

Elmelkedesek a physilogia es psychologia köreiben, kulönös
tekintettel a polgari es erkölcsi nevelesre. (Betrachtungen aus
dem Gebiet der Physiologie und Psychologie).

Egyet. bet.

Buda 1839

Signatur: 55631-B

Barcode: +Z174550909

Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ174550909>

Umfang: Bild 1 - 158

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF

BIBLIOTHEK

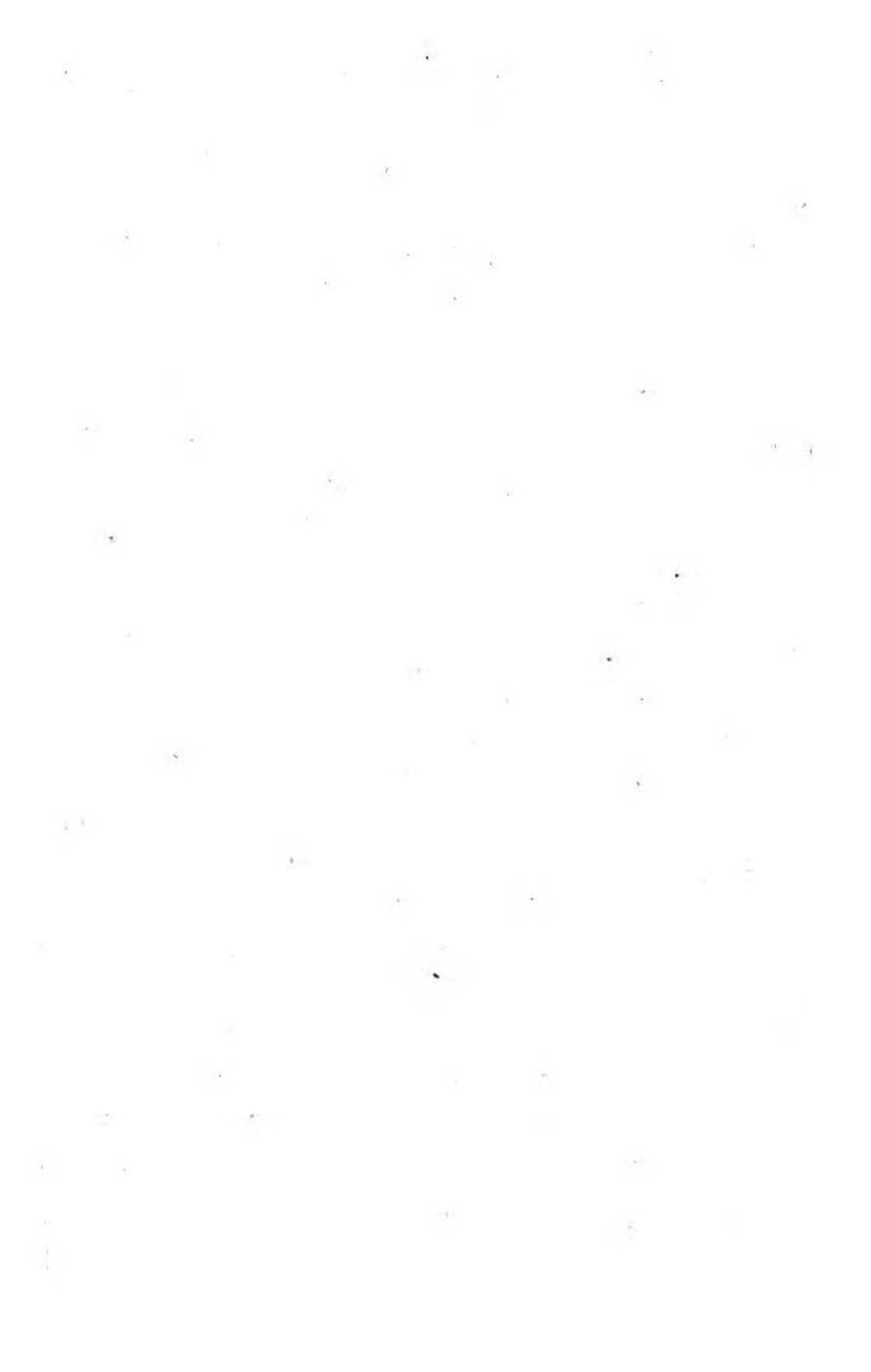
55.631-B

AE

55631-B.

43. U. 186.

114

ELMÉLKEDÉSEK

A'

PHYSIOLOGIA ÉS PSYCHOLOGIA' KÖRÉBEN

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

A' POLGÁRI ÉS ERKÖLCSI

NEVELÉSRE.

IRTA

D. MÖGSI MIHÁLY.

. . . longae

Ambages: sed summa sequar fastigia rerum.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL,

A' M. T. TÁRSASÁG' KÖLTSÉGÉN.

M D.CCC.XXX.IX.

1870-1871

1872-1873

1874-1875

1876-1877

1878-1879

1880-1881

1882-1883

1884-1885

1886-1887

1888-1889

1890-1891

TARTALOM.

	Lap.
1. §. Micsoda szempontból kell nézni a' lélektudományt	1
2. §. A' hasonlító lélektudomány' fontossága	2
3. §. Növényi élet, 's a' psyche' fokenkénti fejlődése az állatországbán, az anyagi tökéletesedésnek megfelelőleg.	2
4. §. Az állatok' fokenkénti fejlődése láttatja velünk tisztán az ember' magas állását	7
5. §. A' hasonlító lélektudomány vezérfonalul szolgál némelly tünetmények' kimagyarázására	8
6. §. A' hasonlító lélektudomány világot terjeszt az emberi lélek' fokenkénti fejlődésére, mi a' nevelésre nézve nagy fontosságú	11
7. §. Az erő és anyag szoros kapcsolatban vannak egymással	13
8. §. A' test' befolyása a' lélekre	14
9. §. A' lélek' működéseinek fészke egyedül az agy	15
10. §. Némelly physiologusok ellenkezést állítanak, de általában	18
11. §. A' nyultagy, négyikér, és agyacs' lélektudományi jelelntései	22
12. §. A' lélek' substantiája nincs szorosan és egyedül az agyhoz kötve	23
13. §. Milly psychologiai fontossága van az agynak, mint lélek' organumának	25
14. §. A' kaponyacsontok' alkotásának nagy befolyása van a' lélek' munkálatira	27
15. §. A' külsérzékek' hatása a' lélekre; különösen izlés és szaglás	29
16. §. A' tapintás' érzéke	30
17. §. A' látás' ézéke	—
18. §. A' hallás, 's ennek nagy fontossága	—
19. §. A' mellüregbe zárt részek' befolyása a' lélekmunkálatokra	34
20. §. A' hasüregbe zárt részek' hatása a' lélekre	35

21. §. A' vér' psychologiai fontossága	35
22. §. Az izmok' mozgása visszahat a' lélekre	36
23. §. A' nemi részek' befolyása az' agyra	37
24. §. Nagy különbség az állatok' lelki működései közt, a' szerint, a' mint bizonyos életművek a' többiek fölött ki vannak fejlődve	38
25. §. A' lélek' befolyása a' testre	38
26. §. A' reflectáló erőnek 's erős szándéknak nagy hatása	40
27. §. Különös tekintet a' physiognomiára. Miként kell azt czélszerűen használni a' nevelésben?	43
28. §. Tekintet a' különböző emberfajokra. Miben gyökerezik ezen testi 's lelkiképen annyira kitünő különbözőzés ésmennyire kell ezt a' kormányzóknak tekintetbe venni?	46
29. §. A' férfi és nőnem közötti különbség, 's ennek befolyása a' nőnem' nevelésére	52
30. §. Tekintet a' különböző mérsékményre; nehézségek annak szoros meghatározásában; miben gyökerezik az, milly befolyása van a' nevelésre, milly gondolatokra szolgáltathat alkalmat?	55
31. §. A' szép és igaz, mint két főiránya a' léleknek, ezeknek kölcsönös hatások egymásra, mellyik érdemi az elsőbbséget; mellyiket kell előbb fejtegetni?	65
32. §. Az erkölcsi érzelem, 's ennek kapcsolata a' széppel, mint nagy fontosságú dolog az erkölcsi nevelésre	71
33. §. Az erkölcsi érzelem csak egyik factorát teszi a' moralitásnak: innen az értelem' és okosság' nagy fontossága	75
34. §. A' vallási érzelem; micsoda elemekből van ez összetéve; mikor, miképen kell czélszerűen fejtegetni?	82
35. §. Tekintet azon módosításokra, mellyeket az éghajlat okoz a' szépmesterségi, erkölcsi, vallásos érzelmekben, mennyire szükség azon módosításokat szemök előtt tartani a' törvényhozóknak, kormányzóknak?	89
36. §. Az emberi lélek' nagy ereje a' kedvetlen éghajlatnak is parancsolhat.	94
37. §. A' haladás leyén rendeltetése embernek, czéliránytalan 's karos ezt törekvésében akadályoztatni.	95

38. §. Micsoda úton kell az emberi lelket az igaz' mezején fejtegetni 's tökéletesíteni? A' ki- és beható erő. Melylyik érdemel elsőbbséget, miképen kell e' két erőt gyakorolni?	98
39. §. Sokféle irányt kell adni a' fejlődő léleknek.	102
40. §. Kevésbé fontos vagy épen szükségtelenek' tanultatásával nem kell terhelni az elmét.	103
41. §. Surlódás, olvasótársaságok, önállásu ipar, mint lelke a' tudományoknak.	105
42. §. Az érzések, kívánságok emberben, összehasonlítva az oktalonok' érzésivel. Az <i>én</i> annyi kedvesnek, annyi kedvetlennek forrása. Micsoda alaptörvények következnek ennek meggondolásából? Az indulatok' fontossága ha okosan kormányoztatnak.	109
43. §. A' követési hajlandóság egyesekben, 's egész nemzetben; ennek nagy befolyása a' nevelésre.	117
44. §. Miben áll a' lélek' igazi szabadsága? Fejtegetése annak, milly nehéz arra szert tenni, milly könnyű attól eltántorodni.	123
45. §. A' lélek' nyavalyái miképen osztathatnak föl czélszerűen. Büntetés, imputatio.	130
46. §. Némelly metaphysikai nézetek a' psychologia' körében.	133
47. §. Kínézések a' jövődőbe a' psychologia' mezején.	139
48. §. Mennyit kell a' nemzeti iskolákban; a' lélektudományból tanítás' tárgyauk felvenni?	140

Igazítások.

2. l. 10. s. megkülönböztetette helyett *olt.* megkülönböztetette —
 11. l. 12. s. után h. utján — 14. l. 23 s. tanulják h. tanuljuk —
 17. l. 31. s. elbusult h. elbutult — 19. l. 16. s. Arataeus h. Are-
 taeus — 40. l. 34. s. Aegyptomi h. aegyptomi — 59. l. 8. s. vagy
 h. 's.

Tudnivalók.

1. **A'** magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelv-szabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemű nyelvet 's írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a' kéziratok' bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott és saját alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből ajánlható legyen, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ez, u. m. D. Mocsi Mihály' „Elmélkedései a' physiológia és psychologia' körében különös tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre“, melly az 1834-ben kitett philosophiai jutalomkérdésre érkezett, az ezen pályairatok' vizsgálatával megbízott tagok' írásbeli ajánlására — nem ugyan mint szorosan a' kérdésre felelő, de még is sok tekintetben becses értekezés — külön tiszteletdíj mellett adatott sajtó alá.

3. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez LIX-d. számu.

Pesten, a' m. t. t. X-d. nagy gyűléséből, novemb. 17. 1839.

D. SCHEDEL FERENCZ,

titoknok.

ELMÉLKEDÉSEK

PHYSIOLOGIA 'S PSYCHOLOGIA'

KÖRÉBEN,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

A' POLGÁRI ÉS ERKÖLCSI NEVELÉSRE.

---

1. §.

Micsoda szempontból kell nézni a' lélektudományt?

Mi előtt a' föltett szép és fontos kérdés' első részére egyenesen felelnék, szükségesnek tartom megemlíteni, micsoda szempontból kívánom nézetni a' lélektudományt. Más következményeket várhatunk ugyanis, ha a' lelket csak úgy vesszük gondolóra, a' mint az mutatkozik emberben, és nem összehasonlítva a' többi életműves (organicus) lényekkel. Az első mód által, ha t. i. a' lelket csak magában vesszük, az emberi psychét a' világ' egészéből, a' hová tartozik, mintegy kiszakasztjuk; a' második mód által, ha t. i. a' lelket összeköttetésben gondoljuk és terjesztjük elő a' többi életműves lényekben munkálódó erőkkel, azt a' maga helyén vizsgáljuk. Ezen értekezés' írója az utolsó módot látván természetesbnek, azt követte, mire már a' régi bölcsek' követésre méltó példát mutattak. Aristoteles tudta a' fokonkénti különbséget a' *φύσις*, *αίσθησις*, *νοησις* psyche között, és hogy az utolsóról világosabban irhasson, leszáll a' növényekig. Nevezeteseek különösen a' következő szavak, mellyeket, az eredeti textus nem le-

vén kezemnél ezen kiadás szerint: Opera quae extant a P. Sylvestro Mauro. Romae MDCLVIII. adok elő. Így szól Aristoteles: De Anima L. II. C. 3. 2 Text. „Dicamus igitur principium accipientes considerationis, determinari animatum ab inanimato *ipso vivere*. Multipliciter autem ipso vivere dicto; et si unum aliquod horum insit solum, vivere ipsum dicimus, ut intellectus, et sensus et motus, et status secundum locum, adhuc autem motus secundum alimentum, et augmentum et decrementum.“ Látnivaló ezen helyből, hogy már Aristoteles meg különböztetette a' csak belső tápláltatásra szükséges mozgást, a' helyváltoztatási mozgástól, és viszont mind a' kettőtől, a' legfelsőbb lelki erőt. Itt tehát meg van már vetve az életműves lények közötti különbség' alapja; a' meny-nyiben a' növények csak belső mozgással bírnak, és nem éreznek, az állatok már éreznek 's nincsenek egy helyhez kötve; az ember pedig a' szó való' értelmében okos állat. Aristoteles még a' növényektől sem tagadja meg az életet; „Videntur enim, (így szól l. cit. 4 Text.) in se ipsis habere potentiam, et principium huiusmodi, per quod augmentum, et decrementum suscipiunt secundum contraria loca.“ Továbbá minden állatnak tulajdonít Aristoteles, kedves, kedvetlen érzést. „Ubi enim (így szól l. cit. 9 Text.) sensus est, et dolor et voluptas consequitur: ubi autem haec sunt, ex necessitate et desiderium est.“ Plato, noha ő kevesbbé volt, mint Aristoteles beavatva a' természettudományokba, 's az ő psychológiája inkább metaphysica akkor, midőn az Aristotelesét physicának lehet nevezni, több helyeken czéloz munkáiban az összehasonlító psychologia' fontosságára.

2. §.

A' hasonlító lélektudomány' fontossága.

Valóban, mondhatatlan karával történt a' lélektudománynak, hogy ezt az egész életműséget felfogó, a' ter-

mészetet, nem eldarabolva, hanem a' maga' egészében szemlélő módot, elhagyták némelly psychologusok, mire őket, különösen a' természettudományok' elmellőzése szolgáltatott. Ezért sürgette a' híres Burdach a' német tudosok' egy gyűlésében, hogy a' psychológiában az egész természet, mennyire lehet, tekintetbe vétessék. Egyéb-iránt ezen értekezés' írója itt kénytelen volt magát szűk határok között tartani, meggondolván a' tárgy' fontosságát; melly a' dolgokat csak érinteni, nem kimeríteni, engedi. De ha az összehasonlító psychológiát el nem mellőzheti, még sokkal inkább nem azon szoros egybekötetést, melly van a' lélek és test között, nagyon meglevén arról győződve, hogy somatologia nélkül sovány, célíránytalan lenne, 's utoljára is csak logicára, vagy üres szórszálhasogatásra alacsonyodnék le a' lélektudomány; 's ebben a' legderekabb, a' lelket a' testtől el nem választó, az egész természetet, különösen az organicus világot szemők előtt tartó psychologusoknak, egy Hartmannnak, Heusingernek, Carusnak 'stb. nyomán menni, 's a' lélektudomány' azon állásából igyekszik szedni materialékat, melly ítélete szerint legfelsőbb.

3. §.

Növényi élet, 's a' psyche' fokenkénti fejlődése az állatországban, az anyagi tökéletesedésnek megfelelőleg.

A' növény semmit a' külvilágról nem tudhat, épen azon idegrendszernek levén hijával, melly azon tudatnak föltétele *). Az állat ellenben bir világtudati erővel, 's a' tárgyaknak olly benyomások van reá, melly által mozgásra kényszerítetik. Az idegrendszernek legalább el-

---

*) Die Pflanzen haben ein negatives Merkmal, und bei ihrer Classification ist ein anderes organisches System, als das der Nerven, zum Princip der Eintheilung zu wählen. Ihr positiver

só kezdete megvan hihetőképen minden állatban. Legalább arról, hogy a' belférgek ideg nélkül nincsenek, többé nem kételkednek a' physiologusok. Lassanként ott is találják azon rendszernek valami nyomát, hol azt előbb sokan nem hitték. Mehlisnek, Nordmannak, Tiedemannnak, és különösen Ehrenbergnek felfödözéseik ismeretesei. De milly nagy különbség azoktól, melyekben alig található valami nyomát az idegrendszernek azokig, melyekben azok kifejlődtek. Milly nagy különbség azoktól, melyeknek érzése tapintásban, melegség', hidegség', világosság' érzésében 's még legfelebb izlésben határoztatik, azokig, melyekben a' legfelsőbb, látó, halló érzékek föltetszenek; innen ismét azokig, melyek mesterséges, több idegekkel ellátott, sokféle életművekből alkotott érzékekkel vannak felruházva. Milly nagy különbség az első idegdúcztól (ganglion) az agy' formáltatásaig; innen az agy' különböző részeinek föltetéseig, míg nem utoljára az agy' részei a' felsőbb állatokban, különösen az emberben, egymással szoros kapcsolatban állanak.

Ennek meggondolása meggyőzhet arról, hogy az anyagi nagyobb kifejlődés együtt jár a' psyche' kifejlődtebb állapotjával; mert az anyag az, melyben megtestesíti magát a' lélek, 's a' felsőbb állású léleknek, több részekre oszlott, de egyszersmind szorosabb összefüggésben álló organismusra van szüksége. A' legalsóbb állatokban mint egyszerű az egész alkotmány, ugy igen gyenge a' világtudat, és csak kevés, leginkább táplálati szükséggel kapcsolatban levő tárgyakra vitetik. Már a'

Character besteht in der Zusammensetzung ihres ganzen inneren Gewebes aus starren Zellen, und unzerästelten Gefässen. Das thierische Gewebe hat nicht Zellen, sondern Bläschen als Elementartheile, und die Gefässe desselben sind immer zerästelt. Treviranus: Erschein. und Gesetze des organischen Lebens I. B. Bremen 1831.

felsőbbekben lehet észrevenni bizonyos ösztönt, melyben mesterségi bölcsesség mutatkozik, mint a' pókban, méhekben, hangyákban, 'stb. de (mi nagyon megjegyzésre méltó) mintegy kézen fogva vezéreltetnek ezek a' teremtetések a' fővalótól; készen, kitarva vannak előttök az ideák; innen nem hibáznak, a' midőn az ember nagy munkával kénytelen fejtegetni az eszméket; ezer hibázás után cselekeszik okosságával megegyezőleg. Amazoknak nincs tehát szükségök gondolkodásra! cselekesznek öntudat nélkül, vakon, még is nagy bölcsesség' törvényei szerint, épen úgy, mint a' gyomor, máj, 's egyéb táplálásra szolgáló életművek, egészséges átlapotjokban, értelmünknek megfoghatatlan chemismust gyakorolnak.

A' legfelsőbb állatok hatnak befelé is; innen az öntudatnak legalább valami nyomát tőlök meg nem tagadhatni. A' tárgyakat meg tudják egymástól különböztetni, tanulnak valamit önerejökkel, 's e' szerint nem kell mindig felsőbb befolyástól, nem inspiratiótól vezéreltetniök; tűnik föl benne egy kis reflectáló erő, 's így tehát valami gyenge sugára az erkölcsiségnek. — Figyelmet érdemelnek némelly tudósítások az állatok' felsőbb tehetségéről. Javában és Sumatrában él bizonyos majom, mely tulajdonságaért carpolegosnak neveztetik. Ez urának parancsolatjára kókusdiókat szed le a' fáról, mindig a' legérettebbeket választja, és csak annyit szed, mennyi kívántatik. A' Cheltenham Chronicleben jelentetett néhány év előtt, hogy egy kovács műhelye előtt látta állani korán reggel a' lovat, melyet az előtt való nap patkolt meg, 's mely magától ment hozzá legelőről, hogy a' hibásan vert szeget megigazítsa. Egy kutya megtudta a' szombatot a' vasárnaptól különböztetni. Angol seb-orvos Johnsonnak volt Ceylonban egy elefántja, mely vezetőjét igen szerette. Egykor risfával megterhelve megérkezik az elefánt, követve sok paraszttól, kik vádolták a' vezetőt, hogy tőlök kecskét lopott, 's az a' risfa

alá rejtette. A' vezető elrejtén magát: a' gyanú nagyobb lett. Johnson mindent elkövet, hogy az elefántot letér deltesse; de nem boldogul, noha egyébiránt az állat szokott nekie engedelmeskedni. Végre eltávozván a' parasztok; letérdelt az elefánt, 's a' kecske megtalálattott*). Ezen történeteket (ha igazak) úgy lehet tekinteni mint nyomát a' gondolkodó tehetségnek, 's egészen különböznek attól, mit Treviranus nagy tudománnyal készült Biológiájának 6-dik darabjában említ, mint jelét az állatok' megfontoló tehetségének, hogy p. o. a' fecske nálunk, hol a' majmoktól kigyóktól nem félhet, nyitva hagyja fészkrét; Áfrikában ellenben tövissel vesszi azt körül; hogy a' kásztor a' viz' különböző mélységéhez képest alkotja lakhelyét, 'stb. Annak tudására ugyanis, hogy nálunk olyan ártalmas állatok nincsenek, vagy hogy a' víznek milyen a' mélysége, úgy látszik, több tapasztalás és ismeret kívántatik, mint a' mennyit akár a' fecskéről, akár a' kásztorról föltehetünk. Általában nem könnyű az értelem' munkáitól az instinctus' vezérlését megkülönböztetni az oktalanoknál. Így a' mit Lord Brougham (Gott und Unsterblichkeit aus dem Standpunkte der nat. Theologie von Joh. Sporschill Leipzig 1835 l. 55) úgy hoz elő, mint ítélő tehetség' bizonyosságát, hogy t. i. madarak magasról lebocsátják, 's így összetörik a' kemény substantiákat, és hogy apró kövecskéket vetvén a' víztartóba, az által a' mély vizet felebb hozzák, alig lehet instinctusnál egyébbnek tartani; a' midőn ellenben némely állatoknak különösen kutya'knak taníthatóságok, felsőbb tehetségre, értelemre mutat.

*) Lehrbuch der Zoologie von Friedr. Siegm. Voigt Stuttgart 1834. l. 125.

4. §.

Az állatok' fokenkénti fejlődése láttatja velünk tisztán az ember' magas állását.

Ezen különböző fejlődések' meggondolása nagy fontosságú, mert csak így láthatjuk az igazi különbséget az állatok' hosszú sorában, 's különösen csak így a' nagy különbséget, melly köztünk, 's az állatok között van. Nagy a' köz, melly az embert az oktanoktól elválasztja. Épen azoknak a' számtalan ideáknak visszatükrözése, 's az ebből következő maga felé hatható reflectáló erő, vagy öntudat, 's az ezen öntudatból kifejlő szabadság von oly határt, mellyet minden külső formában, belső alkotásban mutatkozó hasonlatosság mellett is, soha az oktanok által nem hághatnak. Olyan formán van itt a' dolog, mint egy karikával, melly, ha csak kis részecske metszetik is ki belőle, többé nem karika; mint valamely galvanismust keresztül bocsátó lánczeczal, melly ha igen kis helyen szakad is meg, a' folyam elenyészik; vagy mint a' haranggal, mellyet csekély repedés is megfoszt harmoniájától. Innen csak az összehasonlító psychologia fejtheti meg azokat a' sokféle tulajdonságokat, ösztönöket, hajlandóságokat, melyek az emberi lélek' egészséges és beteges állapotjában mutatkoznak. Az ember ugyan is valamint testére nézve a' főbb anyagi részeket, mellyeket látunk az állatok' országában, ugy az ott elszort tulajdonságokat is visszahozza, és egyesíti magában. Különös tulajdonsága t. i. embernek, hogy a' midőn az állatok egyes tehetségekkel vannak felruházva, mint ravaszság, bátorság, félenkség, szelídség, indulatosság 'stb. az emberben ezek egyesülve (majd egyik majd másik tűnven különösen elő) találtnak. Vannak neki, szintugy mint az állatoknak, született ösztönei, 's ezek annál kevesebb mutatkoznak benne, minél kifejlődöttebb az erkölcsi ér-

zés. Vannak lealacsonodott emberek, kik pusztítani szeretnek mint az oktanok, 's a' rontásban találják különös gyönyörűségöket. Az ilyen állapot ugyan a' lelki nyavalyák közé tartozik; de bizonyítja az ember hasonlatosságát az állatokkal. Az okosság elnyomva tartja az állati ösztönöket; de mihelyt amaz megsetétül, fölemelik emezek fejeket, 's alig van olyan módosítása a' lélek' nyavalyáinak, mellynek mássát nem találunk az oktanokban.

5. §.

A' hasonlító lélektudomány vezérfonalul szolgál némelly tünemények' kimagyarázására.

Vezérfonalul szolgál ezen kívül az összehasonlító psychologia, némelly tüneményeknek, mellyek különben megfejtethetlenek maradnának, kimagyarázására. Tapasztaljuk nevezetesen, hogy az emberi organismusnak is van szüksége nyugodalomra — alvásra. Mi ez? Hogyan merülhet el az emberi lélek olly mélyen? hogyan homályosodhatik meg bizonyos ideig ez a' mennyei szikra? Itt semmi annyira ki nem elégíthet bennünket, mint ha a' psyche' fejlődéseinek fő fokait gondolóra vesszük, 's az emberi lelket, nem úgy gondoljuk mint különszakadtat az universum' életétől, hanem mint azzal összeköttetésben levőt. Érintettük felebb, hogy a' széles értelemben vett psyche (kiterjesztvén t. i. ezt mind a' két országára az életműves lényeknek) három féle módosítással tűnik elő. *Először*, öntudat nélkül, a' világtudat' formája alatt. *Másodszor*, világtudat nélkül mint a' növényeknél. *Harmadszor*, öntudattal, mint főképen az emberben. Már ha az alvás nem egyéb, mint elvesztése az öntudatnak, úgy szükségképen két féle állapot lesz az emberi lélekre nézve lehető. Vagy leszáll ugyan is szinté a' növényi életig még világtudati erejét is elveszt-

vén, mint a' mély álomban; vagy pedig a' világtudat' erejével repked ide 's tova, némiképen a' csak világtudattal bíró lelkek' characterét vévén magára. Innen meg lehet azon kérdésre is felelni: vallyon az idegrendszer alszik-e, vagy maga a' lélek? A' tudós és mély belátású Hartmann, ezen munkájában: *Der Geist des Menschen in seinen Verhältnissen zum physischen Leben*, csak az idegrendszernek tulajdonít álmot, vagy alvást; a' léleknek nem. De ez a' vélemény ellenkezik a' lelki fejlődés' történetével; 's különben is nehéz volna megfejtetni, mi az a' Hartmanntól fölvet, lélektől különböző, sőt annak ellenébe tett különös életprincipium, melly csak egyedül merülne álomba?

Van-e álom, mellynek valóság felel meg? melly kisebb nagyobb tisztasággal beláttat a' lélekkel a' jövődő' homályába? — szorosan nem merem meghatározni. Ha van: annak fölvilágosítása csak az összehasonlító lélektudomány' segedelme által eshetik meg; valamint a' tisztánlátók' mágneses álmának kimagyarázása. Több tetek szólnak kivált az utolsó mellett, minthogy egészen tagadhatnók; és egyoldalúnak kell még egy Rudolphit is tartani, midőn physiologiájában, (I. 245) ezzel akarja az egész dolgot elütni: „Mulieri ne mortuae quidem credendum est.“ Nem is látszik abban semmi lehetetlen az előtt, ki az emberi lelket úgy gondolja mint összefüggésben állót a' mindenség' életével. Mi csak a' szerint láthatjuk, ismerhetjük a' természetet, mint érzékinknek mutatkozik. Micsoda fogalma lehet a' vaknak a' színekről, a' siketnek a' hangokról? Egy két érzékkel több vagy kevesebb; és egészen más formában jelennek meg a' tárgyak; más benyomások történnek a' lélekre; sok ideák lesznek kifejlődve, vagy maradnak örökös homályban. Szinte illy hihetetlennek tetszenék péld. a' madaraknak azon tulajdonsága, melly szerint megérzik előre az idő' változását, 's elköltöznek messze

tartományokra, ha a' tapasztalás nem bizonyítaná. „Megjegyzésre méltó, (mond igen szépen egy híres német tudós *) hogy a' midőn az emberek a' közönséges látás' csodáját, mely bennünket a' tőlünk sok millio mért-földnyi távolságra fekvő világokkal bizonyos kapcsolatba hoz, valamint sok más csodáit lételünknek csendesen elfogadják, annyira álmélkodnak, midőn valamely mágneses álmjáróban, benézés önmagába, vagy távolnézés egy más szobába, vagy a' közelgető jövőendő' jelen csirájának észrevevése tűnik elő; a' midőn azonban semmi egyéb nem történik, mint hogy organismusunk' nagy orgonaműszerében, olyan hangok hozatnak elő, melyek az egészséges állapotban szokatlanok.

Semmivel sem különösebb a' mágneses tisztalátok' tüneténye annál, mit némelly, az emberi lélek' rendes menetelétől eltávozó lángelmék' vagy inkább inspiráltak' példái mutatnak. Ide tartozik különösen azon két csodagyermek, kiket Treviranus Biológiájának 6-dik darabjában Lichtenberg után említ. Az első (William Crotch szül. Jul. 5-dik 1775.) az 1776-ki Augustusban, és így egy éves korában, estve, midőn az orgona' szavát hallotta, rendkívül nyughatatlankodott, 's csak akkor csendesedett le, midőn az orgonához vitetett, melynek kulcsait nagy elragadtatással verdeste. Másnap ismét oda vitetvén, azon énekekből, melyeket másoktól hallott játszani, egész verseket eljátszott; két éves korában csaknem mindennap muzsikált, és közben közben, tulajdon compositiójából is vegyített bele. A' második (Zarah Colburn, amerikai gyermek, ki 1812-ben Londonban élt, és akkor nyolcz éves vala) a' nélkül, hogy valaha szám-tudományra taníttatnék, sőt a' nélkül, hogy a' számok' jeleit ismerte volna, a' legnehezebb arithmetikai kérdé-

---

*) C. G. Carus. Vorlesungen über die Psychologie, Leipzig 1831. 282.

sekre megfelelt. Ezen utolsó gyermekről Carus is tesz említést; (l. 332) írja nevezetesen, hogy kérdezte: vén a' gyermek: hány percz van 48 esztendőben? mielőtt a' kérdést leírták volna, felelt: 25, 228, 800; és tüstént utána mondá: — és 1, 513, 728,000 másodpercz. Mi ez egyéb mint leszállása a' psychének emberi állásáról, hol még a' nem közönséges főknék is, idő, elmélkedés kívántatik valami' kitalálására, az instinctus' biztos karjai közé? Nekünk azonban, mint embereknek, felsége-sebbnek kell tartanunk az olyan nemét az igazi genieknek, kik emberi magas állásokon megmaradva, munka, combinálás, húzamos haladás által a' tudományok után, mint teszem egy Newton, hoznak elő nagyot, bámulásra méltót. Ebből a' szempontból nézve magyarázhatjuk ki némelly haldoklók' elragadó ékesszólását, kimulások' idejének kijelelését. Mikor ugyan is a' lélek a' megtompult érzékektől kevesebbé korlátoztatik, 's le készül mintegy szállani emberi állásáról, nagyobb hatással van rá az univ-ersum' élete; mikor az öntudat homályosodik, a' világ-tudat' fénye tűnik elő, 's olly különös erőt hoz szabad munkálatra, melly különben, rendes állapotban, az em-beri módon szólva felsőbb élettől lenyomva tartatik.

6. §.

A' hasonlító lélektudomány világot terjeszt az emberi lélek' fokonkénti fejlődésére, mi a' neve-lésre nézve nagy fontosságú.

Végre az összehasonlító psychologia láttatja velünk, hogy az emberi lélek' kifejlődésében is; azt az útát kö-veti a' magával soha nem ellenkezhető természet, mit az állati fokonkénti tökéletesedésben szemléltünk. Növényi életet él eleinte az anyja' méhében rejtőző csecsemő, ön- sőt világtudat nélkül. Lassanként fölemelkedik az állati életre; mozgást tüntet elő, nem szoríttatván

többé csupán a' tápláltatás' szükségére. De olly homályos először azon világtudat, mint az alsórendű állatokban; csak az instinctus' vezérlete alatt van, és csak azokra vitetik, mellyek a' táplálásra szükségesek. Később kezd ismerni a' gyermek a' körülötte levő tárgyakat; figyelmez a' külső jegyekre; a' jelenetek minden oldalról ragadják magokhoz; sebesen váltja föl egyik érzés a' másikat; a' szunnyadó okosság nem tud választást tenni a' tárgyak között; a' mi élénkebben hat a' fiatal psychére, annak adja az, minden választás nélkül, az elsőséget. Számnélküli tárgyak érdeklik első sarjadásában a' lelket, mik mélyen benyomódnak a' gyenge agyba; innen a' gyermekkori nevelés' nagy fontossága. A' mi módosítást először vesznek magokra az agy' gyenge szálaicskái, azok megmaradnak sokáig. A' gondolkodás csak anyagokból készítheti munkálatit; nem lehet hát elég vigyázónak lennie a' nevelőnek azon anyagok' minéműségére, 's ezért igaz, hogy az első évek vetik meg alapját a' jövőendő embernek.

Sokáig tart rendesen az időszak, mellyben a' világtudat van meg nagyobb mértékben, mint az öntudat; általában lehet tenni, hogy az első huszonhárom évben. Az érettebb korban, inkább mint előbb, szeret az ember élni a' jövőendőben. Látja, hogy ha valami eszmét ki akar vinni, meg kell azt először a' minden oldalról meg-hányás vetés által érlelni. Ebben a' korszakban mutogatják magokat legszomorúbb formában a' félre vitt gyermekei 's ifjúi léleknek gyümölcsei. A' melly lélek az előbbi években ki nem forrta mintegy magát, 's a' reá sok oldalról ható tárgyak által illendően ki nem fejlődött, most, midőn hivatal, mesterség, család áll előtte, minden tévedés által sokszorosan árt másnak, magának. Nem kell által engedni menni ezen nagy hatású korszakra az ifjú hibákat, kiesapongásokat; az előtt már kellett olly

gyakorlatot nyerni az erőknek, hogy rendre, mértékre, célra vergődhetek; Goetheként:

Der Kräfte Spielen ist drum nicht vergebens,
So kennet sie bald Ordnung, Maass und Ziel.
Der Most, der gährend sich vom Schaum geläutert
Er wird zum Trank, der Geist und Herz erweitert.

Valamint az éretlen kornak hibái, a' felületesség, indulatosság, repkedés a' tárgyakon, szerfeletti ragaszkodás az érzékiekhez, kevés kedv a' való komoly foglalatossághoz: úgy az érett kornak, nyakasság, egyoldalúság, az énnék oktalan szeretete, 's olyanok általi törekvés azt kielégíteni, mellyek nagyon földiek arra nézve; mint, a' világi jók, 's nemtelen utak ezeknek keresésében. Mint a' többi korszaknak, úgy az öregség' korszakának is vannak sziklái. A' millyen szép egy befelé hajlott, magával nemesen társalkodó, a' jól töltött ifjú-'s középkor' édes emlékezetében élő, már a' testi organismustól megválni készülő, érettségre jutott lélek: olly visszataszító ellenben, a' még ezen öntudat' legfölsőbb idejében is a' világra szerfelett függesztett lélek, mellyet aprólékos gondok foglaltak el, pénz, birtok lekötve tartanak. Ezen kifejlődések többször fognak előjönni ezen értekezésben, most más tárgy érdemli meg, hogy róla szöljünk, t. i. az a' kölcsönös hatás és szoros egybeköttetés, melly van a' lélek és test között.

7. §.

Az erő és anyag szoros kapcsolatban vannak egymással.

Erőt anyag nélkül, anyagot erő nélkül nem tapasztalunk, nem látunk sehol a' természetben. Munkásságot, erőt, anyag nélkül nem gondolhatunk; valamint ollyan testet sem, mellybe az anyag mellé erőt is nem kellene szükségképen bele gondolnunk. Erő, anyag; ez a'

kettő tesz egyet. Így van ez az egész természetben; így kell lenni az életműves lényekben, 's magában az emberben is. Láttuk feljebb, hogy a' tökéletesebb alkotású és mesterségesbben összekötött életműves anyag, tökéletesebb erővel van a' növényektől 's legalsóbb állatoktól fogva, föl az emberig ellátva. E' szerint nagy befolyása a' psychének az anyagra, 's ennek amarra, az összehasonlító boncztudomány 's physiologia által is megbizonyosodik; valamint mutatja ezt világosan a' gyermeki fejlődés' lajtorjája, hol az inkább kiformált 's magoknak kevesebbé gyermeki állást vett kaponyacsontoknak, az érzéseknek, 's más életműveknek magosabb alkotása, felsőbb lelki tehetségre mutat, vagy inkább: ezen felsőbb lelki tehetség kiformáltabb életműveket kíván.

8. §.

A' test' befolyása a' lélekre.

Itt tehát ezen kérdés adja magát elő: micsoda kölcsönös hatások van egymásra, ezen két mindig együtt járó, soha egymástól el nem válható részeknek, az erőnek és anyagnak, az emberi organismusban? Nagy fontosságú a' psychologusra nézve megismerkedni ezen kölcsönös hatással, mert csak így ismerhetni az embert, ki, testből és lélekből állván, sem csupán lelki, sem csupán testi oldaláról czélirányosan nem vizsgálathatik; mert így tanulják a' lélek' nagy erejét voltaképen szemlélni, tapasztalván t. i., hogy a' test nem csak nem tehet mindent, sőt inkább a' lélek az, mi a' testre különös hatással van; mert ez a' mód világot gyújt a' physiognomiára, 's a' különböző alkotmányok' 's mérsékmények' mivoltára; mert végre az olly nagy fontosságú physical nevelés csak így nyerhet tudományos alapot.

9. §.

A' lélek' működéseinek fészke egyedül az agy.

Lássuk először (követvén a' mathematicusokat kik az alacsonyabbról hágnak föl a' magasabbra) a' test' befolyását a' lélekre. Vegyük föl elsőbben is ama' csodálatos alkotású életművet, melybe helyhezték némelly philosophusok, 's physiologusok a' lelket, melly különösen életműve a' léleknek, az agyat. Az összehasonlító boncztudomány bizonyítja, hogy a' felsőbb lélektehetségek' kifejlődése az agytól függ. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem minden részei a' szélesebb értelemben vett agynak vannak arányban az értelmi erő' kifejlődöttebb állapotjával. A' magasabb rendű állatok' agyának az alsóbb rendűek' agya feletti nagysága, nehézsége, kiformáltabb alkotása, különösen a' tulajdonképeni agy' féltékéinek (hemisphaeriuminak) nagyságában nehézségében, tökéletesebb alkotásában gyökerezik. Az agyacs (cerebellum) is nagyobb ugyan arányosan gondolva, a' felsőbb mint az alsóbb állatoknál; de gyengébb arányban. A' nyultagy (medulla oblongata), és annak elágazásai az agyban, arányosan nem nagyobbak az emberben, mint némelly más állatokban. Mielőtt az agy' különböző részeinek rendeltetését 's tulajdonságát röviden illetnők, nagy érdeknek látszik annak megmutatása, hogy a' lélekműködések (functiones animales) sem az idegrendszernek, sem általában az egész testnek más részében nem gyakoroltathatnak, hanem egyedül az agyban.

A' mi először az idegeket illeti, megsértetésöknek következése nyilván mutatja, hogy azok, az agy' befolyásától elválasztatván, sem öntudati erővel nem birnak, sem valami akaratra mutató befolyást nem nyilatkoztatnak. Így van a' dolog a' gerinczagyra nézve is, ha a' békának első része a' hátulsótól elszakasztatik, amaz érez, és mozog önkényesen. E' szerint az elszakasztás által az

értelmi tehetség' organuma, az agy, tulajdonképen nem vesztette el erejét, hanem csak az egésznek, mellyen uralkodott, egy részétől fosztatott meg, épen úgy, mint az amputált, ki tagjának elvesztése által nem értelmi-erejét, hanem csak az eszközt vesztette el melly által munkálódott.

A' többi részeiről a' testnek ugyanezt lehet, és még sokkal inkább, állítani. Elmetszettethetnek a' tagok, a' belrészek életműves erejektől megfosztathatnak, a' nélkül, hogy a' léleknek szükségképen el kellene tisztaságát vesztenie; nem csak; hanem megtörténik, hogy valamelly lobos nyavalyában, a' hidegfene' megjelentekor visszajő az öntudat' elveszett tisztasága. Megesik hogy a' mellüregben fekvő nagy fontosságú életművek' lobos nyavalyái, előbb fosztanak meg élettől, mint a' commune sensoriumot megzavarhatnák. A' tüdővészben sorvadó, romlott tüdejének daczára is megtarthatja lelki erejét. A' szívbeteg a' legnagyobb mértékben érezhet szorongattatást; de lelki működései változatlanok. Mutatja a' tapasztalás, hogy az agyon kívül mindenik életmű lassanként kiválhatik az állati oeconomia' köréből, a' nélkül, hogy a' léleknek meg kellene erejétől fosztatnia. — De már az agyra nézve egészen másképen van a' dolog; az ő munkálatinak megzavarodása, az értelmi hatást is megváltoztatja. Ennek lobos állapota, már az akár csont behorpadás, akár idegen test, víz, vér, geny 'stb. által okoztassék, mindig behat a' lélekre. Mihelyt azonban a' nyomás elhárított, az eszmélés visszajön.

Nevezetes, a' mit ama' híres angol seborvos Astley Cooper, Londonban 1823-ban közölt tanítványival. Egy embert megfogtak erővel hajóskatonának, és a' közép-tengerre elparancsolták. Ott egykor az árbocról leesett a' hajó' fedelére, 's eszmélés nélkül vitetett függő ágyára. Itt feküdt eszén kívül akkor is, midőn a' hajó Gibraltárba ért. Bevitetett az ottani kórházba, hol folyvást tar-

tott eszén kívül léte; szemei lekolcsolva; nem hallott, nem szólott; de érverése természeti vala; rendesen lélekzett, és két ujját szüntelen mozgatta fel- és lefelé. Néha kinyitotta száját, 's a' fölfigyázó észrevette, hogy enni és inni kér. Midőn több hónap után jobban nem lett, Deptfordba vitették az ottani kórházba; hol tartott változatlanul elébbi állapotja. A' seborvos megmutatván a' beteget egy tanulónak, ez kezdé a' kaponyáját vizsgálni, 's horpadást vevén észre, a' beteget, kaponyafurás (trepánálás), végett Londonba küldötte. Az operatio alatt még mozogtak ujjai ugy mint annakelőtte; de az végeztetvén, a' mozgás egy pillanatban megszűnt. Nehány óra múlva fölegyenesedve ült ágyában; ezen kérdésre: érez-e, és hol fájdalmat? a' trepánált helyre mutatott. Öt nap múlva elhagyta az ágyat, 's beszélett. Eszébe egyébképpen annál, hogy megfogatott, Plymouthba vitetett, nem jutott. (I. Wagener: über das Leben des Erdballs und aller Welten. I. 319.) Ezen embernek állapotjával nagyon megegyeznek azok a' jelek, mellyeket az agy' féltekéi' megsértésekor tapasztaltak a' physiologusok, hogy t. i. az élet megmarad még azért; de öntudat nélkül. — Egy galambnak, mellyet Hertwig a' féltekék' felső részétől megfosztott, látása, hallása elveszett, sőt az alsóbb érzések is, izlés szaglás elenyésztek; mindig egy helyben ült az állat, lételének (odálévén az agy, az organismus' igazgatója) semmi jelét nem mutatta, mignem hathatósan piszkáltatván, néhányat lépintett. Illy mély álomban élt az állat három hónapig. — Egy kutya, mellynek Hertwig mind a' két hemisphaeriumát levette, szabadon többé nem mozdult helyéből, hanem egészen elbúsult. Ha lőttek nem hallotta; ha lökdösték, lépett néhányat, de lerogyott ismét, 's álomba merült. — Flourens az illyen állatnak állapotját azéval hasonlítja össze, ki mindig kénytelen aludni, de arra is elvesztette tehetőségét hogy álmodjék. Ő sem vett észre szintugy mint

Hertwig érzékenységet az agy' hemisphaeriumiban, kivévén ha a' kés nagyon mélyen talált jární, 's az agy' feneke megsebesítetett. (Vesd össze Müller: Handbuch der Physiologie des Menschen 1. B. Coblenz 1833. I. 834.) Igen nevezetes, a' mit ezen épen most nevezett nagy physiologus említ (I. 813), hogy némelly tapasztalás szerint, a' beteg ott folytatta gondolatit a' meggyógyulás után, hol azok az agy' sértése miatt félbeszakadtak. — Valamint az oktalan állatoknál elbutulást okoz az agy' megsértése, mint az előadott példák bizonyítják: úgy a' lélekbetegek' legnagyobb részénél, szembetűnő anyagi változásokkal van a' lelki baj kapcsolatban; noha, némelly esetekben, különösen hol a' léleknnyavalyák' örökségi maradványok, a' felette nagy finomságú anyagi változásokat, a' microscopiumi vékonyságú szálacskákbán, gyenge eszközeink' segítségével, 's nagyon határok közé szorult ismereteink mellett, tehetetlenek vagyunk is felfödözni, Ennek meggondolása, fontos elmélkedéseknek szolgálhat tárgyául. Csak a' mondottakból is kitetszik ugyanis, hogy a' gyenge elmének okát, sokszor, nem a' psychében magában, hanem abban kell keresni, mi annak organuma. — Itt ugyan azt az ellenvetést lehetne formálni, hogy egy egész féltekének szembetűnő romlását lehet tapasztalni, lelki zavarodás nélkül. Bizonyítják több tapasztalatok, hogy még hirtelen megsértései is az egyik féltekének telyes elbutulást nem okoznak; de a' mi soha sem marad el ha mind a' két hemisphaerium megsértetik: úgy hogy e' szerint, a' két hemisphaeriumot, mint egymást pótolót kell tekintenünk.

10. §.

Némelly physiologusok ellenkezót állítanak; de alaptalanul.

Ezen itt előadott vélekedéssel, némelly physiologusok, különösen Nasse, ellenkeznek; megismervén,

hogy az agy fészke ugyan a' magasabb lélekmunkálatnak, azt állítván mindazáltal, hogy némelly más életművek is, mint p. o. a' mell' és has' üregében levők, bírnak valami befolyással a' lélekmunkálatokra; nem csak, hanem hajlandók annak hívására, hogy az indulatoknak ott van forrása. Támogatják ezen véleményt részszerint azzal, hogy némelly tébolyodottaknál beteges változásokat lehet az említett organumokban tapasztalni; részszerint pedig azzal, hogy az indulatoknak azon életművekre nagy hatása van. A' mi ama' beteges változásokat illeti; Pinel kilencz holttestben tapasztalta, hogy a' gyenge elműeknél a' közérzideg rendkívül erős és kifejlett volt. Sok gonosztévőknél látták a' bonczolók, hogy azoknak szívei vagy igen megkeményedtek, vagy szövetjeikben megromlottak, vagy vizsáson valának helyhezve. Már Arataeus a' melancholia' és mania' fészkének a' beleket hitte, így szól: „Praecipuus furoris et melancholiae sedes, viscera sunt; quemadmodum caput et sensus in phreniticis plerumque laborant, in quibus vis sensoria oblaesa est.“ De causis et signis morbor. chronicor. L. 1. c. 6. — Wichmann, Bergmann 'stb. a' vastag beleket igen öszveszorultaknak találták a' tébolyodottaknál. Pinel a' has' és mell' üregeit beborító hártyáknak lobos állapotját tapasztalta a' lélekbetegeknél. 259 holttest között, egy harmad résznel, az említett hártyáknak, vagy a' tüdőknek, 's emésztési életműveknek hasonló lobjait látta. Greding gyakran vett észre szívpolypusokat a' tébolyodottaknál, melyeket a' vér' hibás vegyületének tulajdonít. *)

Ezen sok felől kiáltó bizonyságok, úgy látszik, arról győzhetnek meg bennünket, hogy az indulatoknak forrását, azon igen nagy fontosságú életműveket fedező

*) Több hasonló példák vannak szorgalmasan összeszedve protomedicus Lenhossék' ezen munkájában: Darstellung des menschlichen Gemüths stb' az 1-ső darabban.

üregekben keressük. Tagadni ugyan nem lehet, hogy a' belcső, a' máj, a' lép, a' tüdők, a' szív gyakran beteg állapotban találtnak a' tébolyodottaknál, még pedig néha akkor is, midőn az agyban semmi szembetűnő anyagi változást föl nem fődözhetni. De ugy látszik kettőt nem különböztettek itt meg némellyek egymástól. 1-ször a' helyet magát, a' hol van fészke a' hajlandóság-nak (dispositionnak) valami nyavalyára, és 2-szor azokat a' helyeket és életműveket, mellyek romlott állapotban levén, az életműves sympathiának törvényei szerint, kiterjesztik erejüket amaz első helyre, és a' dispositiot életre hozzák, mint valóságos nyavalyát ugy tüntetik elő. Egyébiránt sokat tett itt a' régiség' tekintete is, mert Heusinger *) megjegyzése szerint, már Plato három irányt különböztetvén meg a' lélek' munkálatiban, a' legfelsőbbet λογικον a' főbe; a' másodikat θυμος a' mellbe; a' harmadikat επιθυμία a' hasba helyezte. Sőt (mint Heusinger p. 251. megjegyzi), már az indusok a' hadakozók' kasztját a' melléből, hol a' szív és bátorság lakik, származtatták a' Brámának. Minden nagy régi és újabb tekintetek' ellenére is azt lehet bátran állítani, hogy a' has' és mell' üregében rejtőző életművek, csak indító okul szolgálhatnak az indulatok' gerjesztésében, 's egyéb lélekmunkálatokban, épen ugy mint a' testnek akármellyik része, mellyet a' lélek' vesztesége nélkül el lehet metszeni; de azért, míg összeköttetésben van az organismussal, beteges állapotjának az agyra hatása által, tébolyodást okozhat. A' honnan, az ilyen betegek-nél, még miután megszabadultak is a' belrészek a' betegség' szembetűnő anyagi okától, melly az agyra olly nagy befolyást gyakorlott, a' hajlandóság könnyen vissza jöhet. A' mi pedig másodszor, az indulatoknak különös hatását illeti bizonyos életművekre, péld. a' ha-

*) Anthropologie. 248.

ragnak a' májra; ezt közönséges törvénynek nem vehetjük; sőt attól látszik függeni ez, vagy amaz indulatnak bizonyos organumra hatása, millyen fogékonysága (receptivitása) van valamelly életműnek általában az indulatokra. Így szól erre nézve a' tudós Müller (815) „Nem ismerek egy erősséget is, hanem csupa mondákat; traditiokat, hogy egyik indulat, egészséges emberben, inkább az egyik mint a' másik organumra munkálódnék. Mondják, a' szívnek vonzalma van örömrre, szomorúságra; de ugyan hol van az a' heves ébresztő vagy leverő indulat, melly abban változást nem okozna? Nem ugy van-e a' szívvel a' dolog, mint a' könyéletművekkel (org. lacrymalia), mellyek minden heves indulattól megtámadtathatnak, bizonyos levén, hogy minden indulat, boszorkodás, harag, öröm, csodálkozás, szomorúság, rémülés, szorongattatás, félelem, sírásig emelkedhetik. — Állították, hogy a' máj nagy sympathiában van a' haraggal 's boszorkodással; ez igen régi, sok physiologiai munkákba becsúszott, de helytelen állítás. Vannak, kik azon indulat által különösen májokban szenvednek; színek elsárgul, a' jobb oldalon fájdalmat éreznek, vagy májlobba is esnek. De ez csak azokon történik, kiknek májok nagyon ingerelhető, 's született hajlandóságok van májbetegségekre. Igen sok emberben pedig az említett indulat semmi olyan félet nem okoz. Hányan vannak közülünk, kik harag után inkább gyomrokat rontják el, mert az a' könnyen megtámadható rész; a' midőn egy másik ezen indulatra semmi gyengeséget nem vesz észre emésztő életművében, hanem ellenben a' szíve érdekeltetik, mert az nála a' könnyen ingerelhető rész, és így van a' dolog más indulatokra nézve is. Egy sem dolgozik rendesen a' májra, a' gyomorra, a' szívre; az egészséges emberben sugárként terjednek el azoknak munkálati az agyból, mint középpontból, a' gerinczagyra, az állati 's tenyészési idegrendszerre. Ugy látszik

a' szeméremnek egyedül tulajdona az arczipirulás, a' mennyiben a' vér összetolul az arcz' kis edényeiben; de sok ember a' boszorkodásban, haragban, szorongatásban vörösül el; *) és mások a' szégyenben, haragban, épen úgy, mint a' félelemben, rémülésben elhalaványodnak. — Rövideden, látjuk hogy az indulatok' hatásai az agytól függő részek' különböző vidékeire, azon hypothesis mellett, hogy az indulatoknak, vagy általában a' lélekmunkálatoknak volna fészkek az agyon kívül, nem kereskedhetnek.“ — Eddig Müller. De ha ez így van is, annyit úgy látszik meg kell engedni, hogy az ébresztő indulatok más bélyeget ütnek az arcz' vonásaira, mást a' leverők; vannak izmok, melyekre különösen ébresztő, vannak viszont, melyekre különösen leverő indulatok hatnak; mi aztán a' physiognomiára befolyással van, 's mit a' művészek olly czélirányosan tudnak használni. Eről még valamit alább.

11. §.

A' nyultagy, négyikér, és agyacs' lélektudományi jelentései.

Valamint pedig az agy' féltekéit mint a' legfelsőbb élet' organumát kell tekinteni, úgy vannak a' ka-

---

*) A' szemérem (mond Zimmermann) visszatartóztatja a' vért az arcz' és mell' legtávolabb eső edénykéiben, és — mint Haller gyanítja — az egész testben; mert ő látta, hogy egy kisasszonynak az egész melle elpirosult. Ez a' gyanítás nagyon hihető, legalább én is veszem észre a' mell' elpirulását a' nagyon fehér és gyenge bőrű dámáknál, 's emlékezem hogy hasonlót tapasztaltam Párisban a' híres dü Menilen, kinél nem a' szemérmetesség ugyan, ez a' franczia színház' tagjainál ismeretlen szó, hanem más indulatok, először a' homlokon, azután — nem az arczon — mert ott czinober fénylett — hanem a' mázolatlan mellen, álmélkodásomra igazi vörösséget gerjesztettek, 's terítették el. Erfahrungen etc. 389.

ponya alatt más részek, mellyek az alacsonyabb lélekműködéseknek középpontjai. Illyen:

1-szor a' nyult-agy (medulla oblongata). Az idegrendszernek nincs része mellynek olly befolyása volna mint ennek a' mozgások' előhozására; mert ha ez ingereltetik, az egész derekon rángatódzások származnak, 's ez megsértetvén, az egész derék sérülve van. Forrása továbbá a' lélekzésnek. Abban van primum movense a' sírást, nevetést, sóhajtást, ásítást, csuklást, köhögést, hányást 'stb. okozó vagy kísérő mozgásoknak. Fészke az akarat befolyásának. Mert, mint Flourensnak tapasztalati bizonyítják, az agy' féltekéinek elvesztése, megbutítja ugyan, de mozgásra egyáltalában tehetetlené nem teszi az állatot. Ezen életműben van forrása az érzőtehetségnek. Minden agyidegek, az elsőn, és másodikon kívül, vagy magával a' nyultagygyal, vagy legalább annak terjesztvényével a' nagyagyban, összefügenek.

2-szor. A' négyikerek (corpora quadrigemina). Ez középponti életműve a' látás' érzékének; megjegyzésre méltó azonban, hogy Hertwig ezeknek megsértésekor rángatódzásokat nem tapasztalt.

3-szor. Az agyacs (cerebellum). Ennek megsértése nem fosztotta meg érző erejőktől az állatokat, sőt megtartották azt a' testnek minden részében. Szemeik nyitva állanak; néznek a' tárgyakra; de a' helyváltoztatásra szükséges mozgást hiában próbálják. — Mindezekre nézve nevezetes tapasztalatok hozatnak elő különösen a' Müller' nagy becsű Physiologiájában.

12. §.

A' lélek' substantiája nincs szorosan és egyedül az agyhoz kötve.

Azt bizonyítják az említett dolgok, hogy az egész állati élet a' kaponya' csontjai közé van középpontosítva,

honnan mint valami királyiszékből, a' különféle organumok, és idegek, amazok emezek által igazgattatnak. Ez mindazáltal (mi nagyon megérdemli a' psychologus' figyelmét) csak annyit bizonyít, hogy a' lélek, az agynak életműsége által munkálódik; az ellenben nem következik, hogy a' lélek' substantiája csak az agyhoz volna kötve. Sőt hihető, hogy ámbár a' psyche csak bizonyos alkotású organumban gyakorolhatja kihatását, és fogadhat el visszahatásokat, de még is közönségesen el van terjedve az organismusban. — Az alsó állatokat és polypusokat, planáriákat el lehet részekre osztani, és még testeknek elosztása által is nemzenek. Ez a' tapasztalás bizonyítja, hogy az élet' substantiája megosztható az anyaggal, a' mennyiben az elszakasztott darabokból új individuumok származnak. Akármilyen lent állanak is pedig az ilyen állatok, van azoknak, organismusoknak megfelelő érzésök, akaratjuk, 's az említett tapasztalás annyit legalább bizonyít, hogy a' lelki élet bennök bizonyos részhez nem köttetett. — Nem csak: hanem a' psychicum principium még a' legfelsőbb állatban az emberben is megosztható bizonyos értelemben. A' magasabb állatok, 's az ember, nem hoznak ugyan elő új individuumot elosztás által; de igen mag származás által a' férfiban, 's csíra által az aszonyban. Spallanzani megmutatta, hogy a' béka' tojásai, a béka' nemzőmagjával megnedvesítetvén, gyümölcstözökké tétettek. Innen világos, hogy a' nőstény' csírája, 's a' him' nemző magja, mind azt, mi az állatok' lélekműködésének előhozására szükséges, magában foglalja. De ha ez igaz; meg kell azt is engedni, hogy azon psychicum principium szorosan az agyhoz nem köttetett, hanem legalább rejtve él azokban a' részekben is, mellyeket az agytól elválaszthatni. Csak az agyban van és lehet azonban öntudat, fogalom, akarat, indulat 'stb. és noha a' meggyümölcstözött csírában elrejtve, létezik a' lélekmunkálatok' alaprajza: mindaz-

által szükséges, hogy ez a' lelkesedett csíra, az agynak egész organismusát kiformálja, hogy így az alaprajz kitűnjék, a' megköttétett psychicum principium szabaddá tétessék, előterjesztések, akarat, indulatok 'stb. származhassanak. Az agyatlan szülöttekben, kik születésökig tápláltnak 's élnek a' méhben, korán elrontott a' vizkorság által a' lélek' organuma, mielőtt t. i. az, a' psychicum principium' szabaddá tételeire kiformáltott volna *).

13. §.

*Milly psychologiai fontossága van az agynak,
mint lélek' organumának?*

Miután a' kaponyacsontok alatt rejtőző részeknek nagy fontosságát láttuk, 's az agyat, mint a' sokféle lélek munkálatok' középpontját, úgy tekintettük: vizsgáljuk meg, micsoda fontos következetekre nyitnak ezek útát, 's micsoda psychologiai fontossága van az agynak, mint lélekorganumnak. Ámbár tehát a' psyche voltaképen, rejtett erejére nézve az agynak nincs alája vetve, hanem a' maga substantiájában megmarad: külső hatása mindazáltal az agytól függ, és az utolsótól határoztatik. Nem mindegy tehát ilyen vagy amollyan alkotású kaponyacsontjai vannak valakinek; nem mindegy az agyszálacsák' akárminémű menetele; nem mindegy kisebb vagy nagyobb bőséggel tolul-e a' vér az agyra, mert mind ezek érdekelvén a' lélekorganumot, lehetetlen, hogy a'

---

*) Ha talán nagyon is terjedett volt az előadás ezen úgy látszik inkább physiologicumokban: szolgáljon mentségére, hogy a' psyche' ismerésére nézve, nagy fontosságú dolog az ő organumát az agyat ismerni; és itt nem lenni idegennek, különösen a' nevelőknek tanítóknak, bátran el merem mondani jóltévőbb következtetésű volna, mint akárminly mély elmerülés, dialecticába categoriákba. 'stb.

lélekmunkálatokra is nagy hatással ne legyenek. Megjegyzésre méltó pedig, hogy az agy' beteges állapotjából nem mindenkor elbutulás származik", hanem más azzal ellenkező jelek is mutatkoznak. Már Huart, ezen munkájában: „Prüfung der Köpfe zu den Wissenschaften“, beszéli egy mezei emberről, miképen az, agylobos állapotjában, a' körülötte levőket, arra, hogy könyörögjenek érte, és ha meg nem gyógyulna, feleségéről gondoskodjanak, olly kikeresett szavakkal buzdította, hogy maga Cicero a' romai tanács előtt ékesszólóbb nem lehetett volna. Bámultak a' jelenlévők, hogyan lehet annyi bölcsesség 's ékesszólás ollyan emberben, ki egészséges korában beszélni alig tudott. (Vesd össz. Carus Psychologie I. 249.) — Az agy' erős megrázkodását néha változás követi a' characterben, mint ezt p. o. Wallenstein életirója említi amannak egy ablakból történt leeséséről, és Haller írja, hogy egy ember miután esés által lyuk vágatott a' kaponyáján, több értelmet tüntetett elő; de a' seb begyógyulta után, értelme ismét megkisebbedett. Azonban igen gyakran ellenkező jelenetek mutatkoznak az agy' rendetlen állapotjában. Két nevezetes esetet hoz elő G. Carus említett munkájában lap. 238 a' Mauchart' pszichologiai Repertoriumából, hol a' sokszori mértékletlen borozás a' személyesség' fölcserélését okozta. Egy ember leesvén ittas korában a' lépcsőről, midőn a' mellette álló irnok, rémülve föl akarná támasztani, kérdi az irnoktól nem esett-e valami baja? és semmi módon nem lehetett vele hitetni, hogy nem az inas, hanem ő maga esett le. Hasonlóan egy fiatal ittas ember keservesen siratta atyjának vélt halálát, holott nem az ő, hanem barátjának az atyja halt meg, kinek személyével a' magáét fölcserélte. Ismeretesek némelly bódító szerekeknek p. o. mákonynak munkálatai az agyra, melyek leszállítják mintegy a' lelket emberi állásáról, 's a' legcsodálatosb visioakat okozzák.

14. §.

*A' kaponyacsontok' alkotásának nagy befolyása
van a' lélek' munkálatira.*

Nagy fontosságú továbbá a' kaponyacsontok' alkotása a' lélekmunkálatokra nézve, mint ezt különösen, az úgy nevezett cretinek' példái bizonyítják, kiknek rosszul alkotott kaponyájok a' lelki gyengeséget első látásra elárulja. Müller*) két nevezetes példáját hozzá elő a' született butaságnak; 's mind a' két esetben olly lapos a' kaponya, hogy annak tökéletlen alkotása a' fél fejűségre (hemicephalia) emlékeztet. Mind a' két gyermek, a' legjobb egészség mellett olly buta, hogy ha hazul elmennek: vissza, bár csekély távolságról nem tudnak menni, lábravalójokat megoldozni tehetetlenek; noha az egyik tíz, a' másik tizenhét éves, mind azt, mi kezökbe akad összetörik. Itt, minden megkötött lelki-erő mellett is, nem tulajdonképen magát a' psychét, hanem az annak organumát az agyat kiformálni nem tudó formáló erőt, (vis plastica seu formativa) kell okolni, melly a' rosszul alkotott kaponya által úgy köti meg a' lelki működéseket, mint a' nyomás, vértolulás 'stb. más esetekben. Hányszor vádolták a' szegény lelket ott, hol csak az eszköz hibázott, meglehet a' legszebb tulajdonságu lélek munkálódására; hányszor akarták erötetni, nem tudom micsoda nagy, minden anyagi akadályt elhárítható tehetséget tulajdonítván annak, a' nélkül, vagy a' helyett, hogy a' kötelekektől, mellyek fogva tartották, szabadították volna meg. Van egy nyavalya, melly néha már a' méhben kiformáltatik; de többnyire születés után, rendesen az első nyolcz évben mutogatja magát, 's könnyű a' fő szerfeletti megnagyobodásából meg-

---

*) Handbuch der Physiologie. I. B. I. 849.

ismerni, noha ritka esethen, a' fő' rendes nagysága mellett is kifejlődhetik ez a' belső vízfő, (hydrocephalus internus). A' gyermekek buták, aluszékonyak, beszélni nehezen tanulnak, örömetest fekszenek homlokon, félig nyílt szemmel alusznak; néha hánynak és rángatódznak, testek elsoványodik. Ezt a' nyaválát szemmeltartani szükséges, 's mikor hasonló jelek mutatkoznak, nem kívánni a' szegény psychétól, mit nem tehet. — A' tanítónak, főként iskolamestereknek szemek előtt kellene tartaniok, hogy a' kaponya alatt él és munkálódik az, mit olly méltán nevezünk mennyei eredetűnek, 's a' fő' verését szorosán meg kellene tiltani! Más részről nem volna szabad összenyomni a' gyermek' fejét mikor születik. „Ismerek néhány embert (így szól Lenhossék) kiknek fejük születésökkor erősen összenyomatott; gyenge testalkotmány, butasság győzhetetlen bátortalanság, tulajdonok maradt, szerencsétlen világra jöttöknök örök emlékeül *). Nem eshetik olyan változás az erőn, hogy az vissza ne hasson az anyagra; 's ezen utolsó a' rajta történt változást érezteti ismét az erővel. Így van, ez a' lélekre 's annak organumára nézve is. Jőjön bár ki az első rendetlen mozgás a' lélekből, ennek változást kell okozni az anyagban, visszahatót az erőre, a' psychére. E' szerint minden lélekbetegségnél lehetetlen az agy' szálacskáiban is nem lenni rendetlenségnek; miből következik, hogy a' lélekbetegeknél kettőre kell tekinteni. Azt lehetne ugyan talán mondani, hogy a' magának helyes irányt vett lélek azokat az anyagi változásokat helyre hozza. De valósággal, még a' nem közönséges erővel bíró psychének is lehetetlen ez sok esetekben, midőn azon anyagi változások fontosok, az elevenbe vágók, megöröködöttek. Innen csak lassan mehet a' gyógyulás; a' sietés, erőtetés nem javít, hanem ront.

*) Darstellung etc. I. B. I. 338.

15. §.

A' külérzések' hatása a' lélekre; különösen ízlés és szaglás.

Miután az az agyat, annak részeit, a' kaponyát rövid vizsgálatunk' tárgyává tettük, a' külérzéseket sem mellőzhetjük el egészen. Ezek ugyanis a' lélek' conductoriai, mellyek által a' commune sensorium teljesíti munkálatit. Gyökerei ezek a' lelki életnek; igen természetes tehát hogy arra nagy befolyást gyakoroljanak. Az ízlésnek és szaglásnak, valamint a' melegség' érzésének nagy atyafisága van a' közérzéssel, 's inkább csak subjectiv érzések, kedvet, kedvetlenséget okoznak, a' nélkül hogy objectiv ismérteinknek előmozdítására szolgálnának. A' szaglás hathatósan vezérli az állatot eledelésnek fölkeresésében, a' nemi ösztönnél, 's az emberben is különös ösztönöket ébreszt föl; munkásságba hozza a' képzelődést; a' visszaemlékezést segíti. Lehetetlen tehát hogy ennek elvesztése szerfelett ingerlett, vagy levert állapotja, befolyással ne legyen a' lélekre. — Szinte olly hatalmas de még subjectivebb a' melegség' érzése; igen mérsékelve kell ennek ránk hatni, hogy a' többi érzék le ne veretessék. Csak a' mérséklett meleg felel meg az egész' jólétének. — Legfinomabb pedig 's legobjectivebb a' három alsó érzések között az ízés. Menynyiféle chemiai vegyületeket tud ez megkülönböztetni; hol van a' chemiai analysis melly ezt követhetné. — Midőn az ízés kiválasztja az anyagokból azt, mi táplálásra, mi az individuum' természetéhez való, akkor, némiképen magát az életműves alkotmányt is finomítja, 's legalább eszközösen segíti elő a' lelki formálódást. Megjegyzésre méltó hogy az ízés érzék egy a' legkorábban föltűnők közül az állatok' országában, és az emberben minden más érzékek felett ki van formálva; a' midőn ellenben más érzékek, még az olly nagy fontosságú szem, és fül is, sok más állatoknál élesebbek.

16. §.

A' tapintás' érzéke.

A' három felső érzékek, tapintás', látás', hallás' érzéke között, a' tapintás legalsóbb, mert az a' tárgyaknak csak hézagig minéműségökről 's formájokról nyújt fogalmakat. Egy született vaknak és siketnek tapintása csak igen alacsony fokáig emelkedhetnék föl a' kifejlődésnek. A' tapintást úgy kell néznünk mint egészítő részét a' látásnak, olyan formán mint a' szaglás készítő érzése az ízlésnek. A' tapintás az, melly által segítettünk a' látásban, 's a' látási előterjesztések' megítélésében, mint ezt különösen, az operált vakokon lehet észrevenni, kik miután látásokat visszanyerték, sok időre juthatnak el arra, hogy a' tapintás' segedelmével igazán láthassanak.

17. §.

A' látás' érzéke.

A' tapintásnál sokkal nagyobb objectivitása van a' látásnak. Számnélküli, természetben elszort ideák jönnek ez által az agyba, hogy attól feldolgoztassanak, 's a' lélek' erejének öregbítésére fordítassanak. — Valóban, talán túl a' rendén poetai is ugyan, de igaz, mit Oken mond egy helyen: „A' szem olyan prisma, melyben az agy látja a' világot. A' látideg életműves fénysugár; az agy életműszerezett nap; a' szem organumos szívárvány. A' szem által tanuljuk ismerni az universumot; ennek elvesztése nagy veszteség. Elzáratik az ember előtt a' külső roppant természet, pompájával, elevenítő színeivel.“

18. §.

A' hallás', 's ennek nagy fontossága.

De még nemesebb 's nagyobb befolyású a' lélek' fejlődésére a' hallás' érzéke. Ez legkésőbbben tűnik föl az

állatorszámban; léte sok más fogyatkozást kipótól, hiánya kipótólhatatlan. Innen ezen érzéknek még a' számát is bizonyos állandó törvényhez kötötte a' természet, *) Ez által a' tárgyak' legbelsőbb minéműségével ismerkedünk meg. Mik ugyanis egyebek azon rezgések, melyek a' fülcsatornán behatnak a' lélekbe, mint belső lénye a' dolgoknak! — Innen különösen a' hallás által tanuljuk a' természeti tüneményeknek ideáját vagy lelkeit. „Ez a' rezgés (mond Oken) nem valami közönséges mozgás ide 's tova, hanem az anyagi kötelekeknek föloldozatja. Ez a' föloldozás nem másképen, hanem csak az eredeti mozgás' törvényei szerint történhetik. Ezek a' törvények, mint krystályforma úgy vannak megmerevedve a' kemény tömegben. Minden mozgástörvény szabaddá lett vagy lelkiképen charaeterezett krystályformá. A' rezgés által formák származnak a' testben, melyek a' tömegnek substantiájához, és formájához, nem különben a' rezgés' fokához vannak mérve. Ezen formákat nevezik rezgésfiguráknak vagy hangfiguráknak. A' tehetség hangfigurák által érdekeltethetni, vagy együtt rezegni ugyanazon törvények szerint, hallásnak neveztetik. Fül által lesz az állat először lelki. A' muzsika, kinyilatkoztatása az istenhez visszatérés'

---

*) Sehr beachtenswerth bleibt es, dass so unvollkommen nun auch das Hörorgan gebildet seyn möchte, doch sogleich von der untersten Thiergattungen mit Gehör bis zum Menschen hinauf, der Gehörsinn fortwährend und mit unabänderlicher Festigkeit an ein Paar von Organen gebunden ist, da das Auge in den niederen Classen in Zahl und Stellung so ausserordentlich varirt. Dr. C. G. Carus: Grundzüge der vergleichenden Anatomie und Physiologie. I. B. S. 74. Ez a' kettős szám, egyéb tapasztalati, a' hallás' nagy fontossága mellett szóló adatok nélkül is, már előre éreztetné a' természet vizsgálóval a' fülnek, minden egyéb érzékek fölötti magas állását.

ohajtásának.“ Így lehet érezni igazán, a' psychologia' 's természet philosophia' egyesült világánál a' muzsika' fel-séges voltát, 's nagy hatását az emberi lélekre. Boldog már csak ebben a' tekintetben is kinek olyan füle van a' hallásra, melly által a' muzsika' erejénél fogva, bő-vebben beavattatik sok embertársainál a' természet' tit-kaiba, 's a' teremthöz közelebb vitetik! Sokat vesz-teit, ki szemvilágát elvesztette: mert a' világot, az is-tenségnek szép testét többé nem szemlélheti; de az em-ber megmaradt még rá nézve, ki füle által szívéhez zen-gedez. Nem csak annak, ki látásától fosztatott meg, nyitva áll (ha a' külső elzáratott is) a' belső termé-szet, a' mathematica' világa, hol lelkét pallérozhatja, 's fölemelheti a' teremthöz; de ki hallását vesztette el, a' kifejlődés' magasabb fokára itt sem emelkedhetik. Kö-zönséges megjegyzés ugyanis a' siketekről, hogy ők igen alacson fokon maradnak a' műveltségnek. Ámbár ugyan-is egyéb érzékeik bámulásra méltó élességre juthatnak el, úgy hogy p. o. ha a' hátokra írnak, megtudják ma-gyarázni mit írtak oda; az óráverést a' föld' rezgéséből száz lépésnyi távolságra is észreveszik: *) ezen annyira kifinomodott érzékek mindazáltal a' hallás' fogyatkozá-sát kipótolni nem képesek. Ha vannak is a' süket-némák-nak fogalmaik olly dolgokról, mellyek látásokkal vagy más meglevő érzékeikkel összeköttetésben állanak; de igen nehéz, vagy lehetetlen azon elvont fogalmakra föl-emelkedniök, mellyek érzékileg elő nem terjesztet-hetnek, mint péld. a' jog, kötelesség 'stb., mellyek ennélfogva a' romai törvénytudóktól *res incorporales* ne-veztettek. Még az írás és olvasás is, mit többnyire sok munkával, 's nagyon tökéletlenül tanulnak meg, cse-kély pótlásaul szolgálhat annak, mit a' természet tőlök megtagadott. Az írás ugyanis csak a' kezet, az olvasás

*) Esche. Galvanische Versuche — Berlin 1803. I. 39.

csak a' szemet foglalatostkodtatja értelem nélkül. Egyes gondolatokat néha elég világosan kifejeznek az ilyen szerencsétlenek; de az összefüggés hibázik. *) Leírt beszédjöknek nagy hasonlatossága van a' gyermekek' 's gyenge elméjüek' beszédéhez. De még szomorúbb az az indulatosság 's hajlandóság az erkölcstelenségre, mi többnyire tulajdonok a' süketnémáknak, 's nagyobbbrészt elméjök' gyengeségében gyökerezik. Mert a' kívánságok' elnyomására 's mérséklésére szükséges csendes megfontolás, olly ügyességét teszi fel a' léleknek, mellyre ők szert nem tehetnek. Ha egyszer fölébredett benne valami kívánság, csak azt tartják szüntelen előttök, mi arra vitetik, azt neveli; minden mi azt gyengíthetné, kiröpül hamar elméjökből, 's ennélfogva a' kívánságot nem mérsékelheti. Innen a' tüzeskedés mi által a' leggondolatlanabb cselekedetekre ragadtatnak; noha azt sem lehet tagadni, hogy azon heveség néha más által élesztetik. Így Hofbauer említett becses munkájában a' 245-ik lapon említi Arnoldi után, hogy az ilyen szerencsétleneknek nagy bosszúságára szokott lenni, ha mástól rosztól, vagy épen nem értetnek. Ide járul, hogy azt hiszik, értetnek mástól, csak értetni nem akarnak. — Sokat tehet még a' süketnémák' indulatosságának nevelésére a' test' erős mozgatása, mellynek lehetetlen a' lélekre vissza nem hatni. Annyi mindazáltal bizonyos, hogy ezek csak mellesleges okok, a' legfőbb ok az értelemnek gyengesé-

---

*) Hofbauer ezen becses munkájában: *Die Psychologie in ihren Hauptanwendungen auf die Rechtspflege*. Halle, 1823. 240. l. hoz elő egy különben jó eszű 's szorgalmatos tizen-nyolcz éves süketnémától írt levelet, melly felette gyermekes, 's épen azon összekötő tehetség hibázik, melly az emberi léleknek legfőbb tulajdona. Különösen annak személyébe nem tudják magokat az ilyenek általtetni, a' kiknek irnak.

gében gyökerezvén. Valóban nagyon megérdemli a' süketnémáknak ezen szerencsétlen állapotja a' tekintetet, 's fölindíthatja a' főhelyeken ülőket, hogy rólok, nevelésökről gondoskodjanak, a' nevelőket, szülőket, hogy azon felséges, lelki kifejlődésre olly nagy befolyást gyakorló érzékre, a' fülre, minden figyelmet, 's gondot fordítsanak. De az ítélőbíráknak is tekintetbe kell venniök, hogy mikor ilyenekkel van dolguk, kímélve ítéljenek, 's ne feledjék, hogy a' hol a' törvényről, kötelességről helyes fogalom nem lehet; hol az értelem' gyengesége tehetetlen korlátozni az indulatokat: ott az imputationnak nincs helye.

19. §.

A' mellüregbe zárt részek' befolyása a' lélekmunkálatokra.

Ha lefelé jöven, a' mell' üregébe zárt részeket vesszük gondolóra, úgy találjuk, hogy a' szívnek 's tüdőnek nagy befolyása van a' lélekmunkálatokra. Nem mindegy ugyan, kisebb vagy nagyobb erővel löketik-e a' vér az agyba, 's a' testnek egyéb részeibe: mert a' vér, mint közönséges forrása az életnek, az agynak 's minden idegeknek élesztője. A' szív' nyavalyái szorongattatással, nyughatatlansággal, hypochondriai szeszélyességgel, bátortalansággal, nagy ingerelhetőséggel vannak kapcsolatban. De még szembetűnőbb a' lélekmunkálatra a' tüdő' minéműsége. Nagy különbség nagyon ugyan is, több vagy kevesebb savítót szív-e be valaki tüdejébe, testalkotásához képest. Tudják a' physiologusok, hogy azon beszívott éltető légnak egy része megmarad az organismusban, 's annak éltetésére szolgál. A' tüdő' tágassága tehát befolyással van az egész organismusra, 's a' vérnek üt- vagy véreres tulajdonsága nagyrészt a' tüdő' állapotjától függ. Ha a' lélekezés, nedves,

ködös levegő által megnehezedett, a' lélekmunkálatok lassúsága lesz annak természeti következése, 's nem közönséges lelki inger kívántatik az akadály' legyőzésére. A' tüdő' munkásságát leverő nyavalyákban a' legnagyobb szorongattatást vehetjük észre; ellenben mikor a' baj inkább csak a' tüdőben elterjedő idegeknek exaltált állapotjában gyökerezik, gyógyuláshoz remény, nagy bizodalom lelkesíti szinte a' végső pillanatig a' betegét.

20. §.

A' hasüregbe zárt részek' hatása a' lélekre.

A' hasüregben rejteznek a' nagyfontosságú belrészek, melyek különösen táplálásra szolgálnak. Nagy ezeknek befolyások az agyra, minek meggondolása vitte arra a' híres Helmontiust, hogy Archonját oda helyezze. Az itt munkáló részeknek a' tenyészési működés levén rendeltetésök: látni való, hogy ha szerfelett ki vannak fejlődve, az antagonismus' törvénye szerint, az agy' működéseit könnyen leverhetik. Különösen szembetűnőleg dolgozik az erőnek ezen tenyésző rendszerre szorulása, a' különben is gyenge elműeknél. Nevezetes példát hoz elő Nasse *) egy hetven éves aszszonyban, kit a' szél megütött, 's kinek belcsője anynyira elgyengült, hogy csak hashajtók által lehetett széke; ha egy kevésbé erősödtek belei, elméje' gyengesége igen szembetűnt; ellenben mikor azok leverettek, elméje erősödött.

21. §.

A' vér' pszichologiai fontossága.

A' vér' pszichologiai fontosságát különösen Burdach hozta fényre. A' vér' üteressé természete hathatósabb táp-

*) Beneke: Das Verhältniss von Seele und Leib. Leipzig 1826. 176. l. mely becses munkában sok ezen tárgyra tartozó érdekes dolgok találatnak.

lálátot nyújt, 's könnyen megzavarhatja szerfeletti ingere által az agyat, és annak csendes munkálatit, ezen legszebb tüneményt okos lényben, indulatoskodássá változtathatja; ellenben véreres tulajdonsága nem ad eleget ösztönt az agynak; melancholiára, öngyilkosságra, sőt Burdach' megjegyzése szerint gyujtogatásra teszen hajlandóvá.

22. §.

Az izmok' mozgása visszahat a' lélekre.

Az izmok' mozgása visszahat a' lélekre. Nincs semmi, mi az agy' elfáradása után, ugy visszaállítaná az irányt az organismusban mint a' mozgás. A' sebesen járó sebesen szokott gondolkodni; a' lassú járás elálmosít. Az izmok' ereje bátrakká tesz; gyengesége aggodóvá, bizodalmatlanná. Ámbár tehát tagadni nem lehet, hogy sokszor másoktól függ az izmoknak erős, vagy gyenge tulajdonok, mint nevezetesen széles melltől, tágas, ép tüdőből, bizonyos levén, hogy a' mint felyebb állanak az állatok lélekezésökre nézve, izmaik annál erősebbek; mindazáltal meggondolván a' szoktatás' befolyását, az izmok' gyakorlását psychologiai tekintetből is nagy fontosságúnak kell tartani.

Egy dolog van még, mellynek megemlítése, különösen itt, hol az állati élet' előterjesztőjéről, az izmokról van szó, azért szükséges, mert befolyása van némelly léleknyavalya' ismerésére, 's gyógyítására. Mikor t. i. az állati munkálat nagyon bevág a' lelki munkálatba, ezen utolsó túl a' rendén assimilálhatja az elsőt; és így vesznek bizonyos, eredetiképen nemesebb érzésekben gyökerező képzelődések (mint péld. egy festőnek, vagy virtuosnak képzelődése) állati charactert magokra. Mi következik ebből? Ez, hogy azoknak, kikben az organismus' állati része túl a' rendén ki van fej-

lődve, 's az izmok erősek, a' vér üteres természetű; igen hasznos és szükséges nem tenni még hathatósabbá az állatit, hanem inkább azt határok közé szorítani. Innen a' képzelődés' hevítésére, 's annak állati characterre lealacsonyítására nagy befolyású húséttel mérsékelve kell élni; mert a' növényből nem annyira állati részek fejlődnek ki; a' növényrészeket, a' magasállású lelki hatóságok nem assimilálják úgy; mint a' hozzájuk közelebb eső húseledet; a' honnan más ingerek, mint a' világosság, villanyosság, annál szabadabban hathatnak a' lélekre, mint lelki ingerek, munkálatjuk a' szerfeletti állati behatástól nem akadályoztatván. Innen lehet ki-magyarázni, miért éltek sok tudósok inkább növény-nyel, mint hússal. A' nagy Newtonról írják, hogy midőn ama' halhatatlan optikai theoriáján dolgozott, csak kenyeret evett, 's egy kevés spanyol bort ivott.

23. §.

A' nemi részek' befolyása az agyra.

Vége a' nemi részeknek is nagy befolyások van az agyra. A' fölserdült korban, mikor már a' nemi részek jól kifejlődtek, nyeri meg mind a' férfi, mind az asszony lelkének magasabb irányát. Innen ezeknek rendetlen állapotja, ki nem fejlődése igen gyakori oka a' lélek' bajainak. A' heréltek férfiúi erővel, bátorsággal, okossággal nem birhatnak. A' nemző mag' egy részének be kell szívadni az edények által, 's összekevertetni a' vérrel, hogy azt éleszsze, 's lelkesítse a' lélek-organumot. Mérséklett kielégítése a' nemi ösztönnek a' férfiúi korban, földerít, erősít; mértékletlen, főként koráni venusi eldegelés, meggyengíti az emlékezést, az ítélő erőt megtompítja; forrása a' léleknyavalyáknak. Innen hypocondria a' férffinál; hysteria, 's a' ki nem elégítetű nemi ösztön miatt, nádradüh (nymphomania) a' szépnemnél, talán legtöbbször származik.

24. §.

Nagy különbség az állatok' lelki működései között, a' szerint, a' mint bizonyos életművek a' többiek felett ki vannak fejlődve.

Mielőtt bezárnók értekezésünket a' test' befolyásáról a' lélekre, jusson eszünkbe tekintetbe vennünk a' különbséget azon állatok között, melyekben egy részről a' tenyészésre szolgáló organumok, más részről a' lélekzést gyakorló életművek vannak különösen kifejlődve. Amazokhoz tartoznak nevezetesen a' moluscák, cephalopodák, amphibiumok; ezekhez az insectumok, és madarak. Milly nagy különbség a' két rendbeliek között. Emezek könnyűk, vidámok; amazok csendesek, komolyak, magokba vonultak. Az ember mint microcosmus, visszahozza organismusában azon életműveket úgy, hogy egyik emberben inkább amazok, a' másokban inkább emezek tűnnek elő kifejlődöttebben. Minden organumhoz kell pedig bizonyos ideának kapcsolva lenni eredetiképen, melly tulajdon characterét az emberben sem vesztheti el. Itt látjuk ismét az összehasonlító physiologiának 's psychologiának nagy fontosságát.

25. §.

A' lélek' befolyása a' testre.

Miután a' test' befolyásáról a' lélekre értekeztünk: a' rend hozza magával, hogy a' psyche' befolyásáról a' vele szoros kapcsolatban levő testre, szóljunk. — Már a' régi philosophusok közül némelyek, különösen kit olly sokszor neveztek isteninek, Plato, nagy erőt tulajdonítottak a' léleknek. Plato minden igyekezetét arra fordította, hogy akadályoztassa a' materialismust, 's a' psychét (igen bölcsen) nem tartotta, a' testi részek' szerkezete' resultatumának. De hogyan is lehetne az a'

testi részek' eredménye, minek épen a' teszi fő erejét, hogy bir alkotó erővel, hogy a' testre olly nagy befolyást gyakorol. Kiben gyenge, munkátlan a' lélek, tehetetlen abban a' test is; hibázik az az ismeretlen valami, mi futkos az idegeken az érzékekre; lankadtak az izmok. Sokszor bőven rakatik ugyan le kövérség; de épen ez mutatja a' lélek' energiátlanságát, a' növényi élet levén fölemelkedvè az állati 's lelki élet' rovására. Halljuk meg, mit mond ebben a' tekintetben ama' nevezetes angol orvos és író Johnson: „Vizsgáld meg azt ki lelkét fölvonva tartja, soványnak és halaványnak fogod találni, gyenge emésztő életművekkel, 's érzékeny idegekkel. Az illyen mer nagy dolgokat kezdeni. Ezt nem merik a' tyrannok közel bocsátni királysiszekökhöz. Bonaparte sovány és halavány volt, míg a' sok lelki munka, máját 's emésztő életműveit annyira el nem rontotta, hogy potrohos lett. Kicsiben, hogy vízibetegségben nem halt meg. Wellington száraz és sáppadt. Nézd meg ellenben azokat, kik az evés' nemes mesterségét űzik; ezekben a' has és szomszéd organumok lettek az élet-erő' középpontjává, 'stb.“*) Ezért mondta Caesar, hogy neki teliképp, alunni sokat szokott emberek kellenek. Cassiusban a' sovány éhes arczot nem szerette. Nincs semmi, mi által annyi nedvesség használtatnék el mint a' huzamos gondolkodás, a' feszült lelki munka által. Azt írja Reil, hogy Epernay négy hónapig tartó szakadatlan lelki munka után, minden betegség nélkül elvesztette szakállát, szempilláit, szemöldökeit, fején 's végre egész testén a' szórt. **) Ellenben a' csendes, hánykodó indulatoktól ment, mértéket tartó gondolkodó, kedves komolyságot terjeszt el arczán, mit a' régiak annyira magasztaltak. Az indulatok, a' szerint, a' mint élesztők

---

*) The influence of civic Life. London. 1820. 70. l.

**) Fieberlehre B. IV. 409. l. 2 Aufl.

vagy leverők, nem lehet kimondani mennyire előmozdítják, vagy akadályoztatják az egész organismus' munkálódását. Szerencsés, ki birtokában lehet azon csendes, a' mennyire lehet, állandó vidámságnak, mire Socrates annyira törekedett. Ellenben kit hatalmok alá vetettek az indulatok, azt, vagy hirtelen összezuzzák, vagy lassanként elemésztik. Ez olyan igazság, mit fájdalom! számtalan tapasztalás bizonyít, 's itt tovább késnünk nem szükséges.

26. §.

A reflectáló erőnek 's erős szándéknak nagy hatása.

De van a' léleknek egy kevésbé ismeretes, figyelmünket egészen megérdemlő ereje, melly nem indulatok által, hanem egészen más úton tünteti ki magát. Ez nem a' magas állásáról leszállott psychének, hanem az ő legfelsőbb tehetségének munkája, 's az erős szándékban, elhatározásban, gyökerezik. Azt írja Kant, *) hogy podagra kerülgetvén nem tudott alunni; előveszi hát stoicus orvosszerét, hogy t. i. figyelmét egész erővel bizonyos tárgyra (péld. az annyi mellék fogalmat magában foglaló Cicero' nevére) fordítsa; 's ez által álmatlanságán erőt vett, fájdalmát megtompította; „pedig (írja Kant) a' fájdalom nem volt képzelt, a' bal lábujakon reggel föltűnő tüzes vörösség ellenkezőt bizonyítván. Bizonyos vagyok benne (mond továbbá) hogy sok köszvényes, görcsös bajok, a' figyelmező erőnek ezen magát bizonyos tárgyra függesztése által meggyengítettnek, 's lassanként elmúlnának.“ Ugyanazon munkájában így szól Kant: „Nekem szűk és lapos mellemnél fogva hajlandóságom van a' hypochondriára, melly előbbi éveimben

*) Az akarat' erejéről írt munkáscájában mit olvasni lehet a' Hufeland' Journáljában 6 D.

életunással volt már határos; a' mellbeli elfogódás megmaradt; de annak befolyását gondolatimra 's cselekedetimre megakadályoztattam az által, hogy figyelmemet attól az érzéstől, mintha rám se' tartozott volna, elfordítottam.“ Ez ugyan még nem volt hypochondria; de anynyi kitetszik a' történetből, hogy az akaratnak a' testre nagy hatása van. Bár mások is tennének illy próbákat. Igen nevezetes az is, mit Reilnél *) olvasunk. „Muley Meluk halálos betegségben feküdt, mikor a' portugáli király országába berontott, mégis csatapiacra vitette magát, kingrott gyalgkocsijából, seregét rendbeszedte, vitte újra harczra, melly részéről tökéletes győzelemmel végződött; néhány pillanat után örökre elnyugvék.“ Illyen, 's más hasonló esetekben mindazáltal hibáznánk, ha a' nagy erőt, magának az akaratnak, mint akaratnak, tulajdonítanók: mert az csak eszköz arra, hogy a' lélek' hatásai egy körben középpontosíttassanak, és ezen középpontosítás okozza az antagonismus' törvényei szerint, a' más hatások' lenyomását. Valóban, az illyen példák' meggondolása, mély philosophiát láttat Platonak ezen szavaiban: „A' legjobb test sem teszi jóvá tökéletessége által a' leiket; ellenben a' lélek, tökéletessége által a' testet lehető legjobb állapotba helyezi“ — Hány magát ütögetni kezdő hypochondria' elnyomására tenne sok esetekben többet minden orvos szernél, a' figyelemnek lelket derítő tárgyakra fordítása. Nézzük meg, ha a' psyche' mennyei erejéről akarunk itélni, azokat kiket régóta ágyok' fenekén tart a' betegség, 's kik mégis boldogoknak érzik magokat, 's csak azért, mert csendes lélekismeretők. Nézzük meg azokat, kik a' halál' szélén állanak, 's mégis bátrak, csendesek, főlemelkedettek. Képtelenség volna pedig föltenni, hogy az illyenek testek' alkotására nézve a' gyáva

---

*) Fieberlehre Th. IV. 90. 1. 2. Aufl.

's roszelelküektől mindig annyira különböznek; hanem kétségkívül a' lélek vett magának más irányt, megtanulta a' célirányos gondolkodás' nagy mesterségét, a' magára figyelmeztést; megtanulta ismerni magát: a' honnan (mi nagy pszichologiai fontosságú dolog) a' célirányos oktatás, az okos kifejtés, minden nem rossz származású lélekben, (mert a' születéstől is sok függ, mint alább meglátjuk) csak hogy a' physicum se legyen nagyon elromolva, szembetűnő változást hozhat elő. Az ilyen ereje a' léleknek azért érdemli meg figyelmünket, és tiszteletünket, mert az nem föllázadt kívánságok' születménye, hanem a' reflectáló tehetség' felséges munkája. Soha sem tündöklött ez szebben, mint a' stoicuskokban, kik ennél fogva olly hatalmas előmozdítói voltak Roma' nagyságának. Ez, a' célirányos physical nevelésnek — melly különösen arra vigyáz, hogy az életművek a' kifejlődési fokokhoz képest erősíttessenek 's gyakoroltassanak, most a' tenyésztésre szolgáló organumok, majd a' tüdő, mikor t. i. épen ezt akarja különösen fejteni a' természet, majd az izmok, mikor már megbíráják 's kívánják az erősítést; továbbá a' lélek' meg nem vesztegetésének rossz példa, előítélet stb. által; mindennek felett pedig a' lélek' arra szoktatásának, hogy szeressen magába vonulni, magával társalkodni, — lehet következménye.

Megjegyzik a' természet-vizsgálók, hogy minden állatok között az ember az, ki az idő' viszontagságit leginkább kiállhatja. Tagadni nem lehet, hogy erre nézve az emberi test' alkotása is sokat tesz, mint a' mellyben az egyik életműszer leveretvén, a' másik igyekszik kipótolni annak fogyatkozását. A' nagy hévség' eltűrhetésére péld. sokat tesz a' mi bőrrendszerünk' alkotása, melly a' hévség' miatt ellankadt tüdőn nem kis mértékben könnyít, mi péld. a' kutyánál másképen van, ott az egész tereh a' tüdőre szorulván. De a' léleknek parancsoló ere-

je is nagy fontosságú, 's ki elég szerencsés azt mindig maga előtt tartani, ezer akadályon győzedelmeskedik. —

27. §.

Különös tekintet a' physiognomiára. Miként kell azt czélszerűen használni a' nevelésben?

Itt van helye érdekelni röviden azon állandó benyomást, melly okoz a' lélek a' testen, vagy még a' születés előtt az embryo' kifejlődésekor, vagy később: ez a' physiognomia (tulajdonképen physiognomica, alatta értetvén t. i. *τεχνη* vagy *επιστημη*). Van mindazáltal itt a' test' visszahatásának is befolyása; úgy hogy a' lélek' és test' kölcsönös munkálatinak resultatuma a' physiognomia. Már Porta és később Lavater előadták, micsoda irányban vannak az arcz'vonásai a' lelki állapothoz. Gall ezeknek példája után, a' kaponyacsontok' különböző alkotásából akart következést húzni a' lélek' különböző tehetségeire, bizonyos helyeknek bizonyos tehetségeket tulajdonítván az agyban, a' kaponya által megismerhetők. Megjegyzésre méltó, hogy Gallt erre különösen a' formáló erőnek (*vis plastica*) a' psychétóli megkülönböztetése vitte, úgy gondolkodván, hogy azon erő által elkészül előre a' test, kiformáltatnak a' kaponyacsontok, melyekbe osztán a' psyche, mint a' vendég a' számára elkészített szobákba beszáll. Gall' ezen hypothesisének ellene mond a' tapasztalás, bizonyos levén, hogy az agy' eme', vagy ama' részének elvesztése, majd egy, majd más lelki bajt szül, úgy hogy e' szerint a' lelki tehetségek bizonyos helyekhez kötve nincsenek. Hogy azonban a' kaponya' tökéletlen alkotásából, a' szűk, lapos, alacsony, összeszorult főből gyenge tehetségre méltán hozhatunk következést, felebb érdekeltetett.

A' szép nemben nem lévén annyira kifejlődve a' felsőbb tehetségek, a' kaponya is alsóbb fokon áll. Ezért

dicsérik a' régi költők szépeiknek rövid homlokát, 's azon szokásnak, hogy a' homlok szalaggal kerítettik körül, hihetőleg a' szerfelett magas homlokúak, adtak első lételt. Igen caracterező továbbá a' testtartása, mely más a' heves idulatúnál, más annál ki csendesen gondolkodik; a' kevély, benne a' kifeszítő indulat dolgozván, hátra tartja fejét, az alázatos egyenesen vagy lefelé. Más járása van a' restnek, más az ostobának. — Azt mondja Winkelmann (Werke B. IV. 139. l.) hogy a' csendes meggondolás, járásokban, testeknek tartásában mozdulataikban, mi a' régi görögöknek mintegy természeti tulajdonokká lett, az ő nemes erkölcsüknek, palérozott lelkőknek következménye; a' lassú járást nagy lélek' tulajdonának tartották.

A' rövid, erős, izmos nyak physikai erőre mutat; de jele egyszersmind a' lelki energiának. Figyelmeselek lettek a' physiologusok arra, hogy a' rövid nyakú állatokban, (majmok, macskák 'stb.) elevenebbek a' lelki munkálkotok mint a' hosszú nyakúknak, péld. szarvasban hattyúban 'stb. Némelly híres vitézeknek szembetünőleg rövid nyakok volt (Caesar, XII. Károly, Napoleon) — Sokat tartanak még a' physiognomusok a' szemöldökre. Azt mondja Lavater: (Heusinger Antropologie 295 l.) „Nem láttam még egy nagy gondolkodót, nem még csak állhatatos okos embert sem, kinek, gyenge, magas, a' homlokot mintegy két részre szakasztó szemöldökei lettek volna. Ellenben minél közelebb fekszenek a' szemöldökök a' szemhez, annál komolyabb, erősebb, mélyebb a' character. Bádjadt lankadt szemek gyengeségre, félelemre, mutatnak. Apró tündöklő szemek, mikor azok kivált be vannak esve; ravaszságot jelentenek. A' meredt nézés ostobaságot, vagy pillanatig fölakadt lélekmunkálatot bizonyít; az erős, egyenes nézés, erős nyílt characternek jele; gyakori mozgatása a' szemnek könnyelműséget csalárdságot árul el, hanemha

a' hiba a' szemizmokban gyökereznek. — Egészen nyitva álló, középfényű, kiduzzadt szemek őszinteséget, reményt, de kivált ha a' felső héjak nagyon felvonvák, parancsoló lelket is mutatnak; 's ezért festették a' régiek egyedül Junot — *βουωντις* — ekképen.

A' közép tájon 's gyökeren erős széles orr erőt és energiát mutat, a' millyen ennél fogva a' szépnemben olly visszatetsző; a' fölpittyett orr a' büszkeséget árulja el. Tagadni nem lehet hogy mindezekben nem szűk mező nyílik a' képzelődés' játékának is, 's itt valami általános, kifogást nem szenvedő törvényhez magunkat tartani, épen olly hibás és egy oldalú volna, mint az ilylen vizsgálatokat egészen megvetni. Mert a' lélek a' külsőben mutatja ki magát, és ezen kijelentésében tartja magát bizonyosan törvényekhez, mellyeket legalább valamenyire kimagyarázni, 's ismerni kívánni; pszichologiai tekintetben is fontosabb, mint sok más olyanoknak összetanulása, mellyek a' physiologiai vizsgálódástól ment psychológiákban nagy számmal találtnak.

Az élesztő 's kifesztítő indulatok kifesztítőleg, ellenben a' leverők összehuzolag munkálnak. Az első rendűek közé tartozik a' harag, melly ha nem éleszt is, kifelé hat; benne heves reactio tűnik föl; ábrázat, szemek, ajakak elvörösülnek a' toluló vértől, az ajakak felpöffednek, és mint a' fogát csikorgató állatnál, ki- és fölfelé huzatnak. Már tegyük, hogy valaki gyakran hatalmába esik ezen állati indulatnak, nem természetie hogy a' sokszor ilylen változást szenvedő arcvonások utoljára egészen megváltoznak, 's állati bélyeget vesznek magokra. Így van más indulatokra nézve is a' dolog. A' félelem összehúzza a' testet; a' féreg összezsugorodik, az insectum bevonja fejét és lábait ha fél; az ember hasonlóan; különösen az arczon, összehúzott vonatok tűnnek elő. Az ijedség nagyon hasonlít a' félelemhez. A' szomorúság meggörbíti a' testet, a' világ nem készleti

reactióra, az izmok lankadtak, a' szájszeglet levonúl; a' szemöldök be- az orr lefelé húzódik; innen a' bánatos embert ránézve is könnyű megismerni. Az öröm ellenkező hatású 'stb. Végre ha látni akarjuk a' lelki nagy behatást a' testre, vizsgáljuk meg azokat a' szerencsétleneket, kik lelkeknek emberi állását kisebb vagy nagyobb mértékben elvesztették: látni fogjuk a' melancholicus' be-esett szemeiben, csüggedt arcvonatjaiban, a' szemfény' meghomályosodásában; a' tébolyodott emberi chractert elvesztett magaviseletében, már az akár oktalan nevetés, akár helytelen sirás, akár más botránkozató magaviselet által mutatkozzék; a' dühös (maniacus) csillogó szemeiben, arca' vad állásában, annak világolását, minek visszasugárzatja teszi az emberben a' belső isteninek megfelelő külsőt. A' mimicusok, festők, szobrászok, mint rájuk nézve fő studiumot úgy tekinthetik a' physiognomiát, mi általában véve minden emberre nézve nem utolsó a' társaságos életben. Láthatni innen, mennyire függ a' külső a' belsőtől; ha hát amarra, mint kell is, igyekszik, emerre fordítsa különösen figyelmét. Nagy gyakorlás után is ritka ember játszhat sokáig természetével ellenkező szerepet, az ellenkező tulajdonságú lélek akkor üti ki magát, mikor nem is gondolná. — Célirányos volna az is, ha a' szerencsétlenek' borzasztó külsőjének látása által, benyomást igyekeznének az emberek csinálni lelkökbe, 's annál inkább megborzadnának attól, mi a' testre ilyen szomorú belyegét üti az állatiságnak.

28. §.

Tekintet a' különböző emberfajokra. Miben gyökerezik ezen testi 's lelkiképen annyira kitűnő különbözőzés, és mennyire kell ezt kormányzóknak, törvényhozóknak tekintetbe venni?

A' lelki munkálat' nagy befolyása a' testre, test' formájára, alkalmat nyújt gondolóra vennünk azt a' szám-

talan különbséget, különlénységét (individualitást), mit látunk, mint minden állatban, úgy az emberben is. Itt először is a' különböző emberfajok tűnnek a' psychologus' szemébe. Micsoda különbség egy caucasusi törzsök' sarjadéka, és egy néger között. Lehet-e ezt az éghajlat-tól származtatni, vagy valami felsőbb okban, eredeti fő-okban gyökerezik ezen különbség? Hogy a' világosság-nak, melegségnek, villanyosságnak kisebb vagy nagyobb befolyása, a' természetnények' mineműsége 'stb. nagy befolyással lehet az állat' 's az ember' külsőjének módosítására, kétséget nem szenved. A' nedves, mélyen fekvő tartományok' lakosi rendszerint testesek, nehezek; a' száraz, magasán fekvő tartományokban lakók ellenben gyakran kicsinyek, könnyűk. A' napsugárok megsötétítik a' bőrt; a' fehér ember annál fehérebb minél közelebb lakik a' polushoz. Itt különösen a' zsidók szolgálhatnak például, kik véreket nagyon tisztán megtartották; fehérek azok Németországban, Angliában; barnábbak a' törökök között, még sokkal inkább Hispániában, Portugáliában; Syriában, és Chaldaeában pedig olajszinűek. Blumenbach ezen munkájában: *De generis humani varietate nativa*, sok bizonyosságát hozza annak elő, hogy a' bőr barnább lesz a' forró öv alatt. Az európai szülők-től származott gyermekek között, azok kik Nyugatindíában nevelkedtek föl, mindig barnább bőrűek lesznek azoknál, kik Európában nevelkednek. A' szőrre is nagy befolyása van az éghajlatnak, mit nem csak oktan állatokban, különösen juhokban, hanem az emberben is lehet tapasztalni. A' szőke haj Svédországban, Daniában, Russia' sok tartományiban nagyon közönséges; a' meleg tartományokban fekete hajúak a' lakosok. Sőt a' mi mind ezeknél több; tapasztalati adatok bizonyítják, hogy az arcvonalokban is eshetik szembetűnő változás az éghajlat által; különösen állítják, hogy az éjszakamerikaiak, törzöskatyjoktól az angoloktól már is különböznek, és

hogy az újhollandiak' arczvonataik nem kevéssé megváltoztak.

De mind ezek, úgy látszik, nem elegendők, a' törzsök közötti különbség felvilágosításra. Vegyünk föl egy persát, ki a' caucasusi törzsök' legszebb előterjesztője. Teste közép nagyságú, minden részek gyönyörű arányban; az arczszelet 90 foknyi, a' kaponya gömbölyű, az ábrázat a' legszebb tojásdad, a' szemöldökök ékesen görbülnek és szélesen vonulnak a' szem körül, az orr egyenes, a' száj kicsiny, az ajkak kevéssé fölhajlottak; fekete haj, erős szakáll, fehér szín pirossal gyengén vegyülve. Mennyire különbözik ettől a' széles arczú mongol, alacsony homlokával, lapos orrával, kerek, oldalt kiduzzadt pofáival, szegletes fejével, széles orrcsontjaival, kiálló ajkával, olajszín bőrével, fekete hajával, ritka szakállával, kis testével. Ettől ismét mennyire különböző az alacsony, rézsútos homlokú, keskeny képű, vastag, felhajlott ajkú, kiálló állkapczájú, fekete fodros, gyapjús hajú néger; kinek alkotása általában véve közelebb van, mint a' többi törzsököké, a' majoméhoz. Arczszelete 75°; a' kaponya' ürege Sömmerring' többszöri megmérése után sokkal szűkebbnek találtatott mint a' caucasusiban; azon üregek ellenben, melyekben az érzékek helyezvék, tágasabbak; hasonlatosság némelly állatokkal. Az ilyen különbséget az éghajlatból akarni kimagyarázni, úgy látszik sok, és elérhetetlen. Hihetőbbnek látszik, hogy ezen különbségnek a' lélek' eredeti alaprajzában van a' fő oka, mit az életmod, éghajlat, csak módosít, de meg nem változtathat.

Annyival hajlandóbbak lehetünk ennek hivésére, ha a' testi különbségeken kívül, a' lelki tehetségeknek egymástól olly távol álló fokait, az említett törzsökben gondolóra veszszük. A' caucasusi faj ugyanis szint olly magasan áll lelki, mint testi tekintetben, különösen a' néger fölött. Sőt még az amerikaiak is olly ostobáknak

tetszetek a' spanyoloknak, hogy még arról is kételkedtek, méltók-e az egyedül üdvözítő hitre. Ezen gyengeséget az újabb utazók is bizonyítják. De különösen a' mexicói status' példája, melly legmiveltebbnek találtattott egész Amerikában, azt mutatja, hogy a' legpallérozottabb amerikaiak is messze maradtak a' közönséges culturájú europaiktól. Csak gyenge kezdetet lehetett azoknál észrevenni a' tudományokban, és szépmesterségekben. A' született éjszakamerikaiak nagyon szeretik a' szabadságot; de mind a' mellett is, hogy régóta élnek surlódásban, az europaikkal, igen csekély előmenetelt tettek a' culturában. A' mongolok között a' japánok és chinaiak állanak legfentebb; de azon a' fokon, mellyre eljutottak, megmaradtak, annyi századok óta magasbra nem emelkedhetvén. A' négerek legalsóbb fokon állanak. Borzasztók a' leírások mellyeket a' hottentottokról, Guinea' lakosiról, a' congói négekről 'stb. közölnek az utazók. A' Vandiemens-föld lakosi király, kormány, mesterség nélkül élnek; a' földmivelésről, baromtartásról, lakhelyről, rubáról, a' szülő, fiú, házastárs iránti érzésről, a' vallásról, jogról semmit sem tudnak; és így csak formájokra nézve hasonlók emberhez. Ellenben a' caucasusi, ápolója, előmozdítója volt eleitől fogva a' culturának. Caucasusi népek is estek ugyan járom alá, elnyomattak, elkorcsosodtak; de nincs rá példa, hogy valamely nemzet ezen törzsokből, olly mélyen lealacsonyodott volna, mint a' négerek. Még rabszolgaságokban is tüntettek ki valami magasabb caractert.

Minden uralkodóvá lett vallások caucasusiaktól vették eredetöket. A' Brámának, Zoroasternek tisztelete, a' görög mythus, a' zsidó, keresztény vallás, az islamismus, mind caucasusi népektől származtak. Caucasusiak által emelkedtek föl a' tudományok. Indiának régi emlékein szintugy mint az aegyptomi monumentumokon, a' caucasusiak mint uralkodók, a' négerek mint rabszolgák

rajzoltatnak le *). Avagy lehet-e ezt az éghajlatnak tulajdonítani? Így a' Diemens-föld' lakosainak magas fokán kellene állaniok a' culturának, mint a' kik igen szerencsés éghajlat alatt, felette termékeny földön laknak; de annak annyira nem tudják hasznát venni, hogy a' legocsmányabb férgek, insectumokat megeszik; gyakran éhen halnak meg. Különben is látjuk azt, hogy ugyan azon éghajlat alatt, majd pallérozott, majd tudatlan, bárdolatlan nemzetek élnek; hogy az egyik nép a' rossz helyhezetből is kedvezőt tud észszel csinálni, a' másik a' legkedvezőbnek sem tudja hasznát venni. A' vallás, alkotmány, sokkal nagyobb befolyású, mint az az éghajlat; de hát azok ismét mitől függenek? Alig lehet másképen megoldani a' csomót, mint ha azt állítjuk, hogy valamin az egész természetben, az életműves és életműtelen lényekben, anynyiféle kijelentését vesszük észre az örökös ideának, úgy az emberben is többféle alaprajzok szerint kellett annak történni, mellyek eredeti vonásaikat megtartják mindig, a' külső természet által csak részszerint változtathatók. Azon alaprajzokat pedig ha nem terjesztjük is ki bővebben, mint az eredeti három, vagy négy törzsökre; bizonyosan vannak azoknak másodrendű módosításaik, mellyek a' fővonásokat megtartották az eredetiből; ezeknek ismét módosításaik; mint péld. a' caucasusi törzsöknek, persa, zsidó, celta, nubiai, tatár sarjadékok; és nem kis fontosságú dolog volna ezeknek psychologiai jelesebb characterit minél inkább kitanulni, kivált ha a' 'história' fáktájánál azokat a' változásokat is kitapogathatnók, mellyeket azokban a' külső befolyások okoztak. Itt látjuk tehát hogy a' nemzeti főcharacter szeme előtt kell tartani a' nemzet' nevelőjének, 's azt, még a' vele összeolvadt hibáktól is csak lassanként szabadítani. Millyen különbö-

---

*) Heusinger Anthropologie 201. l.

zóknek találjuk egymástól a' nevezetesebb europai nemzeteket, mind a' mellett is, hogy mindnyájan a' caucasusi caractert hordják homlokokon. Mennyire különbözik az angol a' francziától, melly utolsókat már J. Caesar mint újságon kapdosókat, változékonyokat ír le. Az angol szabadság leg régibb Európában, 's ugy lehet tekinteni mint forrását a' többi nemzetek' szabadságának. Az europai, 's maurus vér' vegyülettéből származott spanyol, ásiái gőgöt tüntet elő. Millyen mélyen be kell hatni annak, ki törvényt akar szabni a' nemzeteknek, az illy fővonásokba. Egy helyen mindennapi szükséggé vált a' lelki surlódás, 's azt elakarni nyomni, annyit tenne, mint lázadásra készíteni a' népet; másutt arról tudni sem akarnak, 's fődolognak a' testi szükségét tartják, 's csak annak kívánnak eleget tetetni. Szép volna fölmenni valamely nemzetnek szinte gyermeki állapotjáig; de ez lehetetlen levén, legalább a' bélyegeket, mellyek arra a' körülmények, vallás, uralkodók, polgári alkotmány 'stb. által üttetek, mindig szem előtt kell tartani, mert azok össze vannak már az eredeti characterrel vegyülve, 's el csak lassanként választathatnak.

Egyébíránt bár millyen különböző legyen a' nemzetek' eredeti caractere, annyi igaz, hogy az ember (legalább, annak legszebb előterjesztője a' caucasusi faj) a' mostoha éghajlat' daczára is nem alacsony fokára emelkedhetik föl a' culturának. Nem azért kezd olly későn viradni a' spanyolnak, mintha rosز climája volna, vagy tehetetlen eredetiképen, mint talán a' négerről állíthatnók; hanem azért, mert nem hatottak a' nemzet' lelkére. Meg fog az bizonynyal változni, ha a' szabadság' napja, melly föl kezd emelkedni horizonja felett, erőre kaphat. Demoralizáltnak kiáltották a' kis görög népet. Lehet. Rabszolga nép nem is lehet jó erkölcsű. De hadd gyarapodjék csak az igazság' fája, melly odaplántáltattott, megterem ott is az erkölcsiség' gyümölcse. Sőt

nem reménylhetjük-e, hogy a' négereknél is nem csekély következtetést húz a' rabszolgaság' eltörlése maga után? Hát ha még olyan tehetséget fejt ki az a' nép, mely ha nem mérkőzhetik is a' caucasusi' magas tulajdonságival, annyit megbizonyít, hogy ők is emberek, 's mennyei szikrától lelkesítetnek. Az legalább igen nevezetes a' mit Zimmermannál (Taschenbuch der Reisen 'stb. 1802) olvashatni, hogy t. i. a' négerek között vannak nagy elmédek; hogy egy néger Londonba vitetvén, kevés idő alatt megtanulta Fergusson' és Tobías Mayer' astronomiai munkáit 'stb. Annyi legalább bizonyos, hogy nem a' mocsárok, erdők, homokok 'stb. (mert hiszen hány, nyavalyákat okozó mocsárt szárított ki az emberi szorgalom? hány erdőt ritkítottak meg 's pusztítottak el, helyeiket kellemes viránynya' változtatván, az éjszak-amerikai szabad kezek? hány homok puszták zöldelének ipar után?) hanem a' volt mindig oka a' nemzetek' nyomorúságának, hogy értelemre, 's tudományra nem vergődhettek.

29. §.

A férfi és nőnem közötti különbség, 's ennek befolyása a' nőnem' nevelésére.

Tegyük már tárgyává figyelmünknek, a' férfi és nő közötti különbséget. Testalkotására nézve is más bélyeget ütött a' természet a' férfira, mint az asszonyra. A' tagoknak erős alkotása, a' csontoknak, izmoknak idegeknek ereje, a' vérnek üteres tulajdonsága, mind ezek megkülönböztetik az elsőt az utolsótól. Az asszonyban lélekzés, vérforgás, emésztés sebesebben mennek véghez, mint a' férfiban; de kevesebb energiával; a' honnan annak állati 's tenyésztési működései a' gyermekéhez inkább hasonlítanak. Idegei érzékenyek, könnyen izgathatók: innen az a' hirtelen fölindulás, változékony-

ság, a' figyelemnek egy tárgyra nehezen függeszthetése. A' szépem' lelke kifelé hat inkább a' külső tárgyakra; mint befelé, magának a' léleknek mélységébe: a' honnan az első alacsonyabb tehetség levén, úgy kell tekinteni az asszonyt, mint pszichologiai tekintetben a' férfinál alantabb állot. Emlékezetökben, kivált az aprólékosok, melyekben nem sokat kell egyszerre fölfogni, hamar megragadnak, meg különösen az őket érdeklők; elég mélyen is nyómodnak be elméjökbe, mint a' gyermekébe, a' felületes dolgok; innen vissza is tudják azokat hozni elevenen. De a' magában több előterjesztéseket foglaló tárgyat nem igen tudják olly fogalomra emelni; hogy elég erős gyökeret verjen a' lélek' organumában. A' teremtő lélek a' nőnemnek nem tulajdona; még a' szép mesterségekben is csak visszahozó, nem előhozó, vagy teremtő képzelő erőt tüntet elő. Lefest valamelly tájékat minden kicsinységeivel; a' színekből semmi el nem marad: de új, remek képet rakni össze a' természetben elszórt tárgyakból, a' természetben elterjedt ideákból egy újat hozni elő synthesis által: ez egyedül, az egységre törekedő, okossággal fölékesített férfinak tulajdona. Vajha soha sem feledte volna 's feledné rendeltetését a' szépem! Fontos, és nagyhatású ő szint: úgy a' maga körében, mint a' férfi a' magáéban. Amaz, a' mélyebb tudományokat bízza emerre; emez kívánja meg amattól, hogy ha körülményi engedik, az inkább csak kifelé ható tehetséggel járokban, foglalatoskodjék. Milly szép oktatást nyújthatna egy pallérozott személy gyenge gyermekeinek, különösen ollyan tudományokban, melyek emlékező tehetséget kívánnak inkább, péld. a' növények' ismertetése. Kinek lenne itt foganatosabb a' tanítása, mint egy édes anyáé, kihez gyermeke annyira ragaszkodik.

Alig van szomorúbb dolog, mint az annyira elmelőzött nőnemi nevelés. Mintha ezek (legalább a' közép

's alacsony sorsúak) tehetlenek volnának mindenre, mint-ha nem is hordoznák lelkükön az isteni képet, annyira elmellőztetnek lelki tehetségeik. Nem szólok a' falusi 's kis városi köznépről; de még a' felsőbbek is, csak nem egyedül a' legfelsőbbeket kivéve, azzal a' hazával mellyben születtek, 's annak történeteivel, önmagokkal, 's a' természettel csak nem egészen ismeretlenek. A' házi gondon kívül alig foglalatoskodtatták egyébbel lelköket: innen a' nagy tapasztalatlanság, gyenge ítéles, rövid látás. Mi természetibb, mint hogy lelköket, szívet formáló, elmét pallérozó tárgyra meg nem szokván függeszteni: rajtok az állati indulatok vegyenek erőt, 's annak kirontásait ne korlátozhatassák. Az ember olly különös lény, hogy ha azzá nem lehet, mire rendeltetett, okos állattá, emberre; oktalan állattá kell neki lennie; mert együtt van benne az állatiság az emberiséggel: ha hát emez le van verve, fejét amaz emeli föl. Ez a' műveletlenség türhetőbb a' szegénységgel küszködőkben, kik különben is meg vannak terhelve, 's lenyomva a' munkától, 's ezen utolsó az asszonyi, különben olly ingerelhető idegeket, 's kicsapongásra hajlandó kívánságokat leveri, visszatartóztatja. De a' jobb módúak sokszor nem találván testi munkát, 's az emberi lélek szeretvén még a' maga kárával is foglalatoskodni: holmi képzelődést tüzelő, értelmet rontó hiábavalót olvasgatnak. Hányadik az a' fehér személy nálunk még a' felsőbb szakaszból is, ki gyermeke' nevelését tárgyazó munkácskán szeretne elmélkedni; vagy általában valami közönséges románon felülemelkedettben gyönyörködnék. Innen az a' pillekenti röpkedés a' tárgyakon, innen a' kielégíthetetlen kívánságok, innen a' vér' sokszori tolongása az agyra, innen a' sokféle bajok, hysteria, nádra-düh, vagy nymphomania.

Ellenkező hiba ezzel, mikor az asszony a' természet' rendelése ellen, tudós akar lenni. Nem volt kárá-

ra a' világnak, hogy virágzott Neckernek egy tudós leánya; de általában jó volna a' szépnemnek, lelkének eredeti bélyegét, rendeltetését, soha szeme elől el nem veszteni. A' szépnem' természeti vagy természetelleni fejlődése, durvasága, illendő culturája, a' sors és helyheztetés szerint, súlymérője levén valamely status' állási fokának: semmit inkább ohajtani nem kell, mint hogy az rendeltetésének megfelelőleg műveltség. A' házassági kötelék szent, mert a' természetben alapul; mert az által egy felől az asszonyi könnyen tulságra ragadó tulajdonságok helyesebb irányt vesznek, más felől a' férfiúi komolyság, tűz, energia, mérsékeltetnek; a' nagyon be-, az én felé ható psyche a' külső tárgyakra vonatik; a' kicsapongó cosmopolitismus' szárnyai, honi érzések által metszetnek. De csuda-e ha némelly tartományokban mindinkább csökken a' házasság iránti kedv, 's ha igen sokszor vagy csak hirtelen föllobbanó tűz által, és így okos terv nélkül, vagy holmi ötven éves podagrásoktól, szükségből, a' szegény leány' örökös siralmára, gerjed a' venusi indulat, 's köttetnek a' hymen kötelek!

30. §.

Tekintet a' különböző mérsékményre; nehézségek annak szoros meghatározásában; miben gyökerezik az, milly befolyása van a' nevelésre; milly gondolatokra szolgáltatathat alkalmat.

Igen nevezetes különbség származik továbbá az emberekben, azon mód által, melly a' lélek' természetét kinyilatkoztatja, az ugynevezett temperamentum, mérsékmény által. Valamint nincs tökéletes egészség, a' mennyiben t. i. az életerők szüntelen haboznak, könnyen megzavartathatnak: úgy nincs temperamentum is, melly az azt létesítő elemeknek mennyiségére, mineműségére, egymással összeköttetésére nézve magán a' tö-

kéletesség' bélyegét hordozhatná. Minden életműves lény, és így az ember is összeköttetésben él a' külső természettel, attól ingereltetik, arra visszahat; e' szerint a temperamentumok' különbsége attól határoztatik, a' mint a' testi 's lelki egyesült élet, a' külső ingereket elfogadja, 's azokra visszadolgozik. Itt általában négy féle különbséget veszünk észre. *Először* igen hajlandó valaki elfogadni a' külső ingereket, 's viszont erősen hat azokra vissza; *másodszor* könnyen ingerültetik ugyan, de gyenge a' visszahatási erő; *harmadszor* erősen hat vissza, de általában nem nagy ingerülhetőséggel bír; végre *negyedszer*, mind az elfogadó mind a' visszaható erő lahkadt. Az első a' choleras temperamentum; mellyben sebesen 's energiával mozognak az organismus' minden kerekai. Erős test, feszült izmok, fölemelkedett életerő, characterizik; könnyen ingerülhető; nagyon föl tud valamit venni; ha megsértetik, nem könnyen felejt; nagy levén benne a' combináló erő, sok oldalról, 's hamar felfog valamit, 's eleven idegei, üteres tulajdonú vére által hathatós ingert nyert izmai, azt, mit meghatározott, vele sebesen véghezvitetik, föltételét akaratra emelik. A' második a' véres temperamentum. Könnyen ingerülhető idegrendszer, savós vér, gyenge csont, lágy izmok tulajdona. A' benyomások, akár kedvesek, akár kedvetlenek legyenek, rendesen csak felületén maradnak agyának; innen öröme ellobban, szomorúsága nem ver mély fészket; változó; jöltesz, de rendesen csak szélséységből; mint barát hirtelen megváltozik, mint ellenség hamar felejt, de ismét csekélységért föl pattan — *cereus in vitium flecti*. A' harmadik a' fekete epés, (melancholicum) temperamentum. Kevéssé ingerlik a' külső ösztönök nagy visszahatással bíró testi 's lelki erejét. Sovány, száraz, de nem gyenge testalkotmány, halavány bőr, fekete hajak, a' májnak és vérereknek nagyon kifejlett állapotja bélyegzik. Nem vonatván félre

elméje kicsínységektől, nem zavartatván meg a' rá kevésbé ható mulékony tüneményektől, szüntelen foglalatoskodik kedves, mély gondolkodást kívánó tárgyával. De épen ezért könnyen egy oldalú lehet kifejlődésében. A' negyedik a' phlegmás temperamentum. A' testnek és léleknek restségét jelenti. Vastag, petyhedt test, melly szereti az álmot 's csendes heverést, szokott lenni tulajdona. Organismusában az alkotó részek felsőbb fokra nem tudnak emelkedni, ezt bizonyítván a' kevés, vagy semmi azotumot magában nem foglaló kövérség, melly miatt lélektehetségei méginkább aluszékonyak lesznek. A' kiben ez a' mérsékmény nagy mértékben uralkodik, annak lelke, csak közészerűt is alig teljesíthet; azt is, mit meghatározott, nehezen hajtja végre, mert arra mozgás 'stb. kívántatnék, mit az ilyen temperamentum kerülni szokott.

Meg kell azonban jegyezni, hogy azon ingerek között nincs egy is melly minden emberre egyformán hatna; egyikre emez, másakra amaz inger tesz nagy benyomást, úgy hogy itt valami általános törvényről, mintha péld. a' vérest a' külső tárgyak minden különbség nélkül hathatósan érdekelnék, szó nem lehet. Né-melleyek olly nagy érzékenységgel bírnak az idő' változásira, hogy a' tiszta, felhős, száraz, nedves, hideg, meleg idő, felette befoly lelkök' munkálatira, vidámokká, kedvetlenekké, ügyesekké, ügyetlenekké teszi őket; holott különben meglehet melancholicum- vagy talán phlegmaticumhoz közelítő temperamentummal születtek. Így péld. azt írja magáról Feder *) „Az időnek olly nagy befolyása volt fogalmimra, hogy néha a' tanítás alatt éreztem ha valami változás történt az atmosphaerában.“ A' fényinger különösen azokat szokta ingerelni, kik kifejlett lelki tehetséggel bírnak. Vannak, kiknek halló,

---

*) Leben, Natur und Grundsätze 241. l.

vannak, kiknek látó érzékeik birnak olly nagy ingerülhetőséggel, a' midőn némellyek az ízérzék' élénksége által bámulatosan meg tudják az eledeleket különböztetni. És így ha a' dolgot szorosan vesszük, azt kell mondanunk, hogy a' külön érzékeknek, más más temperamentumok van; és viszont az izmok lehetnek akkor ingerelhetők, mikor az aggyal szoros összeköttetésben álló érzékek elég tompák; valamint a' tenyészési életműveknek, gyomornak, bélcsőnek, májnak, ingerülhetősége igen sokszor, kevésbé izgatható izmokkal jár. Látnivaló innen, hogy igen széles mező nyílik itt ki az individualis különbségekre nézve a' psychologus előtt, és hogy a' temperamentumoknak régi, még Hippocratestől származó, mintegy megszentelt négyes száma, ki nem elégíthet. Ezért mondja igen helyesen Max. Jacobi *) „Könnyű találni összevágó vonásokat egyes személyekben; de folytassa csak valaki előítélet nélkül összehasonlításait, látni fogja, hogy némellyek hibáznak a' főcharacterek közül; nem csak, hanem vérest bélyegző tulajdonokat, olly boríték alatt lát lappongani, mi alatt phlegmaticust gyanított; és szintannyi esetekben, nem tagadhatja, hogy minden mérsékményeknek bélyegző vonataik, annyira össze vannak vegyülve, hogy az azoknak elválasztásokra szolgáló próbák süketlenek.“ Ama fontos physiologiai alaptörvény, melly a' halhatatlan Bichatnak köszöni lételetét, hogy t. i. minden életmű neki megfelelő életet él az organismusban, 's fölemelkedhetik vagy leszállhat ingerülhetősége, 's a' többiével ellenkező characteret vehet magának a' nélkül, hogy szembetűnő befolyással lenne a' többi életművekre, szolgálhat ebben az ezerféle individualitas' labyrinthjában vezérfonalul.

*) Sammlungen zur Heilkunde der Gemüthskrankheiten 2 B. 228. l.

Most épen, midőn a' személyességek' különbségeiről szólnunk, adjuk magát elő az a' fontos kérdés, honnan származnak azok? Látjuk hogy két egyforma tulajdonságú ember nincs, valahány személy, annyfélék az indulatok, kívánságok. Miképen a' külső forma csak két személyben sem egyez meg egészen: így van a' lélekre nézve is a' dolog. Egy-e minden lélek eredetiképen, vagy a' különbségek a' külső dolgok' befolyásából, a' nevelésből 'stb. kimagyarázhatók? felyebb, hol az emberi nemzet' eredeti törzsökeiről vala szó, arra látszott hajlani az igazság, hogy azon különböző erőben föltűnő tehetségeket, minden nagy befolyások mellett is más okoknak, az eredeti alaprajz' különböző vonataira kell vinni, 's ott keresni eredeti főokát. Ugyan ezt lehet állítani a' temperamentumokra, 's általában az individualitásra nézve. Munkáljanak bár az éghajlat, lakhely, eledel 'stb. egyformán a' fejlődő ugyanazonnemű állatokra, a' különbség köztök szembetűnő lesz.

Lyonnet (írja Treviranus *) augustusban húsz tojást kapott egy pillangótól, melyekből azután minden másod nap másztak ki kukatyok. Ezek ugyanazon helyen, ugyanazon levelekkel tartattak. Megbáboztak három hét múlva, és csak két napi köz volt, az először és utoljára átalváltoztottak közt. Ámbár ezen bábok (lárvák) mind egy helyen tartattak; mindazáltal némelyek már azon évi september' elején, mások a' következő esztendő' majusában változtak által pillangókká. Még szembetűnőbbek azon tapasztalatok, melyeket Hoffmann, a' bombyx lanestris' kukatyain tett. Hetvennyolcz ilyen insectum közül ugyan is, melyek az 1793-dik év' juniusában egy fészekből vétettek, 's melyek a' következő julius' első felében, általában megbáboztak, a' nagyobb

*) Erscheinungen und Gesetze des organischen Lebens 2 B. 2 Abth. Bremen 1833. 148. 1.

rész a' következő nyáron mászott ki; néhány pedig nem elébb mint két — hat év lefolyta után. Meg kell tehát szükségképen már az állati tojásban lenni, az élethetőség' 's a' külső tárgyak iránti fogékonyság' különböző mértékének. És ha ez így van az állatokban, nem természeti-e, hogy másképen ne lehessen az emberben is? Nevelde az ugyanazon szülők' gyermekeit, a' mennyire csak tudod egyformán: szembetűnőleg fognak azok különbözni egymástól. Még az összenőtt gyermekekben is, minden bámulásra méltó hasonlatosság mellett, lehet össze nem vágó vonásokat venni észre. Bizonyítja ezt különösen azon két összenőtt gyermek, kikről monographiát adott ki Burdach, 's kik néha még egyenetlenkedtek is. Nincs egyoldalúbb gondolkodás mint ezt az eredeti, a' természet' első alaprajzában gyökerező különbséget, tagadni akarni. Ha megván ez az arczvonásokra stb. nézve, miért nem volna meg a' lélekre nézve is, holott mind a' kettő egyeredetű? — Látunk családokat, hol firól fira szállanak által bizonyos tulajdonságok. Vannak, kikben mintegy szülői hagyomány, a' költészetre, muzsikára 'stb. való hajlandóság. Vannak, kiknek nincsenek muzsikára alkalmas füleik, 's noha mást elég könnyen megtanulnak, egy éneket alig lehet nekik megtanítani.

A' személyes, lelki szintügy mint testi különbség, gyökerezik hát először a' származásban; még pedig a' formáló erő, tapasztalt adatok szerint, fölhang néha a' nagyatyákra, 's nagyanyákra, 's azoknak hajdani tulajdonságából vesz által az embryo alkotására némelly vonatokat, a' régen porhadó eldődök' hajlandóságát plántálván által az unokákba, azoknak szerencséjőkre, vagy szerencsétlenségőkre. Az atya vagy anya tesz-e többet arra, millyen legyen a' magzat, általában meghatározni nem lehet. Annyit csakugyan mutat a' tapasztalás, hogy sok kitetsző talentum' eredeti alaprajza, a' magasérzésű 's nem közlelkű anyák' méhében vette eredetét. Ezért írta

a' Goethe' életirójának egy recensense, hogy mikor valamelly jeles emberről hall, vagy olvas, nagyon szeret végére járni milyen volt anyja.

Nagy fontosságú volna ennek meggondolása a' családok' boldogságára. Az oktanoknál néznek az emberek a' fajtára, 's az embernél hányadik veszi azt illendő tekintetbe. Nem csak sok nyavalyáknak; a' nehéznnyavalyának, (epilepsia) görcsös hajlandóságnak, scrofuláknak, venusi ragálynak, köszvénynek, aranyérnek, magvai hintetnek el a' jövődő embrióban, hanem a' psyche' gyengeségei igen gyakran a' szülőktől veszik származásokat. Azt hiszed talán, hogy a' jónevelés, czélirányos oktatás, más irányt fog adni gyermeked' lelkének, 's eltörli amaz eredeti vonásokat, vagy legalább meggyengíti? — Igaz, hogy az emberben mondhatlan nagy erő lappang, 's a' mit a' formáló erő elhibázott is, azt az ideára törekvés néha helyrehozhatja; de, a' mellett hogy ez sokszor lehetetlen, mennyivel boldogabb lenne gyermeked, ha szabadabb kézzel, nem rontva először, lehetne rá munkálni a' nevelésnek. Valóban az emberben általában, még azokban is, *quorum meliore luto finxit praecordia Titan*, annyi gyengeség fejlődik ki az erővel együtt, annyiféle indulatok' rázkodtatása által kell megérni, 's mintegy kiforrni az emberi léleknek, hogy még azok is, kiknek nincs okuk bánni származásokat, könnyen eltévelyedhetnek. — Ámbár e' szerint nagy mértékben függ a' maradék' minéműsége a' szülőktől; de mivel megtörténik, hogy erős, eszes szülőktől gyenge, buta gyermekek származnak, és a' kettősök közül az egyik gyenge, elaszott, a' másik jól táplált; felsőbb tehetségeik is nagyon különböznek: látni való, hogy itt más elhatározó oknak is kell munkálodni. Ez hihetőképén a' nemző 's foganzó erő' alacsonyabb vagy magasabb fokában gyökerezik. — A' növényeknél 's hidegverű állatoknál felsőbb fokra emeli a' nemző erőt a' külső

meleg; a' melegvérűeknél függhet a' nemző 's foganzo részeknek különbözö, vagy a' személy' individualitásán alapuló, vagy legalább pillanati fölingerlett állapotjától a' nemzéskor; továbbá a' gyümölcstöő anyagnak gyorsabb, lassúbb tojáshoz jutásától, 's ezen anyagnak, valamint a' tojásnak is mineműségétől. A' külső befolyások továbbá, melyeknek a' szülők a' nemzés alatt vagy után ki vannak téve, nem keveset tesznek a' magzat' tulajdonságának módosítására. Treviranus írja, *) hogy igen jó fajta vadászkutyák vitetvén Angliából Mexicóba, azok az ottani, tenger' színe fölött magasán fekvő nagy téren; a' levegő' vékonysága miatt vadászatra tehetetlenek valának; kölykeik ellenben, melyek ott lettek a' világra, 's nőttek föl, olly könnyűséggel szaladtak a' felhők' vidékén, millyel szülők Angliának vastag levegőjében. Tagadhatatlan azonban, hogy az illyen befolyások még az oktanokban is csekély módosítást tesznek az eredeti alkotmányban, az emberben pedig a' fejlődő lelki erő által (melly annyira parancsol a' külső okoknak) könnyen legyőzethetnek.

Nagyobb fontosságúnak látszik a' jövődő emberre nézve az anyának terhesség alatti állapotja. Lehetetlen ugyanis, hogy a' csendes vagy zúgolódo magaviselet, vidámság, szomorúság, az emésztő gondok, ne hassanak a' vele szoros kapcsolatban levő magzatra. Ide tartozik az ugy nevezett ellátás (Versehen) miről többé nem kétkednek a' physiologusok. Ha t. i. általmehet a' himlő az anyáról gyermekére; miért nem a' terhesség alatti nagy benyomást okozó képzelődések?

Vallyon hát az ifjúkor' álmaiban nem tünnek föl olly ideálok, melyek öneszméletünk nélkül nagy befolyással vannak életünkre? A' tudós Treviranus Biológiájának 6-dik darabjában, a' 21-dik lapon, hajlandóbb ál-

*) L. cit. 148. l.

lítólag, mint tagadólag felelni azon kérdésre. Méltó ezen tekintetben a' híres Boerhawe' szavait hallanunk, melyet Treviranus az említett helyen előhoz. „Exempla sunt historica fide comprobata, quod homines dormientes, impressionem acceperint imaginationis pulchrae feminae, quam adeo deperiebant, ut non potuerint sanari, nisi inventa femina isti imagini quam simillima.“

Illy sokféle befolyástól függenek az emberi tulajdonságok, illy sok oldalrólí hatások nyomják ki a' charactert; mind olly dolgok, melyek nagyrészt tőlünk nem függenek; munkálnak akaratumk ellen, épen ugy mint az eledel, étel, ital, péppé vérré változik a' nélkül, hogy abba befolyásunk lehetne. Hány ember' boldogságának 's boldogtalanságának alapja vettetik meg születése előtt meglehet több évvel, azoknak, kiktől származik, tulajdoniban. Mikor az atya vagy anya eltérítették lelkeiket az egyedül helyes iránytól, ugyanakkor jövődöbeli magzatjoknak, talán azt nem is gyanítva, megnehezítették az arra fordulhatást. Mikor elvesztegették testi 's lelki erejőket, magokban magzatjokat is elgyengítették. Valamint nagy tanúság fekszik ezen tapasztalati adatok alatt, a' maradék' boldogságán igyeksző, az emberiséget okosan elkorcsosodni nem engedhető felsőségre nézve: ugy hathatos eszköz ennek meggondolása arra, hogy boldogtalan embertársainkról kímélve ítéljünk; más részről, ama' horatiusi *nil admirari* szemünk előtt tartjuk. Nincs illetlenebb emberhez, mint némelly kicsapongások, gyenge ítélet, talán egy hibás lépés által szerencsétlenné lettet kinevetni, megutálni. Ki merné állítani, ki a' legderekabbak közül, hogy más atyától vagy anyától származván, bírna azzal a' lelki erővel, mi most tulajdona? Igen de minden embernek van szabad akaratja, 's ki azt nem fordítja jóra, megérdemli a' kárhöz-tatást. A' bizonyos hogy, minden a' szó' igaz értelmében vett embernek van magára reflectáló ereje,

vagy szabadsága; de hát egyforma-e mindenben azon erő! Az, ki most legerősbben áll, másképen származván, más benyomások tétetvén gyenge agyára, más példák hatván rá, 's más körülmények között taníttatván, nagy kérdés, nem ingadoznék-e? Mert még a' nevelés is másképen hat egyre, másképen másra. Gyávaság továbbá valakit bámulni, bálványozni, 's mintegy isteníteni. A' legnagyobb szorgalom is csak azt fejtheti ki, mi megvan az alaprajzban, 's minden kifejlődött idea, nagy hatással van a' másokra; ez a' harmadikra; 's ezerféle rezgéseken kell keresztülmenni minden ébresztéseknek, benyomásoknak, a' psyche', hogy úgy tegyem ki, annyi-féle húrjain. Véghetetlen kifejlődésre képes az emberi lélek, 's számtalan összeütközésekre van annak szüksége a' külső tárgyakkal, és örökös igazság marad, hogy mindenki csak annyi istenivel bír, mennyit ki tud magából fejteni; de mind ezen evolutiók csak az eredeti alaprajz szerint történhetnek. Innen az egyforma külső befolyások mellett is az eredeti character. Végre, ha minden individuum' nevelésében vigyáznának a' temperamentumra; elmentszenék azt, mi buján fakad, levernék célirányosan a' véres' ingerülhetőségét, élesztenék a' gyáva phlegmást: nem lennének olly kevés számmal a' magoknak parancsolni tudók, az erényesek. A' nevelés' tudománya olyan, mint az orvostudomány; csak közönséges törvényeket ad, mellyeket a' sokféle specialis esetekre alkalmaztatni, a' tapasztalás', alapos elmélkedés' munkája' következménye. Ha mindenek a' szerint cselekednének mit a' delphosi oraculum mondott hajdan Ciceronak, kövesd a' természetet; több ügyeseket, kitetszőket látnánk a' tudományok' pályáján, a' hivatalokban. —

---

31. §.

A' szép és igaz, mint két főiránya a' léleknek; ezeknek kölcsönös hatások egymásra; mellyik érdemi az elsőbséget; mellyiket kell előbb fejtegetni?

Ha figyelmezzünk az emberi lélekre, két nevezetes irányt veszünk abban észre: az elsőt arra, a' mi szép; a' másodikat arra, a' mi igaz. A' kettő kapcsolatban áll ugyan egymással, szorosan véve egyik a' másiktól el nem szakaszthatatik: szükség mindazáltal, hogy megkülönböztessenek. Szorosan véve az is, mit szépnek nevezünk, a' szélesen vett igaznak körébe tartozik, 's megfordítva nincs olyan, széptől elvont igaz, melly amatától egészen elválasztathatnék. Vegyük fel péld. a' puszta poetái festéseket, mellyek alatt semmi pszichologiai, vagy philosophiai, vagy akármi névvel nevezendő igazság nem fekszik; még azokat is ha ugyan nem természettel elleniek, úgy nézi az értelem, mint vele megegyezőket, vagy más szóval, mint igazakat. Innen amaz aesthetikai törvény: csak a' szép, a' mi igaz. De megfordítva, vegyünk föl elvont mathematicai okoskodást, azt sem mondhatjuk egészen mentnek a' széptől; mert legalább rendre, egymásból folyásra, szavak' illendő megválasztására nézve, a' szépből is kell valami gyenge, de itt elegendő sugárnak vetődni a' gondolatok' elevenítésére, megtestesítésére, és hogy azok kedvet találjanak. Ezt a' két irányt úgy kell hát nézni, mint kapcsolatban álló, divergens ugyan, de egyszármazású, egy pontból induló vonalat. Minden tudománynak 's művészségnek, annyit kell 's lehet azon két irányból kölcsönözni, mennyit azon tudománynak 's művészségnek természete megkíván, és megenged. A' poesis' különböző nemeiben, a' szépnek kell nagy mértékben, a' különböző nemek sze-

rinti módosítással uralkodni; a' tudományokban általában az igaznak játszani fő szerepet. Mi lehetne szenvedhetlenebb, mint történeti adatokat pragmaticai mélységgel, historiai csendes hangon beszélő epopoeia? mint a' drama élet nélkül? Mi kiálthatlanabb, mint, hol szoros igazság-nyomozást vesz célba az író 's kíván a' tárgy, bájképek után kapkodni, 's tarka borítékba burkolni, a' nagyon egyszerű fátyolt kívánó igazat? A' tudományok 's szépmesterségek' mindenik nemében eltalálni az annak megfelelő irányt: e' tette elejétől fogva minden nemzet' íróiban a' classicitást. Itt aestheticumokba ereszkedni, túl terjedne ezen értekezés' határán; hanem más dolog érdemli itt meg egész figyelmünket. Mellyiknek kell adnunk a' lélek' ezen két főirányi között az elsőséget? mellyik legfőbb rendeltetése embernek? — Ha a' psyche' kifejlődését vesszük tekintetbe, úgy találjuk, hogy a' hajlandóság a' szépre, korán, mielőtt kedve jőne elvontabb igazsághoz, kiadja magát a' gyermekben. Örömet hall muzsikát, a' festésben, versekben gyönyörködik. Alig találunk ifjút, ki, ha csak ferde irányt nem vett magának lelke, verseket irkálni, vagy legalább költsöket olvasni nem szeretne. — Később szokott megjönni az elvontakhoz, a' szoros értelemben vett igazhozi hajlandóság. Ebből látni lehet, hogy a' szép' iránya inkább csak felületén lebeg a' léleknek, és hogy a' szép alsóbb, az igaz felsőbb tehetség, bizonyos levén, hogy a' természet fokonként megy elébb a' fejlődésben, 's könnyebb által készít útát a' nehezebbre. Ugyanezt bizonyítja az emberiség' históriája. Költészet ringat minden nemzetet, mikor az még bölcsőjében van. Költészet' virágival fölékesítve találhatnak kedvességet és befolyást gyermek nemzetnél a' vallás' igazságai. Muzsika' hangjára csoportoztak össze a' vad népek, 's kezdtek formálni társaságot. Az is tagadhatatlan, hogy a' költészetben általában hamar kimerítette magát az emberi nemzet, 's

a' tetőt elérte. Ossian, ama' csupán természet' poetája, bájoló érzelmekkel ömledez, mellyek az újabb idő' legnagyobb hőst, mint hajdan Homerus N. Sándort, annyira megbájták. Az epopoeia mint költészet culminált Homerusban; és ha teszem egy Miltonnak énekeiben nagyobb elégtételt talál a' művelt lélek, (mint mikor péld. Évának testi szépségeit elmellőzvé, az isteni képet tünneti elő, mit Homerus és Virgilius megfordítva csináltak volna) azt nem a' költészetnek, mint költészetnek, hanem a' mélyebb pszichológiai hatásnak kell tulajdonítani. Shakspeare, nem tulajdonképen mint költő, hanem mint nagy emberismerettel bíró mély psychologus áll fölöttök a' régi dramaticusoknak. Ellenben az igaz' mezején, milly elláthatlan térség fekszik mindekkoráig parlagon a' vizsgálódó ész előtt. Milly szűk határok közé szorult a' régi természettudomány, a' maival összehasonlítva. A' felsőbb analysis mennyire emelkedett Newton óta. A' politica, a' több viszontagságokon keresztül ment, többet próbált emberi nemzet' tapasztalásai, a' józanabb 's hathatósabb figyelmezés által a' lélekre, fontos, új ismeretekkel gazdagodott; mi azonban csak néhány lépés a' legtokéletesebb status' azon ideája felé, mellyet ha valaha, bizonyosan sok idő, elmélkedés, és hánykodás után foghat föl tisztán az emberiség.

Az igaz' keresése tehát, legfelsőbb 's legnehezebb rendeltetése embernek, 's kik itt nagyra mentek, azok érdemlik meg mindenek fölött az emberi nemzet' tiszteletét és álmélkodását. Mindenik irányban csodáljuk ugyan, ki sokat rendkívül valót teljesít; de ha a' muzsika' bájhangja, a' szobrászat' remek vonásai, 's azokban némán csak nem megszólaló hős, bölcs, vagy hazafi; ha a' lyrai költészet' rohanó vize, édes andalgásba merítenek 's elragadnak; velünk az egész természetet, embertársainkat, az erényt a' fővalót, emberinél magasbb szempontból néze-

tik: nem sokkal tartozunk-e vallásos és lélekemelő tekintetben egy Newton', Euler', Haller' elméjének, kik nem ellobbanó érzésekre tüzelik a' lelket, hanem a' természet' templomát tárják ki előtte, 's az universum' csodálatos machinájának mozgásira figyelmeztetvén, ráigazítván a' véges elmét a' végtelenre, azt, egy olly fővaló' ismeretére vezérlik el, melly többé nem az emberi nyomorult tehetségek' másolata, hanem minden dolgoknak örökös forrása, — 's véghetetlen' mint maga a' természet. Az igaz' irányán ismeri meg ember testének részeit, azoknak csodálatos alkotását, mesterséges összeköttetését, a' fokot, mellyen áll a' lények' sorában; ott látja a' természet' harmoniáját, 's a' kölcsönös rávitelt, melly közte, 's a' külső tárgyak között van; ott tűnik föl a' historia, mint fáklyája az igazságnak, tanítója az életnek; ott látja a' kormányon ülő: hogy semmi annyit a' nemzeti 's katonai tűz' éles ztésére 's fentartására nem tehet, mintha meg van az alattvaló arról győződve, hogy a' haza' boldogsága egyszersmind az ő jóléte, 's az ő jóléte az egészével szoros kapcsolatban áll. Itt a' forrása az igaz entusiasmusnak, melly melegít állandóul, de nem éget; tartós, és nem hágy maga után keserű füstöt. Nem véleményekre, ha azok a' főideára vitetnek is föl, hanem belső meggyőződésre kell építeni a' patriotismust. Csak az igazban van olly forrás, melly soha ki nem apad. A' fanatismus-szülte vitézség összeroskad, gyakran csak hamar, az idő' kereke alatt. Mint a' fagyos ablak' cifra virági, úgy enyésznek el minden afféle ábrándozások az igazság' napja előtt. A' szép arra való, hogy könnyítse, kellemesítse a' darabos és tövises utat, mint ezt, különösen a' régiek, kedves előadásokkal olly célirányosan teljesítették, kerülvén a' száraz dialecticát, 's még a' legmélyebb philosophiai gondolatokat is, olly érdeklő formába tudván önteni. Az igaz' borítéka legyen tehát a' szép, célnak megfelelőleg. A' legfellengzőbb poetai gondolat, ha igaz nem fekszik alatta, ha-

szontalan; hang, élet nélkül. A' Homerus' két remek munkáját azért olvasta 's becsülte még a' politicus is, mert benne életphilosophiát látott. Horatius azt mondja egy helyen, hogy a' szépet 's hasznost jobban előadra találni Homerusnál, mint Crantornál vagy Crysippusnál. A' régiek tanultak, hogy legyen mit fölvenniök a' költészet' szárnyára. Vajha ne lettek volna kénytelenek el nem lenni mythologia nélkül; mert olly vastag, bár ragyogó fátyolba burkolni az igazat, mindig elszomorító arra nézve, ki azt szereti 's ohajtja. Ma is csak úgy lehetnek hasznosak a' szépmesterségek, ha igazat zengedeznek, 's a' tárgyat a' józan okosságból merítik. A' mesés időszaknak, a' mythologiai századoknak, Europa' pallérozottabb országaira nézve, vége van. Vékony, 's a' gyengébb szemeket is átbocsátó fátyol fedezze hát az igazat, 's olyanok tegyék annak tárgyát, miket a' korszellem kíván. Természettudomány, józan politica, a' természeti vallásnak költemények nélküli előadása; ezeket kívánja az idő; 's nem kell feledni, hogy egyenes úton, nem csavarogtatvalehet mai időben azokra a' való ismeretekre eljuttatni az embereket, miket hajdan, csak a' szépnek ösvényén, mythologiai borítékba takarva szemlélhettek.

Említettett felebb, hogy a' hajlandóság a' szépre, korán ütögeti magát a' gyermekben; természetes tehát, hogy ezen alaptörvény szerint, mellyet mint zsinórmértéket kellene tartani a' nevelésben: *mindig azt az irányát kell tekintetbe venni különösen, 's fejtegetni a' léleknek, mit a' természet kitüntet, azon említett hajlandóságot, más tehetség' idő előtti fejtegetése által, elsorvadni ne engedjük; sőt inkább azon legyünk, hogy az rendeltetésének megfelelőleg haladjon, 's gyarapodjék. Nem volna természetellenibb, mint azon vonzódását a' léleknek, vagy természet, vagy számtudomány által elcsavarni. Mert ám-bár igaz, hogy, mint látók, van ennél felsőbb irány is; de valamint az élő fában virágnak kell megelőzni a' gyü-*

mölcsöt: úgy van a' psyche' fejlődésére nézve is a' dolog. A' természet nem hoz semmit elő czél nélkül, csak mi tudjuk hasznunkra fordítani. Be kell hát iktatni a' nevendéket annak idejében, a' költészet' különféle nemeibe. Muzsika, rajzolás, költők' olvasása, olly szükséges ébresztői a' léleknek, mellyek nélkül az, mindig egyoldalú marad. Nem kell attól tartani, hogy ez az ítélő tehetség' rovására történik. Vallyon ugyan is a' szépmesterségekben nincs-e ítélő tehetségre szükség? 's a' jeles költők' munkáinak olvasása nincs-e befolyással annak gyakorlására? Mikor p. o. Virgilius leírja az Aeneasnak megjelenő Venust:

Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiaeque comae divinum vertice odorem
Spiravere, pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit dea. —

Milly válogatott szavak! közönségesnél élesebb ítélés kívántatik az illyen festésre, csak azzal a' különbséggel, hogy az itt nem az igaznak, hanem különösen szépnek irányában tűnik fel. És viszont a' való tudományokban nagy mértékben van szükség képzelődésre. Hogyan lehene e' nélkül péld. a' boncztudományban, az idegeknek, üt-véreses nyirkedényeknek származását, menetét, kapcsolatát felfogni, 's maga előtt elevenen tartani a' boncztudósna? hogyan a' mathesisben annyi összevágó vonalokat előterjeszteni? a' historiában olly sok adatokat, történeteket elmében forgatni, 's a' messze eső tartományokat szem elébe idézni? Mind ezekben nem kis mértékben van szükség emlékező 's képzelő erőre. Én ugyan helytelennek tartom a' tudományok' azon fölosztását, melly még Bacontól származik, 's melly szerint a' mathesis és philosophia ítélő-, a' historia emlékező-, a' poesis képzelő tehetség' tudományának neveztettek. A' ki annak idejében nem gyakoroltatott szépmesterségek által, félő, hogy a' tudományokban

sem tesz nagy előmenetelt. Itélő, emlékező, 's képzelő tehetsége nem lévén pallérozva a' szép' lelkétől elzárt mezején, természeti hogy az igaznak ösvényén is tántorogjon. Egy forrásból veszi ugyanis eredetét az a' két irány, 's nagyhatású egymásra. Nézzük meg bár azokat, kik valaha szembetűnő előmenetelt tettek a' tudományokban, meglátjuk, rendesen, a' poetai időszakot is életükben. A' munka által elfáradt lelkét még akkor nem kellett annyira pihentetni, mint arra későbbben szükség szokott lenni, 's leszállani a' felsőbből az alsóbbra, a' komolyabb tárgyakról a' poesis' virágaira; de volt még is haszna azon költészeti időszaknak, mert (hogy még most egyéb fontosabbat elhalgassunk) a' való tudományokra a' lelkét elkészítette.

A' lélek' kifejlődésére a' szép után szolgálnak már a' közönséges és magános intézetek, muzsikai, rajz-iskolák, a' classicus költőknek megismertetése, 's a' felsőbb állásuaknak az ezekről gondoskodás lélektudományi köteleességek. Mindenek fölött nagy fontosságú dolog pedig arra vigyázni a' felsőségnek, hogy a' 'szépmesterségek' szerfeletti ápolása által a' való tudományok kárt ne szenvedjenek, mert ezeknek sorvadások, életüktől fosztja meg azokat is; tartalmok elvesz, üres szavakká változnak. E' szerint vigyázniok kell a' nevelőknek 's tanítóknak, hogy nevéndékieket módjával foglalatostkodtasák virágokkal, 's azok között egyszerre sokáig mulatni ne engedjék. Muzsika és költészet után, természet-tudomány, számvetés; és vissza ismét az előbbi útra. Valamint a' szemmel egyféle tárgyat huzamosan nézetni akadályozná a' látás' kifejlődését: így van a' lélekre nézve a' dolog. Különösen pedig a' természettől a' való tudományok' mélyebb vizsgálására rendelt philosophiai korszakban (húsz év körül 's azután), nagyobb részét a' napnak szépnek áldozni, ellenkezik a' természet-

tél, 's a' lelket, mellynek már keményebb e 'elre volna szüksége, elgyengíti. Itt csak azok a' ritka tehetségek szenvednek kivételt, kikre mint remek költőkre 's művészekre, szülöttökkor, Minerva kedvező szemet vetett: kik azonban vajha soha nem felednek, hogy az igaz' ösvényén is nem közönséges előhaladást kell adni tenni, ki a' szépnak mezején fényleni kíván. Sőt mit ártana az emberi nemzetnek, ha péld. egy olyan, kiből könnyen válhatnék virtuos, ki azonban philosophiai pályára sem érezné magát középszerűnek, ezen utolsó hajlandóságát követné. Azt írja magáról Rousseau ismeretes confessiojában, hogy midőn fiatal korában operáit tapssal fogadta volna a' közönség, azon a' pályán fényes koszorút reménylhetett; de ő meggondolván, hogy más által többet használhat az emberiségnek, philosophus akart lenni. Bölcsen 's hasznára a' világnak! Mert így legalább sok évi elmélkedése után, adott egy munkát a' nevelésről, mellyben minden paradoxumi mellett, a' férfias követhetetlen írásmódon kívül, nagy kincs foglaltatik.

Épen nem örvendetes az olyan nemzet' állapotja, mellynek ki kellett volna már emelkedni a' gyermeki korból, és még is csak szépmesterségeket tenyészték philosophia nélkül; virágot, gyümölcs nélkül. Még a' költészet' apróbb nemeiben is van ott fogyatkozása valaminek, mit az igaztól, a' philosophiától kellene kölcsönözni. — Meg nem állhatom hogy ezen tekintetben elő ne hozzam a' híres Staël asszony' szavait: „Il y avait dans l' antiquité quelque chose de plus noble que la douleur, c'était le calme héroïque, c'était le sentiment de sa force, qui pouvait se développer au milieu d'institutions franches et libres. Les plus belles statues des Grecs n'ont presque jamais indiqué que le repos.“*) Legyen e' szerint minden remek

*) Corinne ou l' Italie. Paris. 1819. T. 2. 91. l.

a' szobrászatban, de ha az a' *calme héroïque*, mi csak szabad intézetek alatt teremhet, 's csak a' józan philosophiának lehet arczon kinyomott bélyege, nincs meg, az hibázik, mit a' *philosophia*' köréből lehet és kell általvenni a' művészeknek. Még ott is hol philosophiai igazságokat lehet fölvenni a' *poesis*' szárnyára, azon kell lenniök a' fő helyhezetűeknek, hogy a' való tudományok ne akadályoztassanak. Ezek emelik ugyan is föl a' nemzeteket; nem csak lelkiképen szélesítvén a' gondolkodást, hanem testiképen is, a' mennyiben t. i. a' statusok' *physicai* jóléte azokban gyökerezik. Utak, könnyű közlekedés, virágzó gyárok, sok millio kezet megmentő, de azoknak más részről a' munkára még többféle alkalmakat nyújtó erőművek; ezek az igazi aranybányák, melyek a' drága érczekkel bővelkedő tartományokból, a' pénzt, mint mágnes a' vasat magokhoz szíjják. Aranykészítésben nem boldogult egyenes úton a' *chemia*; de fabrikák által sok millióra szert tehet. — A' hódítás' hatalmas fegyvere nem ki-, hanem befelé hat; nem győződelmes fegyvereknek, hanem tudománynak, értelemnek hódol a' világ, bizonyos levén, hogy a' külső fegyverek is csak ott diadalmaskodhatnak, hol azokat ész és tudomány vezérli.

Vegyünk föl egy statust, melly a' real tudományok' élesztése helyett operákra, énekesnékre, pompás színházakra, olly célból, hogy a' hazafiúi tüzet gerjeszse, 's nemes érzésekre buzdítson, magát megerőtelve áldozik. Tegyük fel, hogy célját elérte. De ha e' mellett a' tudományos intézeteket romjaiban hagyja, az iskolákkal nem gondol, a' kárt a' legmagasabb érzések, a' leglángolóbb nemzeti tűz sem potolhatják ki. Nem! mert tudomány, 's mesterséges műszerek szint olly szükségesek háborúra, mint a' katonai tűz. Nem! mert pénz kell hadra, mit csak real tudományok adnak. Nem végre! mert ha a' status gondolatlanul vesztet szép mesterségekre, a' nagyobb rész elszegényedik,

's a' szegénység nagyobb ösztön roszra, mint jóra a' leg-
ragyogobb színházak, operák, énekesnek. Görögország-
nak, 's különösen Rómának leestét semmi inkább mint
a' tékozolva apolt szépmesterségek, nem siettették. A'
dolgozó classistól húzatik be a' pénz, a' nélkül, hogy
oda (igen kevés részét kivévén) visszamehetne; a' mi több,
a' nagy classisnak, (mellynek pedig lélektudományi te-
kintetből nagyobb szüksége volna, mint az előkelők-
nek arra, hogy szépmesterségek által miveltezzék) az
ilyen fényes intézetekben része nem lehet. A' muzsiká-
nak, poesisnek 'stb. szeretete, 's a' jó következés, mit
azok szülnek, terjedhet nagy áldozatok nélkül is. Egy
régí vagy új remek költő' olvasása, egy odája Hora-
tiusnak, néhány lapja Goethének, jobban fölemeli 's
igazibb nemes érzésre buzdítja a' lelket, mint sok si-
lány vagy pöffeszkedő theatrumi munka; mert az ily-
lyen csak chimaerát ad a' léleknek, 's a' megcsalatott
ifjakkal Juno helyett árnyékot öleltet. De azért nem
mondom hogy czélirányos játékszinek ne emelkedjenek;
csak hogy oskolái lennének aztán a' jó erkölcsöknek,
igaz pallérozódásnak! Alapuljanak bár intézetek ope-
ráknak, balládoknak 'stb. csak hogy tartsák mindig előt-
tök a' nemzetre' hathatók azt a' fontos pszichologiai igazsá-
got, hogy főképen az igaz' irányában lehetnek mind egyes
emberek, mind egész közönségek, statusok, külső- 's
belsőképen, pénzben és értelemben erősek. Míg Britan-
niában nem néhány' gyönyörködésére, hanem közhaszon-
ra, a' dolgozó népnek gazdag kamattal fizető intézeteke-
re fordíttatnak a' sok millio fontok; míg különösen a'
real tudományokban való előmenetel jutalmaztatik, ser-
kentetik; míg vetélkednek egymással a' nagy elmék az
ilyen felfödözésekben, melyek emelőrúdjai az egész'
boldogságának; míg e' szerint nem lesz ennyomott,
nem a' kis számú, csupán emésztő, 's így az egészsz-
vívó kényelmeseknek föláldozott a' nagy tömeg; megáll

az addig nem ingadozva, 's bátran hangoztathatja a' nemzeti éneket: *Rule Britannia.*

33. §.

Az erkölcsi érzelem csak egyik factorát teszi a' moralitásnak: innen az értelem' és okosság' nagy fontossága.

Említők felebb nagy befolyását a' lélek' tökélyesítésére a' szépmesterségeknek. Ezt kétségbe hozni nem lehet. De van egy más jelenet, mellynek, ha a' lélek' fejlődésre figyelmezzünk, szintugy meggyőződhetünk ugyan valóságáról, mi azonban nem látszik olly közönségesnek 's bizonyosnak a' psychologusok előtt. A' figyelmes vizsgáló észreveszi, hogy már a' gyermekben van valami olyan, mit, ha szoros értelemben jónak, erkölcsiségnek nem is, legalább azzal rokonnak nevezhetünk. A' gyenge gyermek ad sokszor örömet abból a' mije van; különösen érzékenyen ragaszkodik szülőihez. A' már nagyobb gyermekek az igazságot, holmi kicsinységekben, megtudják az igazságtalanságtól különböztetni; 's a' lelki fejlődésre figyelmező észreveszi, hogy az ilyen érzések különösen a' szép' irányában mozdíttatnak elő. Fejlik ugyan már a' nagyobb gyermekben, a' szoros értelemben vett igaz' irányában is az értelem, mert ezt a' kettőt nem is lehet egymástól egészen elválasztani; hanem még is inkább kitünteti a' szép' iránti vonzódás magát, 's ezzel együtt, az említett erkölcsi érzés. E' szerint ez a' gyermekben korán mutatkozó erkölcsi érzés nagy rokonságban van általában a' szép' irányával. Ezen érzést az erkölcsiség' alapvonatának lehet nevezni, mert ez tulajdonképen a' csira' mellyből kifejlik, előfává növekedik a' moralitás. Azok az érzések magokban csak egyik factorát teszik az erkölcsiség-

nek; nem elegendők tehát. Micsoda viszonyban van ezen előrajza a' moralitásnak, a' kifejlődött 's idea felé törekvő moralitáshoz? Ollyanban mint a' mag, vagy csira a' kiterjedett növényhez, mint az involutio az evolutióhoz. Az oktanokban, összehasonlítva az emberrel, ezen alaprajz mindig involutio marad, valamint sok emberben is. A' felsőbbállású oktanok ugyan is tüntetik elő valamely nyomát, nem mondom a' moralitásnak, hanem az erkölcsi érzelemnek, hűség', háládatosság' érzésének; de nem bírván gondolkodó, összehasonlító, a' cselekedetek' következtetésére néző erővel, azt igazi erkölcsi-ség nevet érdemlő fokra nem emelhetik; hasonlóan, a' kifejlődés nélkül maradt együgyű emberek. Így tehát csak a' lehet erkölcsi ember, csak az jó ember igaz értelemben, ki keresi, 's hasznára tudja fordítani az igazat. Ennek kell e' szerint hozzájárulni ama másik factorhoz, az érzelemhez, azt élesztetni, korlátozni, igazgatni.

Mikor tehát kimutatja a' természet a' léleknek erkölcsi szépségre mutató oldalát, vagy mikor veszi észre a' nevelő 's tanító, fejleni kifelé a' háládatosságnak, szülői 's mások iránti szeretetnek indulatát; mikor tapasztalja hogy a' gyermeknek van valami gyenge fogalma a' jóról 's rosszról, mi együtt szokott történni a' szépnek (aesthetikai értelemben) fejlődésével: ne mulasztja el, hasznára fordítani a' bölcs teremtvő útmutatását. Rövid, szülők iránti tiszteletet 's szeretetet tárgyazó történetecskék, szivreható elbeszélések, szorgalmas elkerülése minden alacsonnak, tisztátalannak, nem lehet kimondani, mennyivel többet tesznek amaz alaprajz' célirányos fejtegetésére, mint nem mondom más, hanem magok az ugynevezett morális catechismusok. Mi szükség erkölcsi törvényeket verni a' gyermek' fejébe, melyeket az bizonyosan meg nem emészthet. — Megtanulja könyv nélkül, hogy szeretnie kell felebarátját, még ellenségét is;

a' felsőbbeknek engedelmeskednie 'stb. Van-e hasznók az ilyen reguláknak? Aztán mit tesz a' gyermek' fejében az a' felebaráti, ellenségi szeretet? hogyan szeressen mást? oda adja neki mindenét- vagy csak felét vagyonának? Érti-e mi a' felsőség, 's mit tesz ez: engedelmeskedni? A' gyenge, öt-hat éves gyermeknek, 's még merném mondani tizig, az ilyenek értetlen hangok, 's ezeknek tanul-tatások ellenkezik azon szent törvényével a' nevelésnek, mi szerint a' gyermek' agyába szintugy mint gyomrába, semmit olyat, mit megemészteni nem tud, menni engedni nem szabad. Néhány év előtt még a' Kant' morális phi-losophiáját is célirányosnak tartotta, kérdésekbe 's fele-tekbe foglalva, előadni mint iskolai kézikönyvecskét, egy különben érdemes hazánk' fia. Az ilyen hibák a' lé-lekfejlődés' fokaira nem figyelmezésből származnak. An-nak idejében különösen csak érzelmre dolgozzék a' ne-velő, 's vegye hasznokat a' szépmesterségeknek, mert, mint már említők, a' szépnek azokban, nagy hatása van a' szépre az erkölcsiségben. Ez olyan, mit magunkon a' gyermeki 's ifjui koron túl is tapasztalunk. Egy remek mu-zsikai darab' hallása, költészet' olvasására olvasztja az ér-zést; mint a' homlokot kideríti, ugy lágyítja a' szívet, szánakozásra tisztetetre, háládatosságra késztet, lángra labbantja a' haza iránti szeretetet.

De ne feledjük, hogy az érzelem magában, ha leg-hathatósabb is, csak egyik factorát teszi az erkölcsiség-nek, 's magában könnyen félrevisz. Bizonyítja ezt a' gyermekek' példája, kik jószívűek értelem nélkül; most nagyon is sokat adnak másnak, majd oktanul kíván-nak; bizonyítják némelly igen érzékeny ifjak (különö-sen kik kedvelői a' szépmesterségeknek) kikről azt szok-ták mondani: mindenhez jók, csak magokhoz nem; bi-zonyítják sok remekérvésű édes anyák, kik valóban szívrehatólag készek, sokszor érdemetlen gyermekeikért mindent fölládozva, inségre jutni. Az esquimókról írja

Ross kapitán, hogy mikor bővelkedtek tengerikutyában, kelletinél többet is adtak az angoloknak; de mikor megszorultak, azt a' mit kezekre keríthettek, ellopták. Adta a. o. a' bölcs teremtmő az igaz' megismerhetése tehetségét embernek, hogy az legyen vezére, igazgatója. E' szerint kell néznünk cselekedetink' következésére, 's a' pusztá érzelmre hallgatni nem elég. Minél inkább ki van valakiben fejlődve az értelem és okosság, minél erősebb kombináló tehetséggel bír, tisztábban bele lát a' jövődőbe; szóval, minél nagyobb előmenetelt tett az igaznak ösvényén: annál morálisabb ember, föltevéen, hogy a' másik factor, az érzelm sem marad el, hanem kíséri mindenütt cselekedetiben, éleszti az értelmet, tüze-li a' hidegen calculáló okosságot. Csak ki per eminentiam ismerője, barátja az igaznak, csak az közelítheti meg más sok fölött az erkölcsiség' ideáját. Magát úgy tekinti, mint részét az egésznek, mellynek minden kerekeinek egy célra kell dolgozni. A' szép kedves formában terjeszti elébe kötelességeit; az igaz, mit mind inkább ismerni, fő célja életének, mennyei világosságot bocsát azokra. Az ilyen ember, kivált széles körben, áldást terjeszt mindenfelé. Munkáiban messze néz; ott keresi a' haza' boldogságát a' hol van. Magasszive éleszti tiszta értelmét; értelmének célát ért tervei iparját nevelik, 's hevítik szivét. Innen látnivaló az is, hogy a' jócselekedetekben, csupán belső formára, categoricus imperativusra hallgatni lehetetlen, 's éppen magával ellenkeznék a' moralitással. Okossággal lévén fölruházva, nem lehet azt, mi következik tetteinkből, tekintetbe nem vennünk. És valóban találjuk-e megegyezőnek természetünkkel csak azért teljesíteni valamit, mert parancsolat, csak azért engedelmeskedni, mert törvény kívánja? A' legnagyobb jótevői az emberiségnek, azok, kiknek magas lelke még a' martyrságtól sem irtózott, egy Regulus, Hussus, Hieronymus Savonarola, Servetus, nem voltak-e arról meg-

győződve hogy buzdít másokat halálok, 's vérökkel elősegítik az isten' országát? És épen az ilyen meggyőződés, 's kilátás a' jövőendőbe, mennyire emberi értelem enged, különbözteti meg az igazság' tiszteletre méltó martyrjait, a' csak makacsságból véreket kiontani készektől, a' fanaticusoktól. Regulusra nézve különösen megjegyzésre méltó, hogy a' carthagóiaknak tett esküvés' meg nem tartása, a' romai, katonai vitézségen alapult, 's fenn csak az által tartható köztársaságban, felette rossz példát adott volna a' katonáknak. Látta ezt Horatius, mint amaz ismeretes versei bizonyítják:

Hoc caverat mens provida Reguli,
Dissentientis conditionibus
Patrum, et exemplo trahenti
Perniciem veniens in aevum.

E' szerint, annál erkölcstelenebb valamelly cselekedet: *először*, minél természetibb 's embert közelebbről érdeklő érzést sért meg, mint a' szülők 's gyermekek iránti magát még a' vad népeknél is kitüntetető indulat; és *másodszor*: minél nagyobb rosszat húzna az egészre annak elhatalmazása. Ezen utolsó különösen megérdemli a' törvényhatóságnak egész figyelmét. El nem járás a' közönséges hivatalokban, a' közönség' pénzének meglopása; a' haza iránti hűtelenség; a' hamis esküvés, (melly elharpódván a' legbecsületesebb ember is áldozatja lehet két három semmirekellőnek) fő gonoszságok, 's megérdemlik, hogy leginkább büntetessenek. A' kötelezés' meg nem tartása, ha divattá válik, természetes, hogy a' legnagyobb szorgalom akadályoztatik. — A' talentum' meg nem jutalmazása, a' kenyérnek ajánlások után ármányság által, vagy rosszul értett háladatosságból osztogatása, egy a' legnagyobb vétkek közül; mert a' legügyesebb tagoktól fosztja meg a' hazát, 's olyan, mint mikor az emberi organismusban, valamelly levert életműnek munkájátját, másnak nem azon végre rendeltetettnek kell

vinni szorultságból, mi mindig nyavalyájára mutat az egésznek, és azt bizonyosan neveli. — És mi az oka annak, hogy némelyek péld. báladatosságból, arról lévén meggyőződve, hogy erkölcsiképen cselekesznek, megjutalmazván a' velek jóltevőt, sokszor követnek el nagy vétkeket, érdemetlent mozdítván elő nagy kárával a' közönségnek? Az, mert a' moralitást csak könyvből tanulták, nem az okosságból merítették; nem gondolkodtak arról, mi emeli föl, mi aljasítja el a' népeket; nem figyelmeztették őket a' historiában 's politicában arra, hogy a' statust, mint egy életműves egészet, úgy kell tekinteni, mellynek minden kerekeinek a' középontra kell dolgozni; mellyben ha az apró, első tekintettel kevés fontosságúnak látszó kerekek akadoznak, a' nagyoknak is bajok van, 's szenved az egész. Britanniában (hogy folytassuk vizsgálatunkat) nagyobb társalkodási szabadság van engedve a' még férjhez nem ment leánynak, mint sok más országaiban Európának; de miután lekötölte magát, a' kicsapongás gyalázatosnak tartatik. Sok egyéb helyen megfordítva van a' dolog, 's a' leány nem tudom micsoda nagy szemérem' korláti között tartatik; de fájdalom! a' kötés megrontásából valami nagy lélekismeretes dolgot nem csinálnak. Valamint más roszra, felületességre, állhatatlanságra mutat ez a' rosz: úgy abból, nem lehet kimondani, mennyi kár háromol az egészre. Hol a' házastársak között erejét elvesztette a' szerződés, kiterjed az más körülményekre, kötésekre is.

Faecunda culpaec secula nuptias,

Primum inquinavere et genus et domos,

Hoc fonte derivata clades

In patriam populumque fluxit.

Csak hogy természetesen nem kellene olyan fogadást tétetni valakivel, minek minden tekintetben 's egész életében megtarthatása, olyan körülményektől függ, mellyeket elme előre nem láthat. Milly könnyű minden

vigyázat mellett a' megcsalatkozás; 's hol az értelem, melly fölötte lehetne minden tévedésnek. Olyan eskü' kívánása mit mindenesetre csak a' szerencse' különös kedvencei tarthatnak úgy meg, hogy se magok nagy hátramaradást ne szenvedjenek, se az egészre kár ne háramolják, hátráltatja a' moralitást. Ismét: fejteni, palérozni a' lelket aestheticumokban egy felől; más felől az életből, historiából minél több jól meghányt, összevetett tapasztalati adatokkal lenni fölkészülve, és így szó, okosság, teszi a' moralitást.

Távol legyen azonban, hogy oltalmazni akarjam vagy a' puszta érzésre hallgatást, vagy a' csak haszonra tekintést. Az olyan érzéssel meg nem elégszem, melly mindent a' testre, 's annak jólétére visz, 's a' jóra rosszra nézve semmi más zsinórméteket nem ismer; a' statust úgy nézi, mint azon testi jólétet bátorságosító intézetet; a' szépben egyebet nem lát, mint anyagot, melly néhány érzékeket, színek, figurák, mozgás, hangok által gyönyörködtet. Ez a' francia sensualismus, melly Franciaországban a' revolutiótól fogva a' császári uralkodás' végeig divatozott, 's mellynek Cabanis mint physiologus, Destutt de Tracy mint metaphysicus, Volney mint moralphilosophus voltak fő követői, a' puszta érzést tette alapjává philosophiájának *). Itt nem testi, hanem lelki szépről van szó; nem olyanról, mi csak az érzékeket csiklandja, hanem minék mélyen a' lélekben van gyökere, mi minden magas erényeknek, szülői, felebaráti, haza iránti szeretetnek alaprajzát foglalja magában; de a' mi magára hagyatva könnyen félrevívó, mit hát az értelem' 's okosság' világánál kell kifejteni, a' mennyire lehet megérlelni, 's mi annál nagyobb kifejlődésben tündököl, minél tisztábban világít rá az igaz' napja. De más részről a' csupa formáléra hallgatást sem

*) Lásd: Der Saint-Simonismus und die neuere französische Philosophie von Fr. Wilh. Carové. Leipzig. 1831.

hagyhatom helyben; ellenállhatatlan tulajdona levén embernek, hogy nézzen a' következésekre; 's ha egyszer azokra nézni természetünkre tartozik: innen egyenesen következik, hogy nem csak néha, 's felületesen, hanem mindig, 's minél mélyebben hatva vegyük gondolóra cselekedetinket. A' csupa cathegoricus imperativusra hallgatás mennyire nem elégíti ki a' lelket, 's mennyire természetére tartozik embernek nézni a' következésre, semmi sem bizonyítja inkább, mint a' moralitas' alaptörvényét annyira föl-, de éppen azért az emberi lélek' hatása' köréből kiemelő Kant, kinek egy nevezetes, nem őt magát, hanem általában a' formale principiumot characterező állításáról Krugnál *) ezt olvassuk: „Der Grund durch welchen Kant in seiner Rechtslehre diese Handlung — Tödtung eines unehelichen Kindes — als nicht strafbar nach dem Staatsgesetze darzustellen sucht — weil nämlich ein uneheliches Kind sich wider Willen und Wissen des Staats, gleichsam wie eine verbotne Waare in den Staat eingeschlichen habe, ist ungereimt, da ein solches Kind, weder mit einer Waare verglichen, noch als sich etwas einschleichendes dargestellt werden kann.“ Hát ha az ilyen tiltott portékák csak ugyan fölnevekedvén, úgy néznék a' statust, mint rájuk nézve idegen valamit, 's azt, a' hol lehetne csálnák? — Ez legalább semmivel sem volna nagyobb igazságtalanság ezektől, mint amaz a' statustól. Kitetszik az ilyenekből, hogy okoskodásra van szükség az erkölcstudományban; valamint az is, hogy ha egyszer okoskodni kezdünk, menni kell míg lehet, 's a' szélen meg nem állapodhadtunk. Ezt kell hát mondani: minthogy a' szülői hűséget pénzen megvenni nem lehet, 's különben is emberi természetén alapul a' házasság: azon kell igyekezni a' statusnak, hogy a' páros életre való kedv ne csökkenjen,

*) Allgem. Handwörterbuch der philosoph. Wissenschaft. Leipzig. 1828 2 k. 175. l.

's törvénytelen gyermekek' száma kevesedjék. De mint hogy ezt tökéletesen elérni lehetetlen, 's minthogy azon gyermekek közül czélirányos oktatás által válnak bizonyosan hasznos emberek: kímélve kell az olyanokkal bánni, kifejlődéseket előmozdítani, szegény anyjaikról gondoskodni; nem csak; hanem azt hozván magával a' haza' boldogsága, hogy minden polczon olyanok üljenek, kik arra alkalmasak: nyilván kell azok előtt is állani az útnak, érdemök szerint minden hivatalokra.

34. §.

A vallási érzelem; micsoda elemekből van ez összetéve; mikor, miképen kell czélszerűen fejtegetni?

Miután a' művészeti és erkölcsi irányban a' szépet, 's annak az igazsági összeköttetését, egyiknek kölcsönös rávitelét a' másikra előadtuk, egy más fontos tárgy nyílik föl előttünk, t. i. az úgy nevezett vallási érzelem. Egy fővaló' bívése, sejdítő' előérzés egy más világról, anynyira természetére tartozik embernek, hogy valamint a' legdurvább népeknél is lehet annak többnyire valami nyomát találni, úgy a' legnagyobb sophisnia sem okozhatja ki azt a' két érzelmet az emberi lélekből. Ugy kell tehát a' vallási érzést tekinteni, mint közönséges kincsét az emberi nemzetnek, 's attól meg akarni ez utolsót fosztani, valamint célt nem érhető, úgy természetelleni volna. Nagyobb ereje van itt a' természetnek, mint minden sophismának. Hozza bár ez szörzálhasogatási által kétségbe az emberi lélek' nyugodalmanak alapját, 's kiáltsa azt csak képzelődésnek ki; a' szív a' belső tanút hívja bizonyossággul, 's azzal minden sophisnát megszegyenít. *Was die innere Stimme spricht, das täuscht die hoffende Seele nicht.* Itt ez a' kérdés adja magát elő: valljon ez a' vallási érzés, micsoda elemekből van összetéve, 's mikor kezdi magát ütögetni a'

gyermeki lélekben? Azt mutatja a' lélek' fejlődésére figyelmező tapasztalás, hogy a' gyermek még akkor is, midőn a' művészeti és erkölcsi szép' irányában már meg lehetőszen haladt; midőn a' természet, muzsika, versek lelkét gyönyörködtetik, 's az igazságról, hűségről, haladatosságról, érzését 's fogalmait kitünteti; a' fővaló- rú 's halhatatlanságról lelkében semmi sejdítést (ha csak kívülről tettelesen nem nyomatott elméjébe) nem veszünk észre. Okoskodik ugyan a' gyermek, kérde az okát valaminek, ennek ismét, 's így feljebb; de a' val- lás' igazságira még ekkor nem tud emelkedni.

Azt írja professor Daumer *) ama' pszichológiai te- kintetben nevezetes Hauser Gáspárról, hogy midőn egy este megpillantaná a' csillagos eget, elragadtatott, 's álmélkodva kérdezé, ki az ki azon temérdek tüzet oda föl rakja, meggyújtja, 's ismét eloltja? Midőn mondták neki, hogy azok szintugy mint a' nap és hold, tündö- kölnek szüntelen, azt kérde: ki tette azokat föl hogy mindig égjenek. Mély gondolatokba merült végre, sem- mit nem látva, nem hallva. Kevés idő múlva elszomo- rodék, hosszú, de nehezen csillapodható sírásra faka- da. „Be kellene (így szólott végre) csak két napra is zárni azt az embert, hadd látna milyen nehéz az.“ Mi ez? boszú szülte itélet? Nem! hanem kívánása annak, hogy lássák által a' bezárásnak erkölestelen voltát. — Egy sugár emelkedett itt föl a' moralitas' alaprajzából; 's a' történet egyszersmind bizonyítja a' nagy összeköttetést az erkölcsi érzelem, 's természeti szép, fölemelkedett között. A' természet ugyan, ezen esetben, inkább föl- emelkedettsége, mint tulajdonképeni szépsége által vonta magára Hauser' figyelmét, merítette gondolatokba, 's fakasztotta az említett szavakra; 's a' tulajdonképen ugy nevezett fölemelkedettet, Burke óta megkülönböztetik

*) Besuche bei Todten und Lebenden, von. D. Joh. Heinr. Gottl. Heusinger. Leipzig. 1834. 31. l.

a' szoros értelemben vett széptől; de célunkra elég az, hogy a' roppant 's méltóságos külső természet, kapcsolatban áll az erkölcsi érzellel; amaz eleszté, emezt, és hogy elébb kifejlik az alsó factora a' moralitásnak, a' az érzelem, minthogy a' lélek az örökös ideára fölemelkedhetnék. Kérdés: a' természet' többszöri szemlélése, 's kivált tudományos vizsgálása által eljutott volna-e későbbben Hauser a' fővaló ismeretére? Minden bizonynyal, 's minél inkább összekötte a' szép és fölemelkedett fogalmaival, annál hamarabb eljutott volna, 's annál nagyobb tisztelettel a' fővaló iránt. Ki az, ki midőn a' természet' kehelebens mulat, valami kedves elfogódást ne érezne magában? Ki az, kit a' magasított 's tisztított erkölcsi érzelem a' vallás' igazsági iránt tiszteletre ne gerjeszsen? A' vizsgálódásnak, az igaznak ösvényén látjuk a' végetlen tért, mely köztünk, 's az örökös idea között elterjed; a' szépnek mezején közelebb hozzuk magunkhoz az istenséget. *Als die Götter menschlicher waren, waren Menschen göttlicher.* Az a' két factor, az erkölcsi érzelem egy felől, más felől az elmékedés az igaznak, a' tudományoknak mezején, előzze hát meg a' vallás' tanítását; azon két factorbul mint elemekből legyen összealkotva a' vallási érzelem. Azt itéli Heusinger az említett történetről, hogy bölcs' maga megtartóztatása volt Daumernek, ki nem mondani az álmélkodó Hauser előtt az isten' nevét. Ő még nem volt annak magas fogalmára megérve; érteni kellett először mind a' két elemet, hogy azokból természetes, nem erőtetett kapcsolatban, vallásos érzés, vallási fogalom származhassék. Állatokat, növényeket kellett volna (így itél Heusinger) célirányos vezérlés alatt vizsgálni 's ismerni tanulni az ifjúnak; minden más úton atheus lett volna belőle.

Innen hibának kell tartani a' nevelésben azt a' módot, mely szerint a' még szólni alig tudó gyermeknek szájába adatik annak neve, ki csak a' szerint lesz előt-

tünk nagy, bölcs, jó, a' mint munkáiból 's szívünkbeplántált törvényeiből ismertethetik. Nem csak az a' nagy kár következik ebből, hogy ész nélkül tanultatunk, mi soha és semmi esetre nem szabad; hanem az, mert ennél természetibb út nincs a' vallástalanságra. Miért akarjuk azt féltetni, minek magvai benne vannak a' lélekben, 's mi kifejlik bizonyosan annak idejében? Kizöldíti a' vetést a' nedv, és világosság; és ha itt csendesen elvárjuk az időtől a' mi bizonyosan elkövetkezik, miért nem a' nevelésben? A' természet erőszakot nem szenved, 's azt munkálatiban nem szabad megelőzni. Ne féltsük a' vallásnak szent igazságait; kisarjadzanak azok, csak gyökeret verjenek; de ha azt nem verhetnek a' kisarjadzásnak ne örüljünk. Sehol az atheismus, a' felületes, minden szentet tapodó materialismus annyira nem uralkodott, mint épen azokban a' tártományokban, hol a' lelki szemeknek sűrű sötétségből kellett világosságra vergődni. A' szabad, 's fölvilágosodott Britanniában, mérséklettebb volt, mint akárhol a' materialismus, és Locke, Adissonok, Clarke, Broughamok fogtak ott tollat a' vallás' oltalmazására.

A' két isteni jelentés, az okosság, és szentírás egymással nem ellenkezhetvén; látni való, hogy valamint minél élesebb szeme van valakinek, annál nagyobb segítségére szolgálnak a' tele- és microscopiumok: azonképen, minél kifejlettebb okossággal vizsgáljuk a' kijelentést, annál inkább meg leszünk annak felséges voltáról győződve. Inaen az elme' pallérozásának nagy fontossága a' vallásra nézve is. Minél inkább világosodik az emberi nemzet; minél részrehajlatlanabban vizsgálja a' törvényeket; annál inkább meggyőződik nagy fontosságáról a' vallási kötélnak, melly tekintetet ad a' törvényeknek, melly olly jótévéleg kapcsolja össze a' felsőbb és alsóbb rendeket, egy fővaló fogalma alatt egymással. Sentmi nem válhatik nagyobb dicsőségére a' vallásnak.

mint hogy annak tisztasága, és ereje, a' tiszta és erős lelki tehetségtől függ; mert csak az állandó, mi az okosságon alapul. Ámbár a. o. valamely nemzet gyermeki idejében; midőn az értelem csak bölcsőben van, a' lélek a' vallásra nézve is tévelyeg, és csak lassanként lehet a' jobb útra téríteni, miután t. i. tisztábbá tétetett látása; mindazonáltal a' mint tehetségei fejlődnek időszakonként, szükség hogy a' vallás is kevésbé legyen érzelmi, 's a' külső boríték, melly alatt lappang az igazság, mind inkább egyszerűvé, 's annál fogva az isteni belső érdeklőbbé, hathátosabbá tétessék. És épen az errőli meggyőződés cselekedte azt, hogy az emberi nemzet' szükségét, állási magasabb pontját tekintetbe vevő bölcs igazgatók, annyira sürgetik, hogy az elme különösen a' vallás' főágazatira függesztessék. Ennek következtében tartják fő kötelességöknek a' lelki tanítók, az érzést sem mellőzni el ugyan; meggondolván mindazáltal, hogy csak az tartós 's jóltevőn gyümölcsöző, mi a' gondolkodás' kötele által meg van erősítve, nem annyira csak buzdítani, mint meggyőzni hallgatóikat. Szerencsés ezen áldott iparnak már eddig is a' következtése: mert meg tudják jobban különböztetni azt — mi az emberi természetén épül, mi nélkül a' világ el nem lehet; mi olly szoros kapcsolatban áll az erkölcsiséggel — attól, mi ha rendíthetlen volna is alapjában, nem gyökerezik annyira szükségünkben. Ugy tartják amaz elsőt, mint alapját a' status' boldogságának; mit e' szerint, ha valaki nevetéssé akarna tenni, arról, mint az emberi nemzet' ellenségéről kellene gondolkodni, a' midőn ennekelőtte némelyek az elsőnek fontosságát az utolsóéval összezárták. Valamint ugyanis az emberi testben, minden résznek megvan ugyan a' maga rendeltetése, 's nincs egy is mellyről ha elmélkedünk, ne tökéletesítsük lelkünket; de vannak azért ollyan életművek, mellyeknek ismerete leginkább lelket emelő, legszükségesebb: így van az ou-

lített igazságokra nézve a' dolog. Azok nyomassanak hát be különösen a' lélekbe, mellyek összekötik a' földit a' mennyeivel, az embert az istennel. Mert hogy Augustinus' szavaival éljek: „Religat nos religio omnipotenti Deo, unde religio dicta creditur. (De vera religione c. 55). Mielőtt elhagynám a' vallás' tárgyát, meg nem állhatom, hogy egy nem kis fontosságú tárgyat ne illessék, először is ide írván Krugnak azon szavait, mellyek felyebb említett munkájában (3. K. 459. l.) olvastatnak. „In der wissenschaftlichen Anordnung des philosophischen Lehrgebäudes muss erst das Gewissen mit allen seinen Anforderungen an den Menschen vernommen werden, ehe man dieselben als göttliche Gebote betrachten und ihnen dadurch eine höhere Sanction ertheilen kann. Die Wissenschaft will natürlich erst das Gesetz kennen lernen, ehe sie nach dem Gesetzgeber fragt. Sie bezieht dann auch die Achtung, die sie für das Gesetz fodert auf den Gesetzgeber; und so verwandelt sich von selbst das Moralische in ein Religiöses.“ Én ugyanis itt a' törvényen (Gesetz) csak a' moralitás' egyik factorát szerevelem, noha tudom hogy Krug más értelemben veszi, érteni, t. i. az erkölcsi érzést, 's ennek kifejlődésének meg kell természetesen előzni a' vallás' tanítását; de mikor már a' másik factor az okosság mellé férkezik, 's az érzelmet világosítja, tisztítja, regulazza: akkor, rendszerint az okról okra lépő lélek terjeszt már maga elébe valami igazgató erőt, már akkor kezdi az elszórt erőket fölvenni bizonyos célra; kezd lenni vallása. Ekkor tehát együtt kell emelni a' lelket a' vallás' és erkölcsiség' irányában, hogy a' kettő kölcsönösen hasson egymásra; mert az okosság mind a' két úton csak okosság marad, és a' practicus vagy cselekvő okosságot (praktische Vernunft) a' szemlélődőtől nem kell külön szakasztani. Bölcsebben látott itt sok újabbaknál, a' tudós Melanchthon Fülöp, ki ezen munkájában: Quid con-

tinet haec pars philosophiae, cuius titulus est de anima? (137 l.) igen psychologiai módon így fejezi ki magát: „Sciendum est, divisione intellectus speculativi et practici non significari diversas potentias, sed unicam potentiam intelligentem.“ Látnivaló innen, hogy ama' fontos kérdést: a' morált kelljen-e tanítani vagy a' vallást, csak úgy lehet alaposan megfejteti, ha sem a' morált a' religio felett annyira fölemelő kantianusokra, sem a' religiot túl a' rendén sürgető dogmaticusokra nem hallgatván, a' lelki fejlődésre figyelmezzünk. Forgolódjék bár olyanok körül az okosság, melyek nincsenek szoros összeköttetésben az erkölcsiséggel, mint péld. mathesis, természettudomány; forgolódjék olyanok körül, melyek a' historia' mezején az emberi nemzet' menetelére teszik figyelmetessé, 's láttatják vele, miként halad minden nehézségek' daczára az emberiség, szemléltetik a' meghasonlás' rossz következéseit: mind a' két úton el kell neki jutnia egy olly főerő fogalmára, melly felette van a' puszta történetnek; lelkesít, igazgat; mind a' két úton szerzett ismeretei visszahatnak erkölcsi érzésére, annak magasabb irányt adnak. És ha a' mathesis, természettudomány, nem láttatják is vele a' rossz erkölcsök' siralmas következéseit mint a' historia, fényt vetnek azok az erkölcsi törvényre is akkor, midőn az örökös ideát tisztábban szemléltetik.

35. §.

Tekintet azon módosításokra, mellyeket az éghajlat okoz a' mesterségi, erkölcsi, vallásos érzelmekben; mennyire szükség azon módosításokat szemők előtt tartani a' törvényhozóknak kormányzóknak?

Nem kis fontosságú dolog a' psychologusra nézve, tekintetbe venni a' módosításokat, mellyeket az éghaj-

lat okoz, a' szépmesterségi, erkölcsi, 's vallásos érzelmekben. A' meleg különösen az idegekre dolgozván, heverésre késztet, mellynél nincs nagyobb élesztője a' képzelődésnek. A' déli gazdag vegetatio minden oldalról vonja magához az érzést; innen a' napkeleti poesis buja, elragadó, mint az ottani természet. Ott a' határon könnyen túl rontó érzéseknek korlátra van szükségök, mit a' psychologus vallásalapítók, törvényhozók, használtak is eléggé czéljoknak elérésére. Sehol sem volt a' vallás oly egészét összekötő szent kötelék, mint keleten, és a' despotismust különösen innen lehet kimagyarázni. A' déli tartományokban ugyanis, ugy látszik eleitől fogva, kisebb nagyobb módosítással, despotai volt az igazgatás. Ugyan ezt mondhatjuk Ásiának száraz földi tartományiról, Africáról, Carthagót és Cyrenét kivévén, és még Aegyptomot, melly utolsóban kivált a' gonosztevők' vizsgálására nézve határok közé vala szorítva az uralkodó hatalma, 's Falconner' megjegyzése szerint a' beleszólás (interlocutoria) a' replica, duplica, triplica, quadruplica, a' felek' részéről oly ismeretes volt, mint nálunk. *) Ez a' déli tartományokban oly közönséges despotismus könnyen kimagyarázható a' psychologus előtt. A' szép' irányában túl a' renden eleven képzelődést, az elnyomni törekvő czél, oly lelki kötéllel, melly nélkül amaz el nem lehet, magához kapcsolja, gyöngédeden ugyan először, de a' mi lassanként oly erős kapcsolattá válik, 's mellyből idővel oly sokféle kötelékek terjednek el mindenfelé, még a' külső magaviseletet, szokást, rendtartásokat is annyira összefűzik, 's egymástól függökké teszik, hogy csak igen csekély eloldozások történhetnek az egésznek fölbomlása nélkül. E' szerint, ha nem eszközetlenül is, tesz a' forró éghajlat valamit a'

---

*) I. Falconner. Az éghajlat' stb. befolyásáról a' lélek' tehetőségeire. Ford. Dr. Csorba József.

despotismusra. Nem lehet ugyan azt is tagadni, hogy Ásia' belső része eleitől fogva igen nagy országokra volt fölosztva, melly kedvez az önkényes uralkodásnak, valamint a' tartomány' siksága, melly nem vehet gátot az ellenségnek. De ezekben legfeljebb is csak mellékes okát kell keresni az elnyomatásnak. — Másnak kell ott mindig fő szerepet játszani. A' segéd mellék okok lehetnek azonban sok félék. Így a' termékeny tartományok' lakosiról írja Hippocrates *), hogy azok henyélésre hajlandók, puhák, és közönségesen despotismus alatt élők. De ez nagyon határok közé szorítva, 's csak bizonyos körülmények között igaz. Hol hajlandóság a' mestersegekre 's tudományokra éleszti a' nemzetet, nem a' haszár egyedül, 's van felsőbb a' physical jólétnél: ott a' bőség szorgalmat, a' szorgalom bőséget szül, 's egyik a' másikat előmozdítja. Spanyolországot elszegényítették az amerikai gazdag aranybányák, mert nem volt ösztön szorgalomra; Angliát ellenben fölemelte a' spanyol caná-lison oda folyt amerikai kincs, mert tüzelte többre az elmét, 's volt miért iparkodni. És bizonyosan, ha az új Leviathan' írójának kívánsága szerint, a' jelen század' elején, általengedte volna is Spanyolország Angliának Perut, olly célból, hogy az ottani gazdag bányák' aranya, megcsökkentse a' brittus ipart, tunyává tegye a' nemzetet, 's a' parlament' erejét megtörvén, Angliát a' választás' rendszeréből az egység' systemájába tegye által: ez csak úgy történhetett volna meg, 's úgy eshetnék meg valaha, ha Britannia a' real tudományok helyett, szépmesterségeket ápolna vesztegetőleg, 's az igaz helyett a' szépnek tömjénezne. Innen a' déli népeknél is ezen eltévesztett irány, ez az általában véve inkább érzelmre mint értelemre hatás, szülte a' despotismust, ez a' ki-

---

*) De aere, aquis et locis.

csapongó vallási érzéseket, ez a 'fanatismus' tüzeit, mely különösen keleten lobogtatta fáklyáját.

A' hideg, különösen az izmokra dolgozván, korlátok között tartja a' képzelődést, 's azt inkább való tudományokra vezérli. Innen a' nagy különbség a' déli és éjszaki poesis között; ez utolsó nem pompásan ragyogó, hanem komoly, mint az ottani természet. Célja historiai tárgy; énekeik isteneiknek 's hőseiknek tetteit foglalják magokban; képzelődések mérséklett levén a' szép irányában, nem ragadja az el őket annyira. Munkás életök, barátságos nyájaskodások, vitézségek mint tiszta tükörben látszik költeményeikben. — Rendesen kevésbé adja magát járom alá az éjszaki, mint a' déli nép; 's azon kötelekek, melyek délen, a' művészeti 's vallási kicsapongó érzéseket, az uralkodó' céljának megfelelőleg magokhoz kapcsolják, éjszakon kevésbé hódíthatnak. A' déliek a' szépnemhez, gyermekhez, véres temperamentumaakhoz hasonlítanak inkább; az éjszakiak a' cholericum és melancholicum temperamentumot tüntetik különösen elő, honnan a' törvényhozókra nézve fontos psychologiai regulák következnek.

Figyelmet érdemlő még más neme a' módosításnak, mit délen és éjszakon vesz magára a' vallás. Indiában munkátlanságba helyezi a' képzelődés a' fővaló' tökéletességét; ellenben az éjszakiak szüntelen való lelki 's testi foglalatosságot tulajdonítanak isteneiknek. *In seinen Göttern mahlet sich der Mensch*. Schiller. Zamoixis és a' szász Odin azt tanították, hogy mindig hadakoznak, 's barátságosan iddogálnak a' más világon. A' forróágtól annyit szenvedett déli nép tüzes poklot képzelt; a' hidegtől sanyargattatni szokott éjszaki, hideg pokolba tette által a' roszakat, hol azok szüntelen fáznak, éheznek szomjúhozna. Az indus, húst vallásánál fogva nem eszik. Illyen törvényt akarni fölláttani éjszakon nagy mértékben psychologiatlan volna; délen ellenben, hol

a' növények is eleget tesznek a' táplálás' szükségének, nem keveset tesz azon törvény a' nép' békés characterére. A' klastromi életet meleg tartományoknak szülték. Örömet hever ott az ember, hol a' forróság arra hívja; a' mosódást, fürdést éghajlati tekintetből parancsolja, a' zsidóknak, muhammedánusoknak, indusoknak, a' vallás. Ezen utolsók azt hiszik, hogy sehol olly foganatosan mint folyó vízben nem imádkozhatni. Mindezeket a' rendtartásokat lélektudományi forrásból származottaknak kell tekintenünk; 's a' hol a' törvényhozók helyes szempontból tudják nézni a' psychének említett módosításait az éghajlat által, alig van éghajlat, hol az ember' rendeltetésének meg nem felelhetne. Japán' lakosi péld. nagyon különböznek természetekre nézve az indusoktól. Amazok mint vad, engesztelhetlen, vérszomjúzó nép úgy festetnek le; ellenben az utolsók jó erkölcsök, egyenességek, és emberszeretetek által, magokat mindig megkülönböztették. Japán, Keletindia' nagy részével csaknem azon geogr. szelesség alatt fekvén: látni való hogy a' nagy különbséget, mint még Montesquieu *) is vélte, nem annak, hanem a' Foe'szelíd vallásának, melly nagy türelmet kíván, és a' növénynyel élésnek, kell tulajdonítani. Csak psychologusnak kell tehát lenni a' törvényadónak, mérséklett, 's helyes irányt kapnak a' lélek' tehetségei, 's köztök a' legszebb harmonia fog uralkodni. A' mathematicai éghajlatról különbözik a' physikai, mit ismét tekintetbe kell venniök a' törvényhozóknak, 's nemzet' nevelőinek. Egyik országot külső, másikat belső kereskedelemre teszi a' természet alkalmatossá; egyiknek bányái vannak, másik gabonával, borral 'stb. bővelkedik; itt az egészségnek ártalmas mocsárok, amott széles erdők nyulnak el.

---

*) Esprit des loix XIV. chap. 15.

36. §.

Az emberi lélek nagy ereje a' kedvetlen éghajlatnak is parancsolhat.

Hogy mindezekről nem kevés függ a' nemzet' kifejlődésére, lelki munkálatjok' módosítására, gazdagságára 'stb. tagadni nem lehet; noha (mi a' psychologus előtt nagy fontosságú dolog) olly nagy ereje van az emberi léleknek, hogy felette kedvetlennek kell ott lenni az éghajlatnak, hol az a' külső tárgyaknak nem parancsolhatna. Nem azért emelkedett Britannia nagyra, mert tengerrel van körülvéve, hanem azért, mert a' kebelében régóta rejtőz szabadsági elemek (mellyek szerint az 1ső Henriktől 1100ban adott szabadság-levéltől fogva bir az a' nemzet bizonyos jogokkal, és még az önkényes hatalmú VIIIIdik Henriknek 's Erzsébetnek idejökben is volt ott tekintete a' parlamentumnak) nem gyengítettettek meg soha, hanem életét tenyésztettek a' nemzetben. Franciaország ellenben jó helyhezetének nem tudta hasznát venni, mert hiával volt azon szabadsági elemeknek, 's csak későbbben szülhetett ott, az angol szabadság' látása, a' brittus írók' munkáinak, különösen a' Locke' igazgatásról írott munkájának elterjedése, új ideát a' politicáról. Az angol szabadság más körülmények között is nem csak tengeri erő által, bizonyosan megtermette volna jóltevő gyümölcseit; ellenben azon szabadság nélkül, a' legtermékenyebb földnek, az aranybányáknak sem tudja a' nép illendő hasznát venni. Mindenek fölött szükséges tehát, az igaz' irányában nevelni, fejtegetni az emberiséget, 's azt elmulasztani annyit tesz, mint a' köz jólét' alapját nem venni tekintetbe. Innen kötelessége a' statusnak célirányosan érlelni a' lelkeket, 's vinni elébb a' már világi, vagy szoros értelenben pénzbeli tekintetből is, olly nagy adóval fizető, tökéletesség felé. Mennyivel többet fizet péld. most a' sokkal

szabadabb franczia, mint a' lázzadás előtt fizethetett volna. — Csak pallérozott nép; csak az, mellynek kebelében virágoznak a' mesterségek és tudományok, győzheti meg a' nagy fizetést. Örökös igazság fekszik a' következő szavai alatt Montesquieunek: „On peut lever des tributs plus forts à proportion de la liberté des sujets, et l'on est forcé de les modérer à mesure que la servitude augmente.”

37. §.

A' haladás levén rendeltetése embernek; czéliránytalan 's káros ext törekvésében akadályoztatni.

Mozgásnak kell lenni mindenütt a' természeti és erkölcsi világban. Még a' despotismus alatt nyögő nemzetek sincsenek egészen mozgás nélkül; mi nyilván bizonyítja, hogy előbbre haladás, rendeltetése embernek. Ezen haladásnak nincs nagyobb ellensége mint az ellenmunkálat, a' reactio; melly amant minden módon nyomja, akadályoztatja, részszerint ellenkező tanítás, oktatás, a' világosság' gátlása által; részszerint erőszakkal is dolgozván ellene. Azt hiszi ez a' szomorú reactio talán, hogy a' világnak jobb a' régi, mint az új. Ez egy volna a' legpsychológiátlanabb maximák közül, 's nem veszi tekintetbe, hogy az ember, végre csak ezredek által hajtható tökéletesség' magvait hordozza lelkében; valamint azt sem, hogy azért volt eddig lehetetlen a' tökéletes status' eszméjét megközelíteni, mert gyermeki korban élt az emberi nemzet, 's temérdek tapasztalati adatokra van még szükség, hogy azoknak összehasonlítása által tisztább fogalmakra verekedhessünk. De mind e' mellett is hány előítéletek enyésztek el? hány új nagy fontosságú fogalmak vertek gyökeret? Azt hiszi továbbá a' reactio, hogy az emberben nem az idea, hanem önség dolgozik, mikor a' régít megakarja változtatni. De

ezt általában nem állíthatjuk; mert ha sokszor az érdekek kezdetik is el a' reformálás' munkáját, a' forrást mélyebben magában az ideában találjuk, noha a' folyamat alatt olyan formát vesznek többnyire magokra azon törekedések, mintha az önhaszonnak vagy fanatismusnak kútfejéből vették volna eredetöket. Így volt nevezetesen a' dolog a' keresztény vallással, 's az ecclesiái reformatióval; de azért mind a' kettő az ideában gyökerezett. Igen nagy fontosságú dolog, főképen a' fő helyeken üldöknök látniok, hogy azon két, az emberi nemzet' historiájában epochát okozott változásban, a' reactio hajótörést szenvedett. Igen nevezetes még, a' jelenkörünkben mind inkább fejlődő polgári szabadság' ideája. Látni való, hogy ama' boldog sziget' keskeny határi közé ezen eszme nem szoríttathatott, hanem elhatott a' continensre, 's fájdalom! a' reactio' örökös tanúságára, erőszakkal rontott ki, fanatismusra, kétségbeesésre alacsonyodott le, 's a' trón' ledöntésében, a' királyi név' bemocskolásában törekedett magát megvalósítani. De más helyeken is győzött az idea' ereje. Sok német statusok nyertek idő szerinti constitutiókat; könnyebbítettett a' szegénység' terhe; nagyobb szabadságot nyert a' józan okosság; a' polgári jogoknak vallástól függetlensége több német statusokban törvényesen meghatározott. Noha más országokban nem érhetek ekkoráig czélt a' hasonló törekvések; ott is megvannak mindazáltal az ideák, kifejlődnek későbbben, 's erejüket tágasabb körben is terjesztendik.

A' politicának kárhoztatni kell a' reactio' rendszerét, mert ha elérí is az célját, szakadásokat 's oly sebeket okoz, melyek nehezen vagy soha sem gyógyulnak be. Valamint továbbá a' reformálás' rendszere elteti, emeli lépcsőnként 's tökéletesíti az emberi nemzetet, úgy az ellenhatás megfosztja a' népeket energiájuktól, halálos lethargiába meríti, csufjává teszi azokat a' pal-

lérozott statusoknak. A' reformálás nem megy egy úton a' reactióval; amaz is okozhat ugyan kicsapongásokat, de kisebb mértékben. Igen szépen, csendesén lehet vinni a' reformálás' systemáját. Millyen békésen ment az ecclesiái reformatio eleinte Németországban, míg a' tüzes reactio folyamatát meg nem zavarta. Föllázadt-e az újabb időben a' bavariai, 's württembergi királyság, a' weimári, bádeni, nassaui herczegség azért, hogy polgári alkotásokban nagy változás történt? Sőt nem az-e természeti, hogy épen azon reformálás nélkül történtek volna, ugy mint Nápolyban, Spanyolországban, véres megrázkodtatások? Boldog kormány, melly ezt átlátja, 's nem igyekszik földi hatalom által nyomni el azt, mi épen azért elnyomhatatlan, mert mennyei eredetű. Nézzük meg a' nép' fejlődési fokát szeme előtt tartó angol ministeriumot, millyen előrelátással, 's bátor kézzel szabott az, czélnek megfelelő irányt a' rohanásra kész víznek, melly másutt könnyen elboríthatta volna a' nemzetet. Az emberiséget se' nem sietve, se' nem késve vinni elébb kifejlődésében; ez a' politicának legfőbb 's legnehezebb kötelessége. Hol a' csomót újabb csomókkal nevelik, ott csak N. Sándor' kardja oldhat. — Czelirányos oktatás, felvigyázás az oskolákra, figyelmezés a' nép' uralkodó szellemére, ezek készítik a' czélt, ezek szolgálnak zsinórmértékül annak végrehajtásában. De, hála az égnek! megtanulták már szemök előtt tartani a' főhelyen ülők, hogy a' történetek nem körben forognak, hanem haladnak szüntelen, 's hogy az emberiségnek, ha mindjárt tekervényes, és sokszor visszatérni látszó úton is, közelebb kell menni rendeltetéséhez. Szintugy alatta van az erkölcsi mint a' természeti világ az örökös bölcséségek, melly mindent rendel, és igazgat; 's miképen itt kiront erővel is a' tűz, 's azt el akarni nyomni senkinek eszébe nem jut; úgy amott is feljön annak idejében a' nap, szerte oszlatja a' földi ködöket, örömére

azoknak, kik szeretik a' világosságot, 's csak azoknak szomorúságára, kik a' sötétségnek, mint gazdag kamattal fizető tőkének örvendenek.

38. §.

Micsoda úton kell az emberi lelket az igaz' mezején fejtegetni 's tökéletesíteni? A' ki- és beható erő. Mellyik érdemel elsőbbséget; miképen kell e' két erőt gyakorolni?

Miután az igaznak nagy befolyását a' nemzetek' virágzására 's boldogságára érdekeltük: az a' fontos kérdés adja magát elő: valljon micsoda úton lehet és kell az emberi léleknek ezen fontos irányát fejtegetni 's tökéletesíteni? Itt is az emberi lélek' fejlődése szolgálhat vezérfonalul. Láttuk feljebb, hogy a' gyermekben korán kiadja magát a' léleknek kifelé ható ereje, tanulja ismerni a' körüle levő tárgyakat, azoknak neveket ad; a' befelé ható tehetség későbbben jön meg, több évek kiváncsatván arra, hogy a' nevendék a' tapasztalati adatok felett elmélkedjék, több fogalmakat egyesítsen, 's így egységre igyekezzék eljutni. Ellenkeznénk a' természet' törvényével, ha ezt a' természettől magától kiért út nem követnők a' tanításban. Szedjen össze először tapasztalati adatokat a' gyermek, gyűjtsön anyagokat magának, mellyeket aztán a' beható vagy reflectáló erő rendeljen el, 's azoknak összekapcsolása által hozzon elő fogalmakat. Valamint a' szövőknél fonalaknak kell lenni először, és csak azokból hozhatja elő a' szövő tehetség a' szövetet, mint új szüleményt: úgy a' léleknek számtalan egyes fogalmakra van szüksége, hogy egységet, több fogalmak' egyesületét származtathasson. Hol elegendő anyag nincs készen, ott a' legderekből lélek sem munkálhat; szűk, sovány teremtménye. Ezek a' lélek' kifelé ható ereje által gyűjtött materialék te-

szik alapját az ismereteknek; mit jól látott az elmés régiség, midőn a' kilencz Musát, az emlékező tehetséget repraesentáló istennétől, kit Zeus megterhesített, származtatta. Ma is ez a' Mnemosyne első szülője a' tudományoknak; ott van azoknak kezdetők. — Valljon mi módon lehet legcélrányosabban fejtegetni ezt a' kiható erőt? Fő dolog először is arra vigyázni, hogy ez, a' menynyire lehet, a' maga tiszta kifelé hatásában tartassék meg eleinte a' gyenge gyermekben. Hadd tanuljon ő először csak mechanikai módon; az a' mesterséges olvastatás, syllabisáltatás természet elleni; megnehezíti az utat. Tanuljon először betűt rajzolni; így könnyen rákap annak, mit leírt, olvasására. Számtudományt tanítani korán a' gyermeknek, visszafordult mód: mert az arithmetica befelé ható tudomány; nehezen tanulja a' gyenge lélek, melly a' körülötte fekvő külső természet' tárgyaival kíván ismerkedni. Minthogy azonban a' valamire való nevendék már három négy éves korában szokta holmi jeleneteknek kérdezni az okát, 's e' szerint ütögeti benne magát ama' mennyei szikra, a' gondolkodó tehetség: ezt is tekintetbe kell valamennyire venni, soha nem feledve azonban, hogy a' kifelé ható erőnek, a' befelé hatótól nem szabad gyengítettetni, vagy akadályoztatni. Fontos dolog továbbá, hogy kedve legyen valakinek, már akár gyermek akár fölnevelkedett, ahhoz a' mit tanul, vagy ismerni kíván. Mert a' figyelmező erő az, melly benyomja a' tárgyakat az agyba; a' figyelmezés pedig semmi által inkább, mint a' tárgy' érdekessége által, elő nem mozdíttathatik. Innen a' külső tárgyak (mellyekhez természettel vonatik eleinte a' lélek) selette hamar megragadnak a' gyermek' elmájében; a' nyelvet pedig rendszeren kedvetlenül tanulja 's hányat csömörtettek meg korán, holt szavakkal, mellyeknek semmi kedvességök nem lehetett a' gyermek előtt, minden tanulástól. Tapintani, látni, hallani kíván a' fejlődő organismus min-

dent: gyakorolni tökéletesíteni kell hát a' külső érzékeket, ezeket a' lélek' conductorait, és még a' járás', szaladás', emelés' 'stb fogalmait is megtestesíteni.

Másik tehetsége a' léleknek, a' reflectáló erő, melly az oktalanok felett főlemel bennünket, 's melly, embernek olly nagy fontosságú tulajdona. Nincs ennél fogva érdekesebb psychologiai tárgy, mint ezt bővebben ismerni, 's tudni az útát, mellyen kifejlődhetik. Ves-sünk először is rövid tekintetet a' tudományokra, mert azok a' lélek' szüleményi levén, midőn vizsgálatunk alá jőnek, tulajdonképen magát a' psychét vizsgáljuk. — A' tudományokat általában vagy inkább ki- vagy inkább be-felé hatóknak mondhatjuk, a' szerint, a' mint az inkább ki- vagy inkább befelé ható tehetséget foglalatatoskodtat-ják. A' historicusnak számtalan adatokat kell összehal-mozni fejében, hogy egységre, valami political igazság-ra eljuthasson. A' legnagyobb elme sem tehet azon a' mezőn alapos ismeretekre szert, ha elebb kifelé nem hatott lelke, 's a' történetek' folyamatával meg nem ba-rátkozott. A' természet' vizsgálóra nézve hasonlóan van a' dolog. Vegyünk föl egy Linnét; milly halmos fogal-makat kellett az érzékek által összegyűjteni agyának a' természet' országában, míg rendszerét fölállíthatta; vagy mennyi állatot ismert meg elebb Cuvier, mint azoknak számlálhatlan sokaságát két fő szakaszra oszthatta. Ha-sonlóan mennyi tapasztalati adatok előzték meg egy Adam Smith' halhatatlan munkáját. — A' mathematicus ellen-ben befelé irányozza mindjárt kezdetben lelkét azon ideák felé, mellyek egyenesen magából az istenség-ből veszik eredetöket; a' mathesis tehát per eminentiam befelé ható tudomány. A' logicus hasonlóan befelé hat; de célját hamar eléri, 's nem fekszik előtte olly végetlen tenger, mint a' mathematicus előtt, mellyről még Newton is azt mondta, hogy csak a' partján sze-degetett kövecseket, magát nem is illethetvén. A' phi-

losophia, melly felső törvényszéke minden tudományoknak, azoknak helyöket kimutatja, rendeltetésöket meghatározza, mind ki-, mind befelé ható nagy mértékben, a' tudományok' tudománya. — A' befelé ható erő úgy különbözik a' kifelé ható erőtől az igaz' irányában, mint a' szép irányában a' teremő phantasia, a' visszahozó phantasiától. Emez csak emlékező tehetségre megy ki, ha analysáltatik, amaz az igazi költőt, művészt characterezi.

Akármeddig tudományra adja magát valaki, csak akkor érdemli meg, hogy abba beavatottnak neveztessek, ha lelkét gondolkodásra szoktatta. Kinek fejében halmaz historiai adatok vannak, de nem figyelmez azon fő pontokra, mellyek körül forgottak valamelly nemzet történetei, az intézetekre, mellyek azt virágzásba hozták, vagy elsorvasztották: azt historicusnak nem nevezhetjük; ki csak formájokat, színöket 'stb. határozza meg a' növényeknek, a' nélkül, hogy azoknak rendszerében a' fokokként növekedő lajtorjára függesztené elméjét: az a' természetvizsgáló nevet nem érdemli. Ki megelégszik a' naponkénti tünemények' látásával, 's a' tapasztalati borítékon belől az ideák felé nem törekszik, csak földön mászó empiricus, nem philosophus. Fő kincse tehát embernek ez a' reflectáló erő. Ez intézi el még a' közönséges emberekben is a' ház' bajait, e' véteti velők hasznát tapasztalásaiknak. Fő dolog e' szerint ennek kifejtése, tökéletesítése. Erre nézve semmit inkább nem kell szemek előtt tartaniok a' nevelőknek, mint hogy a' gyermekkel ész nélkül semmit ne taníttassanak. Akármint tanuljon a' gyermek, értse azt; különben megsötétülnek azon fonalak, mellyekből a' gondolkodás a' fogalmakat készíti. — Mikor hall vagy olvas valamit a' gyermek, nem szóról szóra kell azt elmondadni vele, hanem apró kérdéseket tenni föl; meghányi a' dolgot minden oldalról; tiszta ismeretet szereztetni vele; mert

csak annyit tudunk, mennyit világosan fölfogtunk, nem pedig a' mennyit ész nélkül megtanultunk.

39. §.

Sokféle irányt kell adni a' fejlődő léleknek.

Meg kell továbbá gondolni, hogy az emberi lélekben lappangó ideák csak úgy fejlődhetnek ki, ha sok oldalról érdekeltetnek; ennél fogva sokféle irányt kell adni a' fejlődő psychének. Valamint a' szép' irányában látó, halló, tapintó érzekeire kell hatni a' szépmesteriségek által, 's csak egy érzéket gyakorolni nem elég: úgy az igaz' mezején többféle útakra szükség vezérelni. — Még a' közönséges embernek is kellene alapos kis ismerettel birni hazája' történeteiről; mindig azon fő pontokra figyelmeztvén, mellyek nem közönséges hatással voltak a' nemzet' fejlődésére, vagy leebb szállására. Igen hasznos volna továbbá az életműves és életműtelen lények' fő szakaszival megismertetni, nem terhelvén fejét a' sok műszavakkal, leírásokkal, hanem fődolognak tartván figyelmeztetni a' fokenkénti emelkedésre; a' mechanismus' különbségére a' chemismustól, 's ez utolsóról a' dynamismusra fölemelkedni. Csak így lehetne olyanokat nevelni, kik éreznék a' köztők 's oktanok közötti különbséget, 's a' természetet nem úgy néznék, mint valami holt anyagot. — Ítéletem szerint nem szabad volna továbbá még a' jövőendő napszámosnak, vagy mesterembernek is, úgy kerülni ki az oskolából, hogy a' mathesis' első elemeivel meg nem ismerkedett; mert ez mondhatlanul élesíti az elmét, 's a' befelé ható erőnek első köszörűköve. Sőt mit ártana, ha egy kevés statusoeconomiát is tanulna a' nevéndék iskolai éveiben. Nem természetes-e, hogy minden, ki pépzt ad útakra, canalizsokra, nem vakon, 's kényszerítve adjon, hanem abból a' meggyőződésből, hogy azt a' közönséges jólét kívánja.

Fog talán már nem sokára ütni az óra, mely a' köz-nép' nevelését más szempontból nézeti, 's azok, a' kiket illet, meggyőződnek, hogy nem csak a' hegy' sokszor kopár tetejére, hanem a' lapályos helyekre is kell sütni a' napnak, ha azt akarjuk, hogy a' köz boldogság tenyészszék. Volt idő, melyben a' physikai durva erőnek hódolt az erkölcsi; most az intelligentia vett erőt, 's az anyagon uralkodik. — Azoktól, kik tudományos pályára szentelik magokat, még sokkal inkább meg kell kívánni, hogy többféle ismeretekkel fölkészülve fogjanak fő tudományjokhoz; nem csak azért, mert nagy kapcsolatban vannak egymással a' tudományok, hanem azért is, mivel a' psychének sok oldalról szükség érekeltnie, hogy kifejlődhessék. Ki- és befelé ható tudományokkal kell fölváltva tökéletesíteni a' lelket, különösen azoknak, kik magasabb kifejlődésre akarnak eljutni. Egész tömegben (in massa) tanulja előbb kiki, bár törvénytudó, orvos, földmérő szándékozik lenni, a' tudományokat. Czelirányosnak tartanám, hogy nem csak a' gymnasiumokban, hanem az egyetemen is a' kenyér-tudomány' elkezdése előtt, fordítottassék legalább két év a' széles értelemben vett philosophiára. Tudja akár mint valaki kenyér-tudományát; de tiszta mathesis természettudomány, politica, statusoeconomia, historia nélkül, csonka lesz ismerete; nem lesz en hatva elegendő irányban lelkére; 's a' tudományokban szükséges kötelek hibázni fog.

40. §.

Kevésbé fontos ragy épen szükségtelenek' tanulatásával nem kell terhelni az elmét.

Hazánkban különösen két tárgya van a' tanulásnak, mely a' lelki fejlődést nagy mértékben akadályoztatja, t. i. a' hazai törvény, és a' diák nyelv; latin litera-

turát nem mondhatok, mert ez nálunk nem virágzik. — A' hazai törvény csak factumok' halmaza; 's annak legkiterjedtebb tudása által sem terjedhet fény a' status' belső életére, az emberismeretre, melyre törvényhozónak olly nagy szükségök van, 's a' józan politicára. Behatni a' nemzet' egész oeconomiájába, követni ismeretes lételének első csirájától fogva a' fejlődés' minden szakaszain keresztül a' mozgásokat 's változásokat, melyek rajta keresztülmentek; fölhágni a' talán uralkodó egyenetlenségek' fő forrásaig; kikeresni a' talán létező antisocialis character' első elemeit, az értelmi hiány' fő okát, kitapogatni a' helyet, honnan életet lehetne szivároztatni a' lankodó testbe; ennek kell fő studiumának lenni azoknak, kik befolyással lehetnek hazájokra. Erre sok ismeret, mélyen ható philosophiai lélek kívántatik; kár ezt sok szükségtelen aggregatumokkal megnehezíteni, lehetetlen fontos előre készítő tudományok nélkül elérni. Óhajtani kell, hogy minden főbb hivatalokban levők, kik még arra is, hogy képviselői lehetnek nemzetjöknek számot tarthatnak, real tudományok által pallérozzák elméjüket, 's alapos ismeretre tegyenek szert a' politicában, összevetvén a' régít újjal, 's még a' híres Montesquieu' *Esprit des loix*-ján is felül-emelkedve, tartsák a' status-oeconomiában Smithet 's az ő elveit szélesítő, tisztító újabbakat kézikönyvöknek; a' historiában tanuljanak psychológiát. A' diák nyelvet csak azoknak szeretném hagyni, kik orátorok, poeták akarnak lenni, vagy fő fokára emelkedni az eruditiónak, melly előtt még a' régi se legyen ismeretlen. Nem foghatom meg, miért nem lehetne valaki igen ügyes, 's tanult orvos, földmérő, ügyvéd, nem mondom ha diákul beszélni vagy írni nem tud, mi egyáltalában káros időtöltés, hanem ha egészen járatlan is a' latin literaturában. A' régi literatura sok időt, nagy előkészületet kíván, még az is, ki rá sok éveket fordított, könnyeb-

ben megérti, teszem az említett munkáját Montesquieu-nak, mint Ciceronak az oratorról irt dialogusit, ha bár arányosan kevés időt szánt is a' francziára. Ezer eszmét gyűjthet valaki addig, az új, akár német, akár angol, akár francia literatura' mezején, míg a' régi darabos után alig tehet szert nagy munkával néhányra. Nem közelebb van-e hozzám a' körülöttem fekvő természet, tulajdon organismusom, psychém, mint a' régi szokások, a' pogány mythologia? Mellyik gerjeszthet bennem magasabb gondolkodást, tisztább érzést, embertársaim, magam, 's a' fővaló iránt, az első vagy az utolsók? Arra hogy első rangú tudós legyen, csak kevés embernek engedi meg elméje, ideje, életmódja; bízzuk ama' kevésbbé szükségesekeket az ilyenekre, ők a' régi világ' kincseitől nem engedik megfosztatni a' világot; de azt óhajtani kell, hogy azokban, kik annyira nem emelkedhetnek, azok az ideák, mellyek kenyértudományukon kívül, mint embereknek olly becsések, más által ne akadályoztassanak. Ítéletem szerint, csak annyit kellene diácul' tanulni a' gymnasiumokban rendszeren, mennyi olvasásra 's a' műszavak' kikeresésére szükséges; rendkívül tanulná kinek tetszik, mit az egyetemben is lehetne aztán az utolsóknak folytatniok.

41. §:

Surlódás, olvasó társaságok, önállásu ipar, mint lelke a' tudományoknak.

Egy igen nagy fontosságú dolog van még a' lelki kifejlődésre nézve, mit el nem mellőzhetek. Az ember ugyan is csak társaságban, közsörülődés, és surlódás által fejtheti ki az alaprajz' eredeti vonásait. Az egész' tömegétől elszakadva eltemetve maradnak minden ideák, 's az ember, ki a' határtalan tökéletesedés' bélyegét hordozza magán, nem lesz elébbvaló az oktanoknál. Hogy

ez így van, bizonyítják azok, kik az emberi társaságtól elszakadván, sok ideig októlanok között éltek. Ez a nevezetes jelenet, fölötte csodálatosnak tetszenék, ha az emberi lélek' labyrinthjában olly sokszor vezérfonalat nyújtó összehasonlító psychologia, nem mutatna hasonló példákat más állatoknál. Ugyanezt tapasztaljuk t. i. a' méheknél kásztoroknál, a' midőn ellenben a' pók magánosan szövö hálóját. — Ez a' társasági character, egész figyelmét megérdemli mindennek ugyan, különösen pedig a' tanítóknak, nevelőknek. A' história mutatja, hogy a' legnevezetesebb férfiak egy időben éltek, mint Aegyptusban a' Ptolemaeusok alatt, Romában Augustus' idejében, Franciaországban a' XIV-dik Lajos' századában. Ez igen természeti dolog, mert egyik idea érleli a' másikat, egyik elme a' másik által köszözültetik. Britanniában egymást éri a' nagy ember: amaz alig lépett le bámultatva a' kormányról, más hág föl szintannyi dicsőséget érdemlő. Természetes! mert nem hálnak meg a' testtel együtt a' gondolatok; közli minden ember szabadon eszméit, 's a' mások gondolatit nem megcsönkítva, vagy mystificálva (miré ott semmi szükség) veszi által. Ellenben hol elzárva kell tartatni a' gondolatoknak, hol nincs surlódás: ott ha fölverekedhetik is nagy nehezen egy kettő a' tudományokra, igen kevés világot terjeszthetnek. Állíttassanak tehát ollyan intézetek, mellyek a' lelkeket összekapcsolják; középpontosíttassék az értelem. — Én ugyan nagyon megvagyok győződve, hogy ollyan nemzetet, melly nagy mértékben hátra van a' lelkeikben, nem lehetne könnyebben 's biztosabban föloldozni az előítéletek' köteléből, mint ha czélirányosan, egy középpont formáltatnék, mellyben a' nemzet' jelesebb elméü férfiai, tisztességes élelem mellett, 's birtokában a' legjobb könyveknek munkálódnának. Nem lehet kimondani, mennyi fénysugarok terjednének el az ollyen középpontból a' haza' világosítására; jó kézikönyvekkel

láttatnának el a' tanulók; a' pallérozott nemzetek' ideái azon középponttól földolgoztatván, 's a' nemzet' jelen szükségéhez 's állási fokához alkalmaztatván, előadatnának. Hát ha még fölteszszük, hogy ezen fő centrumot követve, több kisebbek támadnának a' nemzet' kebelében, olvasó helyek nyíttatnának meg, olvasó társaságok állíttatnának föl; különösen pedig, ha (minél én semmit inkább nem óhajtok, jobb, áldottabb következésűnek nem tartok) a' főbb iskolában, azt a' lelki kölcsönös köszörülődést, az ideák' szabad hatását egymásra, tanítokról tanulókra, ezekről azokra fölállítanak.

Olvasó társaságok az iskolákban, okos tanítók', psychologus nevelők' fölügyázása alatt, ezek végzetetlen hatásúak volnának, 's ezt semmi más ki nem pótolhatja. Egy munkából, legyen bár legjobb a' maga nemében, a' tudományt meg nem tanulhatni; több ideák' összevetésére van szükség. Ki csak a' Kant' írásait tette céljává elmélkedésének: legfeljebb is csak Kantot érti — a' philosophiát nem. Mi az oka annak a' nagy egyoldalúságnak, annak az egy bizonyos rendszerhez, hypothesis-hoz szerfeletti ragaszkodásnak, a' mit tapasztalunk még az ugy nevezett tudósoknál is? Az, mert ugy vannak, fájdalom! elrendelve iskoláink, hogy az elme bizonyos compendiumhoz szoríttatik; a' magános szorgalomnak, mi lelke a' tudományoknak, el van metszve szárnya; az a' derék tanuló ki a' tanítótól elébe szabottat szóról szóra tudja; a' lélek egyoldalasan műveltetik; többek' összehasonlításához, a' combinatiohoz nem szoktatik. Nem természeti-e e' szerint, hogy magával elteljék, magát bölcsőbbnek tartsa mint a' millyen, holott csak tanítójának tanult. — Hát ha még azt is meggondoljuk, hogy a' tanító vagy restsége, vagy tudatlansága miatt, ferdén, felületesen adja elő a' tudományt tanítványinak, hogy péld. (mire példát is lehetne mondani) a' természettudományban, mult századi könyvet magyarázgat

mult századhoz illő módon, a' philosophiában neve sem fordul elő a' synthetismusnak 'stb; ha mondom ezt a' szomorú indolentiát gondolóra vesszük, nem azt kell-e óhajtanunk, hogy az a' szent csaló nimbus, mit vonnak magok körül 's terjesztenek el sok tanítóink, valahára fölszakadozzon; hogy a' tanuló' privát iparja élessze az aluszékony tanítót, 's a' világosság, melyet támaszt benne más értelmesebb író' olvasása, fölfődeztessen vele tanítója' tudatlanságát, 's így a' fizetést érdemetlenül húzok az iskolákból pusztuljanak. Valóban a' milly fölületesen tanítatnak némelly iskoláinkban a' tudományok, úgy, öt hat fele tudományt is el lehet közönséges elmének is tanítani. Ez az egyik fő oka (a' másik fő ok a' diák nyelv; különösen pedig annak céliránytalan tanultatása) a' tudományok' hátramaradtának hazánkban, a' psyche' ki nem fejlődhetésének. Megvannak a' félévi, sőt sok helyeken, még a' heti vizsgálatok (examenek) is; a' szegény olvasgatni szerető tanuló kiragadtatik elméledéséből, 's tanulja újra, hogy sebesen felelhessen, a' talán már sokszor megtanultat, mert szerencséje az eminentiától függ; ugyanazon ideákat százszor kell újra meg újra előhozni lelkének; agyának csak egy részecskéje fejlődik, a' többi nem is illettethetik, holott más úton magára hagyva, néhány jó könyvek' quintessentiáját magáévá tette volna. Vizsgáltassék akkor a' tanuló, mikor ki akar lépni a' világ' piaczára; de akkor szorosan, ne (a' tanító' könnyebbségére) bizonyos compendiumból; hanem magából a' tudományból. A' tanító menjen a' maga útján, a' tanuló tanuljon a' maga terve szerint; az első legyen felvigyázója az olvasó társaságnak, 's feleljen az előforduló nehézségekre. Bavoriában, szokásban voltak még ez előtt néhány évvel a' félévi közvizsgálatok; de eltöröltettek, azt a' vélekedést adván a' megbízottak, hogy a' censura' csaló ellenőrije (illusorische Controlle) a' tanuló' szorgalmának; 's nem virágzik úgy

a' müncheni egyetem mint némelly mások, hol vizsgálatok tartatnak? Azok az examenek csak a' gymnasiuumokban, nem az egyetemben (hol önerejét kell már gyakorolni a' tanulónak) lehetnek célirányosak. Meg nem állhatom, hogy ezen kölcsönös surlódásra nézve, Kantnak következő szavait elő ne hozzam „Der Hang zu philosophiren, darauf sich auch mit seiner Philosophie an Andern zu reiben, und weil das nicht leicht ohne Affect geschieht, zu Gunsten seiner Philosophie zu zanken, zuletzt in Masse gegen einander (Schule gegen Schule, als Heer gegen Heer) vereinigt offen Krieg zu führen — dieser Hang, oder vielmehr Drang muss eine von den wohlthätigen und weisen Veranstaltungen der Natur angesehen werden, wodurch sie das grosse Unglück, lebendigen Leibes zu verfaulen, von den Menschen abzuwenden sucht.“ *)

42. §.

Az érzések, kívánságok emberben, összehasonlítva az oktalankénti érzésével. Az én annyi kedvesnek, annyi kedvetlennek forrása. Micsoda alaptörvények következnek ennek meggondolásából? Az indulatok fontossága, ha okosan kormányoztatnak.

Miután a' psychének fő két irányát a' szépet 's igazat, némelly mellék, de a' fő tárgygyal kapcsolatban álló dolgokkal fejtegettük, más, hasonlóan nagy fontosságú jelenetei lelkünknek, érdemlik meg figyelmünket. Minden állat, mint érző lény, érez kedvet, kedvetlenséget. Ez az érzés az alsóbb állatokban csendesesen történik, minden szembetűnő visszahatás nélkül. A' felsőbb állatokban ellenben, a' külső kedves vagy kedvetlen benyomások sokszor igen erős visszahatást okoznak, az egész or-

*) Vermischte Schriften. 3. k. 242. l.

ganismust megrázkodtatják; dühösségbe jön az állat, ha kivánságának eleget nem tehet, ha ösztönét ki nem elégítheti. — Az emberben is vannak ösztönök, ő is, az olly ingerelhető idegrendszerrel ellátott, visszahat a kedves vagy kedvetlen benyomást okozó tárgyakra, vitetik, ragadtatik indulatoktól. Az állatban van vonzódás egymás iránt; némelyek társaságban élnek, játszadoznak egymással. Ez a' sympathia korán föltünteteti magát emberben, még mielőtt az öntudat erőre kaphatna, 's ezt a' fejlődő lélek is úgy mint az állat, világtudati fokon nyilatkoztatja, a' szülőihez 's körülötte levőkhöz ragaszkodó gyermekben.

Fellette érdekes 's nagy pszichologiai fontosságú tudni, micsoda módosításokat vesznek magokra a' léleknek említett jelenetei emberben, mint öntudattal, reflectáló okossággal fölruházott lényben. Az oktalannak csak pillanatig van szüksége nemi ösztönre; az emberben a' nemi ösztön nemes szevedélyi fokra emelkedik. Az el nem romlottnál, hol elvadulás által a' durva érzékiség nem uralkodik, ideál az első szerelem, 's a' testi éldelgelésre rá gondolás megsérti a' magasabb vonzódást. És így van később is minden új szerelemnél, ha az ember bujáva, nem fajult el. De a' testi mint organum teszi szolgálatát a' lelkinek, 's az ideálnak, neki megfelelő organum által kell megvalósulnia; e' szerint az emberben is állativá, nemi ösztönné leszen pillanatig [a' szerelem. Az öregségben visszatérigaz forrására, az ideálra. „Ha elismerjük is, (így szól Burdach *) hogy a' szerelem ideájában fejt ki csiráját, azt lehet mondani Sulzerrel, hogy az állati test húzában és vérében ver magának gyökeret, ágait pedig elterjeszti magasan, felül a' testi világon, és örökre tartó gyümölcsöket érlel meg.“ Nagy pszichologiai fontosságú szavak mellyeket vajha mind azok,

*) Physiologie 1. k. 338. 1. 1-ste Aufl.

kik páros életre vágnak, gondolóra vennének. Csak a' kölcsönös hajlandóságok (ugy pedig ha azok nem lelket alacsonítók) alapíthatnak elégülést; csak olyannal lehet tartós a' házassági kötel, kiből a' lélek, mintegy mását szemlélheti. Embernek, mint öntudattal fölruházott lénynek befelé kell hatni kívánságban, 's a' világtudatból származó hiányokat, a' magára reflectáló okosság által pótolni, helyrehozni. Így van más szenvedélyekre nézve is a' dolog. Milly állati, korlátok közé szorult 's mulékony az oktalanok' szülő 's magzat iránti hajlandósága, az emberével összehasonlítva. Amott a' szeretet' tárgya, és így a' külső; itt ellenben maga a' psyche, és így a' belső, teszi a' fő factort, a' honnan bizonyos idő' eltölte után amott, mintha soha nem lett volna, elenyészik az indulat. Természetes! mert minden, mi nem öntudatban, vagy okosságban gyökerezik, gyenge 's tartatlan. A' föld' királyában neveli az idő a' szülők 's magzatok közötti kölcsönös indulatot, és az utoljára a' legédesebb szenvedélyé változik. Instinctusból szorítja először az édes anya melléhez kedves gyermekét; vak ösztönből függ az először édes anyja' nyakán; és ez másképen nem is lehet. Világtudatnak kell emberben is megelőzni az öntudatot. Ez a' vaköszton nemesedik naponként. Mikor a' szülők már nem csak formájoknak, színeknek, hanem lelki tulajdonságaiknak képét látják gyermekeikben, 's az okosság kinézést nyit ki előttök azokra nézve, reményt gerjeszt, hogy bennök becsületes énjeknek nem lesz meggyalázása; mikor a' gyermek már kezdván reflectálni magára, többé nem vakösztonból, nem homályos hajlandóságból, (mint a' millyennel szoktunk viseltetni valaki iránt, ki közt, 's közöttünk csak a' világtudat gyanítat első látásra is lelki hasonlatosságot) hanem a' reflectálás' ereje által, lelkében, mint ember, szülőinek mint embereknek lelkét pillantja meg, mint fiú pedig, önnön hajlandóságában azoknak hajlandóságát szemléli

ekkor mind a' két részről, emberi magas fokra kell az érzésnek emelkedni. Milly szerencsés teremtség hát az ember, kinek lelkének olly középpontosító ereje van, hogy az universumban elszórt fénysugarakból, tud egészket alkotni, mellyben magát meglátja. Neki, mint reflectáló lénynek, lehet egyedül tulajdona a' remény, mellytől csak az élettél válik meg; csak ő érez magában önbecset, mellybe bevonja magát, mikor kívül nincs öröme vagy bátorsága; csupán ő iránta lehető a' tisztelet, azoktól t. i. kik vagy kedves énjeket sejdítik, 's látják benne (mert az igaz tisztelet csak rokon lelkek között lehető) vagy legalább szeretnék magokat azon a' fokon szemlélni a' tökéletességnek; e' szerint hozzá vonzódnak, 's mustrájának tartják a' követésnek.

De fájdalom! épen azon én, melly forrása annyi örömnék, kútfeje egyszersmind számtalan kedvetlenségnek. Az emberi lélek nem mindenkor úgy sugározza magát vissza a' reflectálás' tükrében, hogy magát se' nem kicsinyítve, annyinak, és úgy lássa, mint van valósággal. Sokszor vagy rendkívül nagyot, vagy rendkívül kicsit mutató tükörré teszi azt a' tévelygő öntudat 's itt van az emberi nemzet' igazán szomorú oldala. Reménylünk, de a' helyett hogy megfontolt kinézések által illendő feszületben tartanók elménket, várakat építünk a' levegőben, mellyek midőn a' valóság előtt elenyésznek, boszonkódunk. Nehezen esik megbántatásunk, 's okosságunk tehetetlen korlátozni a' kirontó indulatot, melly testünket emészti, 's lelkünket fölháborítja. Szeretjük gyermekeinket; de mód nélkül; 's mikor épen kecsgetetjük magunkat, hogy bennök örömünket találjuk, őket a' kényeztetés' sokféle nemeivel elrontjuk. Még az egész emberi nemzetet megölelő felebaráti szeretet is lealacsonyodhatik olly tékozló szeretet, melly a' méltó és méltatlan, az elég és szerfeletti között nem tud különbséget tenni. A' léleknek ezen különös eltévelyedéséről birunk egy

szivreható rajzolatot, a' psyche' ama' nagy ismerőjétől Shakspearetól az athenaei Timonban, ki m. u. gondolatlan felebaráti szeretettel mindenét elosztogatta, 's szerencsétlensége az az előtt körülötte csoportozó népet mint polyvát szétszórta, a' legdühösebb misanthropiába esett. „Erdőbe megy most Timon hol emberibben éreznek mint az emberek, az oktalan állatok“ 's gyűlötségben, nyomorúságban végzi életét. A' midőn ellenben az, kiben érzéssel 's okossággal párosodva boldogít az emberszeretet, földön is mennyben él.

A' mondtak szerint föl lehet osztani az indulatokat 1-ször olyanokra, melyek az én' szerfeletti ápolására vitetnek, és 2-szor olyanokra, melyek az én' iránt idegenségre mutatnak. Az 1-ső szakaszba tartoznak: az egoismus' sok féle módosításai, az asszonyi hiúságtól fogva, keresztül a' fősvényesség' undokságain, a' dicsváagnak azon legfelsőbb polczáig, mely örültséggel határos. A' 2-dik szakaszba számláltathatnak: az énneli meglegedetlenség' különféle fokai; kétségbeesés, öngyilkosság. Az életidő, mérsékmény, nemi tulajdonságok szerint, különböző módon tüntetik ki magokat ezen szenvedélyek, úgy hogy véghetetlen mező nyílik itt ki, az azokat vizsgálni akaró psychologus előtt; ezen értekezés' írója kénytelen a' legfontosabb dolog' említésével megelégedni.

A' reflectáló okosság' helyes iránya tehát az a' közép út, mellyet követni kell mindennek, ki az indulatoktól ostromoltatni, 's azokat magában megörökíteni, szenvedélylyé változtatni nem akarja. Van ugyan is valami közép állapotja a' léleknek, távol szintugy a' kisapongó örömtől, mint a' nagy szomorúságtól, mellyet a' lélek' békeségének nevezhetni, 's egy' az egészséges lelki állapot' legszebb virági közül; olyan, mint mikor a' magnes meridianusában csendesen nyugszik. De innen gondolva mind az öröm mind a' szomorúság felé, jobbra, és balra, számtalan fokai lehetnek a' magnesi

eltérésnek. E' szerint egy felől a' fölemelő, más felől a' leverő indulatok foglalván helyet, amoda a' vidámság, öröm, derűtség, kedv, harag, remény, csodálkozás, álmélkodás; ide a' nyughatlanság, félelem, rémülés, undorodás, bánat, aggodás, irigység, szerelemföltés, szélselyesség, számíthatatnának. Megjegyzésre méltó azonban, hogy kik leginkább törekednek, hiúság, pénzgyűjtés, fukarság által békét, 's elégtelést szerezni kedves énjöknek, többnyire épen azok szakadnak el későbbben magoktól, 's ellenkező túlságba, önmegvetésbe esnek, — öngyilkossággal végzik életüket. Gall az autocheiriának is bizonyos organumot tulajdonított, 's ennél fogva az utat, melyebb psychologiai vizsgálódások előtt, legalább magára nézve, elzárta. Mi természetibb, mint hogy az ember tulajdon énjének szerfeletti becsülése által, kivált hibás úton, 's olyanokban, mellyek az isteni származású psychére nézve nagyon anyagiak, olly mérges csirát tápláljon, melly utoljára épen azt fogja elemészteni, mit annyira törekedett boldogítani. — Igen nevezetes példát hoz elő Dr. C. G. Carus többször említett psychológiájában (257.) Gallból, egy gazdag 's lelkes párisi emberben, ki több ízben akarta magát elveszteni, Ez az ember, mond Gall: kétségbeesik, mihelyt valaki, gazdagságát illetőt hoz elő. Midőn XVIII-dik Lajos Párisba bemenetelét tartotta, ennek az embernek egy szélpuskája volt; 's ugy gondolkodván, hogy valami gonosztevő rálóván a' királyra, a' tettet ő rá foghatják, a' szélpuskát szétzúzza, 's beveti egy árokba; de új nyughatatlanság fogja körül lelkét, ne hogy valami módon rátalálnának azon darabokra; kiszedi tehát azokat nagy nyughatatlanságok között. Későbbben zsebpisztolait tördöste el, 's darabjait, papirosba takarva, vitte a' város' távol eső részébe. De új aggodalmak vesznek körül, hogy levele' czíméből útasítást vesznek, 's ő gyanúba jő. Az is figyelmet érdemel, hogy a' Falret-től összesze-

dett adatok szerint (mint ezt Dr. Carus említi) három annyi férfi, mint asszony vesz el öngyilkosság által. Így Párisban 1805-ben 164 férfi, és csak 24 asszony; 1806-ban 120 férfi, és 40 asszony; 1807-ben 98 férfi, és 49 asszony; és így három esztendő alatt, 382 férfi, és 113 asszony vesztette el magát; Bostonban 95 öngyilkosságra csak 19 asszony esett, a' brandenburgi Marchionatusban 32 férfira 13 asszony. Ezt, ha meggondoljuk a' férfinak, mint tökéletesebb lénynek erősebb öntudatját, 's a' nőnemnek inkább ki, a' világtudat felé vonzó természetét, könnyen kimagyarázhatjuk. Így van ez az életidőre nézve is. A' gyermek' kívánsági sokfélék, változók; de valami ént leverő érzés benne heves indulattá nem változik, 's nem fészkei meg magát mélyen; az ifjában ritkábban mint az érett korban, 's leginkább csak akkor midőn indulatja azon korra is általmegy. Az öntudati erővel leginkább bíró középkor szokott legtöbbször bolondja lenni a' pénznek, hivatalnak 'stb — az autocheiria korszaka.

Valóban boldogtalannak tarthatja magát első tekintettel, a' legmagasabb tulajdonokkal fölruházott teremtés, az ember, látván, hogy annyira legfelsőbb tehetségéhez, okosságához vannak kapcsolva az indulatok; de ez másképen nem lehet. Azonban magában a' méregben, önmagára reflectáló erőben, van a' méreg elleni orvosság. Ki azt korán megtanulta gyakorolni, nem könnyen vehetnek azon hatalmat az indulatok. Az okosság leg-hathatósabb óvó szer levén a' dülő szenvedélyek ellen: földolognak kellene lenni a' nevelésben, mind a' historia, mind élő példák által kimutatni az ösvényeket, hol néha értetlen patriotismus, néha megfészkelte gyűlölség, néha meggondoláson nem alapult remény, majd gyáva féltékenység, kétségbeesés, egész nemzetet családot, szerencsétlenné tettek. Azonban, mi egész figyelmünket megérdemli, szenvedély ellen nincs hathatósabb eszköz, mint ellen-

kező szenvedély, 's ezen törvénynek különösen a' gyermek' nevelésében nagy hasznát vehetni. Eltér péld. a' gyermek rendeltetése' céljától, játék, mulatság, minden öröme; ekkor fődolog ellenkező irányt adni lelkének, benne ellenkező iránt gerjeszteni kedvet, mire példaadás, olyanok' életének olvasása, kiket a' gyermek bizonyos tetteikért szeret és becsül, legjobb eszköz. Itt lehet és kell különösen hasznát venni a' szépmesterségeknek, — mellyek a' hidegen vizsgáló okosság' menzelét hathatósan előmozdítják. Mozgásba kell ezek által hozni az ilyen elfogadásokra alkalmas és kész ifjúi érzést, hogy ez mint valamelly vitorla, azoktól mint célirányos szelektől mozgattatván, a' kormányzó okosság, célját inkább elérhesse. Nem csak; hanem kényszeríteni kell a' nevendéket arra, mi jó, nemes, munkába kerülő; mert meg lehet, sőt hihető, hogy a' mihez unalommal nyul, kedve jó ahhoz rövid idő múlva; mert mindnyáján a' szokás' emberei vagyunk, 's azt is megszeretjük szokásból, mi iránt az előtt idegenséggel voltunk.

Egyébiránt az indulatok nagy fontosságúak a' lélek' kifejlődésére, a' mennyiben épen azok a' sokféle hajladozási a' belső magnesnek, mellyek azok által okoztatnak, nagyon sokat tesznek az előterjesztésnek és gondolkodásnak, ennek a' psyche' belső érverésének fentartására, és így a' tökéletesedésre. — Indulattól egészen mentnek lenni, halandónak nem adatott; de bámulásra méltók azon ritka tünemények, kik a' léleknek reflectáló erejét, ezt a' legistenibbet emberben, olly magas fokra emelték, hogy az fölötte minden állatiságnak, 's a' szép', jó', igaz' ideájára függesztve, hódol ugyan az instinctus szülte érzéseknek; de azokat az indulatokat mellyek öntudatban gyökereznek, vagy legalább az által nyernek erőt és táplálatot magoknak, csendes szenvedélyekké változtatva, ugy tartja hatalmában, hogy állatok kötelessége' útjától félre nem vonatik. A' mi mind-

azonáltal nem azt teszi, mintha az ily philosophusi csendesége a' léleknek, bizonyos nagy, lelket melegítő érzésektől ment volna, mert helyesen értve a' dolgot nincs nagyobb előmozdítója az igazi belső tiszta örömnnek, mint a' magas fokra emelkedett reflectáló erő; hanem az ilyen csendes érzés olly mélyen fészkelte meg magát a' psyche' fenekén, hogy külső heves mozgások által nem mutatkozik; e' szerint mint csendes szenvedély a' heves szenvedélytől, — indulatoskodástól (Leidenschaftlichkeit) különbözik. Nem is csak ott lehet az ilyen csendes szenvedélynek helye, hol az okosság a' szép, jó', igaz' ideájára van függesztve, hanem ott is, hol azaz ellenkező irányt vett magának. Látjuk, millyen csendes számolással készítenek némellyek terveket a' mások' rontására; bennök a' rossz, szintugy mint másban a' jó, természettté vált: következésképen azon csendes érzést mintegy megszokja az ember utoljára. — Mit a' lélek meg nem szokott, mi új előtte, arra mindig hevesen hat vissza — mint a' szokatlan fület, szemet nagyon ingerlik a' külső tárgyak. Innen képtelenség kívánni, hogy indulatok ne legyenek a' gyermekben, mik az okosság által későbbben szelídítettnek, vagy ingereltetnek is, mikor t. i. az kinézései által szárnyat ad az indulatoknak; míglen, mintegy második természettté válván, meggyökereznek a' lélek' fenekén, 's csendesen ébresztenek, emésztenek. Boldog! kit ha emésztenek is, mint valamelly tökéletesség' ideája felé lobogó fáklyát a' közjóra emésztenek.

43. §.

A' követési hajlandóság egyesekben, 's egész nemzetben; ennek nagy befolyása a' nevelésre.

Egy igen figyelmet érdemlő hajlandóság van még emberben, mellynek kifejtésére legcéliányosabb követ-

ni a' már többször használt módot, t. i. a' lélek' fokenkénti fejlődését venni gondolóra. Ez a' követés' hajlandósága. Az oktalanokban már tűnik ennek előnyoma. Az éneklő madarakban különösen lehet észrevenni ezt a' követési ösztönt, még pedig a' szép' irányában. Az emlősök között a' majmok tüntetik itt ki magokat különösen, melyek az emberek' mozdulatit, tetteit, annyira utánozzák. Hogy ez az oktalanokban csupán világtudatból, öntudat nélkül, történik, nem csak a' priori lehet hinni, bizonyos levén, hogy a' természet lassanként, világtudati fokon által emelkedhetik csak föl reflectáló erőre; hanem a' tapasztalás által is, mely itt az utóbbitehetséget nem mutatja, megbizonyosodik; a' honnan ezt az emberi kifejlődött követési tehetségtől megkülönböztetve, majmolásnak lehetne inkább nevezni. A' gyermekben hamar kimutatja magát ez a' hajlandóság, mint a' ki a' körülötte levők' mozdulatit korán kezdi utánozni, mosolyog a' rá mosolygó édes anyára, sírásra fakad mikor azt sírni látja. Később széles kört vesz magának ez a' követési hajlandóság kiterjed, mint ezt a' gyermekben látjuk, az oktalan állatok' némelly mozdulatinak utánzására is.

Mi lett volna az emberből ezen hajlandóság nélkül, melynek köszönhetik első lételőket a' mesterségek. A' különféle állatok' sokféle alkotású lakjainak látása, és szemlélése tökéletesítette emberben a' követési hajlandóság' vezérlete alatt, a' gondolkodó tehetséget; 's ezen utolsó viszont ébresztette azon hajlandóságot, és azt öntudati fokra emelte. A' halak' úszványait, a' madarak' repülő szárnyait, az insectumok' szűrő, vágó, fűrészelő műszereit, más állatok' sokféle oltalomra szolgáló fegyvereit, páncéljait, korán megtanulta az ember, mint mustrát úgy tenni ki maga elébe, 's azoknak, a' körülmények szerint, mását készíteni. Ugy kell tehát ezen rehettséget tekinteni, mint nagy psychologiai fontosságút.

Ennek sugallására 's ösztönözésére terjeszkedett a' fejlődő psyche, az universumban elszort számtalan ideák felé, mellyeket aztán az okosság (épen úgy mint a' tenyészésre szolgáló életművek az anyagokat részévé dolgozzák föl az életműves testnek) magáévá tett, assimilált. E' nélkül ismeretlen maradt volna a' szép' ideája. A' természet ugyanis a' legszebb harmonia. A' hangok' ideája el van mintegy szorva az éneklő madarak' hangicsálásában, az érczek' zengésében; a' színek' ideája, azoknak ezerféle vegyületökben, a' formák' ideája az annyiféle formákban; miket aztán az egységre törekedő okosság, irányában a' szépnek, 's vezérlete alatt a' követési hajlandóságnak, egyesít, fő fokra emel; 's valamint testi organismusa némi előterjesztője az egész' elszort részeinek, úgy az eldarabolt harmonia, a' hangász, festő, és szobrász' remeke által középpontosíttatik.

Figyelmet érdemel ez a' követési hajlandóság a' gyermek' nevelésében szintúgy, mint fölnevelkedettek 's egész nemzetek' pallérozásában. Öntudat nélkül viszi és ragadja ez a' gyenge gyermeket. Boldog ha olyanok felé ragadja, kikben a' külső mozdulatok, szavak, cselekedetek, minden irányban a' tökéletesség felé törekedő belsőnek nyilatkozzati. Boldog ha már első csevegésekor olyanok' körében élhet, kik illetlen szavakat nem bocsátanak ki. Vajha a' szülők, nevelők, meggondolnák voltaképen a' példaadás' mondhatatlan nagy fontosságát. A' hét első év veti meg (ezt tartják a' tapasztalt nevelők) alapját a' jövőendő embernek. Helyes! mert nem az okosság adja első mozdulatit a' fejlődő léleknek; hanem az, miről értekezünk. Az okosságnak lesz annak idejében elég építeni, és gyökereztetni valója, 's győzi-e ha rontania kell először, 's kiszaggatnia mit a' rossz példa meggyökereztetett. „Hadd csináljon, hadd beszéljen a' mint akar, majd ha esze lesz, megváltozik.“ Ezt, fájdalom! igen gyakran lehet hallani; de a' mi egészen hibás gondolko-

dás. Panaszkodnak későbbben a' szülők, hogy gyermekeik idegenek a' könyvtől, a' cselédek' 's lovak' társaságát keresik. Igaz, hogy a' tudományok iránt is kell lenni született kedvnek; de a' példa is sokat tesz. Csoda-e ha a' gyermek alig látván valaha könyvet atyjának vagy anyjának kezében, attól idegenkedik? Csoda-e ha örömet mulat a' cselédek között, nemesebb tárgy, követési hajlandóságának nem tűzetván elébe. Panaszkodnak a' szülők, hogy a' gyermekben többféle kicsapongásokat vesznek észre; de a' mellyekre többnyire magok adtak rossz példát, melly a' szegény, követésre annyira hajlandó teremtest korán elragadta. A' példa' nagy erejét, mindenkor, fölnevekedett korában is szemé előtt kellene tartani mindennek, 's gyakran együtt lenni olyanokkal, kiknek lelke a' szépre, jóra, igazra függesztve; kiknek élete munkásságban foly le; kiknek kellemes külsőjük, tiszta belsőjüknek vissza tükrözete.

Sőt egész nemzet' kifejtésére is nagy hatású a' követés' hajlandósága. Szerencsés nemzet, melly korán, még mikor csak zsendülésben van, oly nagy nemzetet tesz ki az ó vagy jelen korból maga elébe, melly példája által lelkesíti, 's viszi elébb kifejlődésében. De ne feledjük, hogy ez a' hajlandóság, könnyen eltévelyedik, és hogy minket a' természet nem vezérel ugy kézen fogva hajlandóságinkban mint az oktanokat; hanem mintegy helytartóul adta az okosságot, melly igazgasson 's helyrehozza hibáinkat. A' követés csak útmutató; czél az okosság. Az első csak azért adatott, hogy felső tehetségeinkre általa út készíttessék. Soha sem egyes emberek, sem nemzetek követés által nagygyá nem lehettek. Minden ember hoz ki, neki megfelelő természetet anyja' méhéből, mellynek eredeti bélyegét, valamint egy részről eltörlni nem lehet, úgy más részről eltörlni akarni a' lélektudományi törvényekkel ellenkeznek. Kell tehát határának lenni a' követésnek, mert különben elvesz az ere-

detiség. Nincs pedig annyiféle gyümölcs, mint a' mennyi különbözőést találunk a' lelkek' országában; mellyek azonban öntermészetök szerint mind hasznosok lehetnek, 's némellyek közülök fő fokára is juthatnak el a' tökéletességnek. Egyik lélek a' szépnek, másik az igaznak irányában fejlődik ki különösen, 's ezen fő szakaszokban ismét majd emez, majd amaz módosítással tűnik elő. Nincs már szenvedhetlenebb mint mikor péld. egy vékony hangúnak akarja magát mutatni, vagy megfordítva; mikor egy vigjáték-írásra alkalmasabb teszem a' Schiller Stuart' Máriáját teszi fő czéljául tanulásának, mikor egy philosophiátlan, Demosthenes' velős okoskodásit majmolja, 'stb. Sok nagyon különböző írásmódú jeles elmék fénylhetnek egymás mellett, 's azt lehet rólok mondani, mit Cicero mond a' görög orátorokról m. u. mindeniket caracterezte volna: *Neminem eorum sui velis esse dissimilem.*

Egy a' nevelés' legfőbb adatai közül: természettel megegyezőleg pallérozni példa által; 's még is megtartatni az eredetiséget. Szoros vigyázat szükséges erre nézve, mire hajlik a' fiatal lélek, 's különösen abban mire vonzódik, tűzni ki elébe a' remek példákat. Ezt annyival kevésbbé lehet elhibázni, mert abban, mire született, mindenki könnyebben szokott előhaladni, csak hogy a' dolog maga rendén menjen, nem megelőzve, hanem a' kifejlődés' időszakai szerint. Szükséges továbbá, hogy ha hibás utra tért, 's természetével ellenkezőleg követ, korán figyelmeztessék. A' lángészt nem igen kell féltetni, hogy valakihez az istenen kívül, melly benne van, 's mitől melegítették, szerfelett vonzódjék. Még a' remek művészet' szemlélése sem ejti őtet bizodalmatlanságba maga iránt, sőt éleszti tüztét. A' középszerűekkel másképen van a' dolog. Megismerik az igazi classicusokban, nem a' classicitas' örök bélyegét, melly középszerű elmének követhetetlen, hanem azt az alsóbb rendű tehetséget, melly szint ad a' festésnek tűz nélkül, formát a' szobor-

nak élet nélkül, kellemet a' dramának psychologia nélkül, tüzet az oratoriának tudomány nélkül. Nincs itt semmi oly hatalmas ellenőr, mint a' magára figyelmező erő, a' reflectáló okosság.

Igy van egész nemzetre nézve is a' dolog. Itt is az okosság az eldöntő, 's e' nélkül a' legnagyobb nemzet' követése is, könnyen veszedelembé dönthet. Az éghajlat ugyan is, még jobban a' physical helyhezet, a' vallás, alkotmány, politica, a' pallérozódásnak magasb vagy alacsonyabb foka, mind ezek oly módosításokat visznek be valamely nemzetbe, annak egész lételét annyira bizonyos jellel bélyegzik, hogy valamint egyes emberek, családok, úgy még inkább egyes nemzetek ugyan azon characterűek nem lehetnek; 's amannak szokási törvényi, rendtartásai, emennél nem honosíttathatnak. Emennek tengeri erőt kíván fekvése, amannak a' szárazon kellett magát erősíteni. Az egyiknek alkotmánya hozta magával hogy a' kormány adosságot szedjen föl; melly azután élesztője lett a' szorgalomnak, 's eszköze a' nemzet' föl-emelkedésének; a' másiknál henyélést szült a' könnyen szerezhető kincs. Itt korán győzött a' józan okosság, 's a' lelki szabadságot, ezt a' legföltöbbsjét embernek, többé félteni nem lehet; amott ezredes sötétség uralkodik, melly miatt azok is, kik tisztelik másutt az isten' országát, 's azt kívánnák hazájokban is fölállítani, nem mernek nyulni a' régihez, félvén, hogy az összeroskadván, eltemettetnek. Nem kell közel is oly gond, vigyázat, a' növények' apolására, idegen helyen, mint sok külrendtartások' meggyökereztetésére. Bizonyítja a' történetek' folyamata, hányszor szenvedtek hajótörést a' legfényesebb, idegen szabadság, törvények' alapítására czélzó rögtön igyekezetek. Minden népet fekvéséhez, megrögzött szokásihoz, pallérozódási fokához képest vinni elébb, fő adatja a' politicának. Annyi mindazáltal igaz hogy a' legföbbit akármellyik nemzetben is szabad

követnünk. Szabad a' patriotismus' mustrait előttünk forgatni, táplálni vonzódást szívünkben azok iránt, kik gyermekesüktől óta megszokták a' munkát, és semmi veszedelem nem tartóztatta vissza őket, ha a' közjó kívánta. Az ilyen erkölcsi követés nagy fontosságú; útát készít a' másik követésnek, mikor t. i. már nem csak magunkba zárva, hanem cselekedettel akarunk követni, 's megvalósítani óhajtságunkat. A' hol az első nagy erőre kapott, ott az utolsó el nem maradhat.

44. §.

Miben áll a' lélek' igazi szabadsága. Fejtegetése annak, milly nehéz arra szert tenni, milly könnyű attól eltántorodni.

Ennyi föltételektől függ a' psyche' egészséges állapota. Szerencsés születés, célirányos neveltetés, a' test' életműveinek erősítése, 's olly kifejtése, hogy azok a' lélekre se felette hathatósan ne munkáljanak, se gyengeségek által annak működését ne akadályoztassák; az erkölcsiség' fő factorainak előmozdítása, érlelése annak idejében; a' lélek' ki- 's befelé ható erejének gyakorlása a' lelki fejlődés' szakaszai szerint; okos példaadás; a' követési hajlandóság' élesztése, vezérlése: ezektől függ mind egyes emberekben, mind egész nemzetben az isteni célnak elérhetése, hogy t. i. a' psyche magát a' jó', szép', igaz' irányára fordítsa. Mert csak akkor egészséges a' lélek, midőn a'na' fő pontra függesztve, magával megelégedve élhet, és munkálhat. Illyen egészség ugyan teljes mértékben nincs, mert emberek vagyunk. Olly sebesen tolongnak lelkünk' fenekén a' különféle egymást elnyomó, fölemelő, ébresztő, lassasztó, gyengébb, erősebb előterjesztések, és ezeknek következtetésében annyiféle kívánságok ösztönöznek, hogy ezen tolongó hullámok között, szintugy mint a' külső

világban, az állandóság lehetetlen. Boldog azonban, ki a' célzt csak valamennyire is megközelíthette. Nincs földi jó, nincs ragyogó helyhezet, mely azon boldogsággal fölérhethetne. De fájdalom! ritkán lehetnek ugy együtt az említett föltételek, hogy lelkünket, ama' ponthoz, mennyire lehet, legközelebb vihessék. Egyik psychét a' physikai nevelésnek elmulasztása, másikat a' már eredetiképen gyenge reflectáló erő; amazt a' rossz példa, emezt bizonyos életművek' levert, vagy túl a' rendén eleven munkálata, alkalmatlanná teszik ama boldogító cél' elérhetésére, vagy más szóval a' lélek' szabadságára. Mert az érdemli meg a' szabad nevet, kinek felsőbb tehetségei arra vannak, mire kell, függesztve. Szabad-e, kinek előterjesztései zavartak, ki illetlen 's a' belső törvényszék előtt meg nem állhatót kíván, ki fő rendeltetéséről elfeledkezve, csak a' testit teszi tárgyául kívánságának? Kár hogy a' 'szabadság' szép és nagy neve alatt, olyanokat értettek sokszor, mellyek azt meggyalázták, 's még a' gonosztevőknek is, kik anyyira elfordították lelköket ama mennyei iránytól, tulajdonítottak szabad akaratot. Így van egész nemzetre nézve is a' dolog. Az a' nemzet érdemli meg ezt a' nevet, melly nem az egoismustól vitetik, hanem attól kormányoztatik, mi a' lélek' természetén alapul, 's e' szerint a' status' minden tagjainak boldogságát akarja. Ekkoráig még sokkal kevésbbé tűnt föl ez a' rendeltetése embernek valamelly statusban, mint egyesekben, mert a' lakosok' nagyobb részének nevelésére sehol illendő figyelem nem fordítottatott, mert a' physikai szükségek mind hátráltatták a' lelki fejlődést, mind más részről ösztönöztek erkölczstelenségre. De jobb remény derült föl az emberi nemzetre. A' psychologiai alaposabb ismeretek, 's a' lelki fejlődésre figyelmezés, sok módokat, miket megszentelt a' régiség, kiküszöbölt; a' real tudományokban tett előhaladások nevelték az anyagi jólétet; a' közlekedés,

és fogalmak' surlódása, köszörülték a' lelket. Ámbár e' szerint a' tökéletes status' ideája még most meg nem fejthető problémája az emberi nemzetnek, közelebb van mindazáltal sok statusokban a' lélek azon meridianushoz, mely mint cél számára kiszabattott.

Itt az a' természetes, 's az előbbiekből könnyen megfejthető kérdés adja magát elő: melyek a' psychének főbb elhajlási ama' főczéltől, 's hogy lehet azt oda visszavinni? A' feljebb mondottakból kitetszik, hogy a' lélek' legfőbb tehetsége (mire a' physikai nevelés; célirányos, lelki fejlődés' fokaihoz alkalmazott pallérozás; a' példaadás 'stb. mind csak eszközök) a' reflectáló erő az, mit fő dolognak kell tartani. Minden indulat, minden kívánság, a' fogalmak' szüleménye; hol a' fogalmak tiszták, erősek, okossággal megegyezők, csak ott lehet a' lélek a' szép', jó', igaz' irányában. — Érzés' betege a' melancholicus, elzárt, magában emésztődik; a' maniacusban erős az akaratí hatás, érzése kiront, 's nem csupán az agy' határai közt munkálódik; növényi életre alacsonyodik le, a' tébolyodott szintugy mint az ostoba, ha t. i. a' nyavalya fő polczra hágott; nem hallgat főbb rendeltetésére a' magát oktalanul szerető, a' fukar, kinek csak pénz a' lelke, ki alkalmatlan levén felsőbb gyönyörűségre, annak hiányát csak alacsonyan álló emberhez illő módon kívánja pótolni; de mind ezen sokféle bajok, utoljára a' tévelygő fogalmon alpulnak. Innen a' már ezen értekezésben annyiszor említett alaptörvénynek, hogy t. i. a' lélek' reflectáló erejének gyakorlása legyen fő dolog, nagy fontossága. De ha ezen cselekedeteink' középpontjára, ezen psychét éltető, annak minden erőben sebesen folyó nedvességre, annyira méltó függeszteni figyelmünket; nem kell elmulatnunk azon elemeket is, melyek erre olly nagy befolyással vannak, mert csak így fejthetjük meg, miért marad a'

lélek annyszor távol rendeltetésétől, miért hajlik el attól olly hirtelen, 's annyira?

Vegyünk föl egy magnest, melynek szabadsága, hogy úgy tegyem ki, vagy más szóval rendeltetése, abban áll, hogy egyik pólusa éjszakkak, a' másik délnek legyen irányozva. Ha azon mágnes vagy lehajlik, vagy eltávozik keletre vagy nyugotra kiszabott irányától, csak a' tudatlan állíthatná, hogy azon elhajlás történetből esett; ellenben ki ismeri a' mágnes' természetét, az okot igyekszik kitanulni. Valljon nincs-e (így gondolkodik) egy darab vas keleten, vagy nyugoton, melly azt a' magnest keletre vagy nyugotra vonja magához; vagy talán magában s' mágnesben van a' hiba; vagy az éjszaki pólushoz más ugyancsak éjszaki polusú mágnes vitetett, minek következtében amaz, az ismeretes physical törvény szerint, elhajlott. Épen így van az emberi lélekre nézve a' dolog; mert az ugyan nem mágnes: de szintugy vannak bizonyos törvényei, szintugy alattok van mint amaz a' külső befolyásoknak, 's még fogalmainak mennyisége, mineműsége is azoktól nagy mértékben függ, és módosíttatik. Valamint a' különben nagy darab, 's jó tulajdonságú magnest is eltéríti meridianusától, egy erejét meghaladó vas darab: ugy a' még különben jó reflectáló erővel bíró psyche is elhajlik rendeltetésétől a' rá hatalmasan dolgozó külső okok által. Ezeket előre bocsátva, könnyen kifejtethetőknek találjuk a' lélek' betegségeit, már azok akár ugy nevezett erkölcstelenségnek, akár ostobaságnak, akár dühösségnek, akár tébolyodásnak neveztesse; mind ollyan különbségek 's fölosztások, mellyek könnyen kárt 's zavart okozhatnak, az összevágó 's egységben összeolvadó lelki-tehetségek' vizsgálásában, 's mind elhajlásában gyökereznek a' léleknek, az ő, teremtetőől kiszabott rendeltetésétől.

Vegyünk föl egy gyermeket: gyenge korában a' szülői oktalan szeretet, hevítő italt többször adott neki;

a' gyermek azt megizelíté; benne a' szokás megrögzött, 's már kisdéd korában hevesen hatott a' szesz idegeire, könnyen ingerelhető agyára; kívánságok váltották föl egymást; most a' néhány éves nevendékben zabolátlan indulatok kezdenek uralkodni; nem természeti-e, hogy ezek mindinkább erőt vegyenek, 's még akkor sem engedjenek időt a' léleknek befelé hatni, midőn azon tehetségnek már fejlődni 's gyakoroltatni kellene. A' venusi kívánság fölgerjed idő nap előtt; a' néha föltűnő okos előterjesztések az ellenkezők' hullámitól elnyomottnak; a' kötelesség' szentsége nem tekintetik; a' lélek magában nem gyönyörködhetvén, nemtelenekben keresi gyönyörűségét; a' többit könnyű kipótolni, 's látni lehet, hogy a' legtermészetibb pszichologiai menetel szerint, valami eleinte csekélységnek látszó szokás, mennyi szomorú következtetéseket húz maga után.

Egy középkorú férfinak tenyészésre szolgáló életművei a' szerfeletti lelki foglalatosság által leveretnek; az a' proteusformájú nyavalya mit hypochondriának neveznek, rajta erőt vesz; csak hamar egy véletlen változás, teszem feleségének, vagy egyetlen egy gyermekének halála, mélyen érdekli lelkét; a' hypochondria mélységes melancholiával párosul; egy váratlan szerencsétlenség javaitól megfosztja: nem természeti pszichologiai menetel-e, hogy a' már különben is levert lélek, kétségbe essék? És ha a' hánykodó szerencsétlent öngyilkossággal látjuk végezni életét, ennek kimagyarázására nem szükség rendkívüli erőhöz folyamodnunk. Egy másik, hasonló körülmények között minden kétségbeesése mellett sem mer erővel vetni véget életének; készebb e' szerint valami nagy gonoszságot vinni véghez, hogy az élet' gyökere, mellyre ő örökös kárhozattól félvén, nem meri vetni a' kést, más által szakasztassék ki. *)

*) Igen nevezetesek Hoffbauernek következő szavai, 's megérdemlik, hogy szívre vétessenek. „In dem Volks - Unterrichte

Látunk viszont mást, ki noha fényes születésénél fogva fő hivatalokra emelkedett; de annak folytatására, 's hazája' boldogítására azért alkalmatlan, mert tehetségei nem czélirányosan fejlődtek ki, mert soha gondoldodni nem tanult; halmaz adatokat vertek fejébe; de épen azok miatt nem láthat tisztán, mint a' ki az erdő' sűrűsége miatt nem tudja a' fákat egymástól megkülönböztetni; az okos változtatásra tehetetlen. Hányszor megesik továbbá, hogy egy, kis korában sokat ígérő leánykában, a' románok, mellyek még mikor alig tud olvasni, kezébe adatnak, az ingerlő italok, a' testi mozgás' nem léte, idő előtt fölébresztvén a' nemi ösztönt, azt idővel egész nymphomaniáig emelik? Hányszor megesett hogy a' törvénytelen gyermek, anyja' szégyentől 's kétségbeeséstől fölingerlett, 's mintegy maniába hozott agyának lett áldozatja! Hányat tett az erőszakos férjhez adás egészen más sá mint volt annak előtte, 's lett volna különben! Az

---

moralisirt man vielleicht mit mehr gutem Willen, als Weisheit gegen den Selbstmord. Die Liebe zum Leben hat die Natur dem Menschen wie jedem lebenden Wesen, zu tiefeingepflanzt, als dass andere, als nur die unglücklichsten, Umstände ihm das Leben verhasst machen könnten. Die Furcht vor der ewigen Verdammniss, als der göttlichen Strafe des Selbstmordes, schreckt den Menschen vielleicht ab, Hand an sich selbst zu legen; allein mit dem Leben selbst ihn auszusöhnen, vermag sie gewiss nicht. Ist der Mensch nicht aufgeklärt, so nimmt er den traurigen Ausweg, und will von der Hand der Gerechtigkeit sterben, um so seines Lebens los zu werden, wird er ein Mörder an Andern, und in der That auch ein Selbstmörder, ob er sich gleich nicht als ein solcher scheint. Ein berühmter Theologe (S. J. D. Michaelis Moral. § 56) findet darin göttliche Weisheit, dass in der Bibel zwar der Mord überhaupt verboten, aber nirgends ein ausdrückliches Verbot des Selbstmordes zu finden sey.“ Fentebb említett munkájában.

ilyeneket tekintetbe kellene venni, 's meggondolni, hogy a' természetben ok nélkül semmi sem történhetik, 's még az erős lélek is félre vonatik az erősen ható körülményektől. Így tehát más értelemben kell venni az ugy nevezett erkölcsi szabad akaratot, mint veszik némellyek. Én azt, akár-milly csoda erővel birjon, inkább csak *productum*nak tartom. Mint a' Jupiter' fejéből fegyveresen kipattant Minerva, isteni erővel birt; de azt Zeüsnek köszönhette: így az erkölcsi akarat, érzéssel 's okossággal fölfegyverkezve, 's nem akadályoztatva szerfelett a' hatalmas külső okoktól, nagyot kezd, nagyot végez. A' gyenge tehetetlen akarat arra mutat, hogy gyenge elemek adtak neki életet. Krug nagyobb erőt tulajdonít az akaratnak, különösen a' következő szavaiban, „Die Sittliche Vollkommenheit oder die Tugend ist Sache der Freiheit. Sie zu erverben ist nur ein ernstlicher Wille, ein fester Entschluss, ein beharrlicher Eifer im Guten nöthig.“ *) Az igaz, hogy akarat kell az erényre; de akarhat-e minden ember egyformán? Törvényei vannak az emberi léleknek, mint az égi testeknek, mint mindennek az universumban, 's vajha ezeket igyekeztek volna inkább kitanulni a' nevelők, törvényhozók a' helyett, hogy a' roszul értett erkölcsi szabadsággal természet elleni ugrást akartak tétetni. Szabad az ember, tagadhatatlan, és ezt semmi mesterséges sophisma soha meg nem czáfolhatja; de ne feledjük, hogy ez a' szabadság, nem másban, mint okosságunkban gyökerezik. Az akaratot nem kell fölcserélni az általányossággal; nem kell autonómiát tulajdonítani az akaratnak.

---

*) 2. B.. p. 175.

45. §.

A' lélek' nyavalyái miképen osztathatnak föl czél-szerűen. Büntetés, imputatio.

A' gyógyításra nézve legczélirányosabban osztathatnak föl a' léleknyavalyák olyanokra, melyek *különösen a' lélekben*, és olyanokra melyek *különösen a' testben* gyökereznek. különösen, mondom: mert szoros értelemben lelki nyavalya nem lehet; sokkal szorosabb lévén a' lélek és test közötti összeköttetés, mint hogy amannak rendetlen munkálatja emebben is ne tegyen változásokat, bár ha olyanok is azok, hogy szemeink 's microscopiumink által föl nem fődöztethetnek. Mind a' kétféle nyavalyákat föl lehet osztani továbbá származásiakra, vagy nem származásiakra, a' szerint a' mint születés által vették, vagy nem vették lételőket. A' lelki nyavalyáknak sokféle módosításai alig engednek több féle fölosztást. Leginkább megérdemli figyelmünket azon felosztás, mely a' lelki leszállás' különböző fokain alapul. Vagy t. i. annyira leszállott a' psyche emberi állásáról, hogy szinte nővényi életet él, mint a' tébolyodás' fő mértékében; vagy pedig az indulatok 's kívánságok hathatóságok, de nem a' reflectáló erő' vezérlése alatt. Ezer féle módosítása van mindenik állapotnak. Gondoljuk meg, mennyi fokokat lehetne csinálni, a' hamar föl pattanó, csekély ellenmondást sem szenvedhető, de egyébiránt talán nem csekély talentumú embertől, addig a' maniacusig, kinek hirtelen beborúl lucidum intervaluma, rendetlen agyából mint valami electrica batteriából rohannak az ingerek az izmokra, és azokat rémítő cselekedetekre ragadják. Mennyi lépcsőkön kellene lemennünk a' fixa idea' első csirájától, mellyel még tassoi 's rousseaui talentum is megállhat, de a' mit még is úgy kell tekinteni a' psychologusnak, mint egy kis csorbát a' lélek' egészén, a' tébolyodás'

legalsóbb fokáig. Viszont millyen' a' különbség, egy, házi dolgait elég jól vivő, kicsinységekre alkalmas fő-, és egy olly erőtelen között, melly a' legesekélyebb combinálásra is tehetlen. A' reflectáló erő' különböző mértékben jelen- vagy távollétének nagy fontossága van különösen a' büntethetésre vagy imputatióra nézve, mire fájdalom! sokkal kevesebb figyelmet fordítottak mind ekkoráig a' törvényszékek, mint a' dolog' fontossága megérdemelné. Túl terjedne ezen értekezés' határán bőven beereszkedni ezen fontos tárgyba, melly különben is talán soha által nem hajókázható nagy tenger. Néhány alap-törvényeket akarok csak említeni:

1-ször. Hol bizonyos, vagy inkább nagyon hihető az, hogy a' reflectáló erő nem tarthatta a' kötelességet tisztán a' lélek elébe, ott az imputationnak helye nem lehet.

2-szor. A' testi organismus' ollyan hibáinak, melyek visszahatással vannak a' lélek' organumára, illendő tekintetbe kell a' rossz tett' megítélésakor vétetni; és épen azért érdemel figyelmet a' lélek' nyavalyáinak említett fölosztása, melly szerint a' lélekkel sympathiában levő életműveknek szembetűnő bajai, úgy tekintetnek, mint nem kevés befolyásúak a' lélekre. Ennek igazsága a' feljebb mondottakból világos, 's azok, kiknek alkalmok volt adatokat gyűjteni a' lélekbetegek körül, erről nem kételkednek. Csodálkozni lehet ennél fogva, hogy egy Nasse a' léleknyavalyákat a' bűnnek, és csupán a' bűnnek miként tulajdoníthatja. Miként esik hát meg, hogy az illyen betegségek sokszor elháríttathatnak orvosszerek által? Hogyan történik, hogy az izzasztó, hashajtó, máj-, lép- daganatot osztató szerek, kiveszik mintegy igen gyakran ama' szerensétleneket az ördög' körmei közül? hogyan lehet, hogy sokszor a' lelki bajok együtt növekednek 's kisebbednek a' testi bajokkal? Óhajtani kell az emberiség' javára, hogy az ítélő bírák, vagy jártasabbak

lennének az emberi organismus' ismerésében, vagy inkább engedjenek, mint eddig, magoknak, az azt ismerőktől segéd kezet nyújtani.

3-szor. Különösen fontos dolog, hogy a' szenvedtetés jobbítási céljától vezéreltessék. Vannak esetek, melyekben még akkor is, midőn nem csak kétséges az imputatio, hanem világos hogy annak helye nem lehet: szükséges szenvedtetni a' cselekvőt, még pedig azért, mert a' testi szenvedés jóltevő befolyással van fogalmaira. Vegyünk föl péld. egy maniacust, kinek sokkal zavartabbak előterjesztései, sokkal inkább megszoktak izmai nem függeni a' lélek' parancsolatától, mint hogy a' lelki szerek által célzott érnei lehetne; az ilyenre gyakran hatalmasan dolgozik a' testi szenvedés; a' fájdalom' előterjesztése, elnyomja a' kicsapongásra ragadó fogalmakat. Ha tapasztaljuk ennél fogva, hogy a' lelki beteg testi szenvedés által jobbul; vigyázva még nevelni is lehet a' testi büntetést, vigyázva mondom: mert az agy a' lélek' organuma, 's annak nagy finomságú szálaicskáira, a' legfinomabb eszközzel (psychice) hathatni gyökeresen, ha t. i. már az előtt a' talán meglevő testi akadályok elhárítottak. Tanúságára 's dicsőségére az emberi nemzetnek gyönyörű példával mentek elő az éjszakamerikai státusok, melyeknek jól elrendelt kórházaikban, célirányos oktatás által, sok gonosztévők visszanyerték az emberi charactert, a' psyche' mennyei erejének bizonyosságára. Különösen vannak olyan lelki nyavalyák, melyekben, minden testi szenvedés, gyalázás, a' rossz neveli. Szenvedtesd, büntesd a' fanaticust, olajat öntesz tüzére. A' talán szegénységtől elkényszeredettet, csekély hibáért kitenni a' közönség' gyalázatának, annyit tesz mint azt rossz emberré tenni. Nagy tartalék ugyan is a' becsület, 's mikor valaki azt elvesztette, alig levén mit vesztenie, hanyatt homlok rohan. Bátran el merem mondani, hogy ha a' szív' titkos rejtekébe nézhetnénk, meg-

látnók, hogy néha egy darab kenyér' nem léte tétetett olly lépést, meglehet sírva, borzadva némellyekkel, melly azután, egyedül a' büntetni akaró' hibája miatt, többeket 's ollyanokat vont maga után, mellyek a' szerencsétlent gonosztevővé alacsonyíták le. — De hát ne büntessen a' status? Minden bizonynyal büntessen, még pedig minél inkább elharapódzott valami rossz a' közönségben, annál keményebb legyen annak büntetése, ha különben azt annyira nem érdemlené is. Mert társaságban élünk, 's fő törvénye az erkölcsiségnek, hogy mindig az egész' java, boldogsága tartassék fő dolognak. De ha büntettek; jobbitsatok is, 's a' rosszát büntetés által rosszabbá ne tegyék. Állítassanak csak föl czélirányos intézetek a' gonosztevők' jobbitására; rendeltessenek oda a' lélektudományyal megbarátkozott oktatók; legyen gond a' nevelésre; adassék munka 's kenyér a' szegénységnek; általában bánjanak kimélve azzal az emberi lélekkel, mellynek olly különös tulajdonsága van, hogy mihelyt meg nem ismertetni látja magában a' mennyei szikrát, hajlandó állativá alacsonyodni le: bizonyosan más lesz az emberi nemzet.

Eddig tapasztalati adatokat fejtegettünk a' psychologia' körében; de hogy ez a' része se' maradjon a' lélektudománynak nem illetve ezen értekezés által, szándékozom igen röviden némelly metaphysicumokat érinteni, mind azért, mert onnan lehet némelly adatokat elvonni, 's velek a' tapasztalati psychológiát világosítani, mind azért hogy ezen elmélkedésből is kitessék, mi már többször megbizonyosodott, hogy t. i. a' metaphysicumokban keskeny köre van a' psychológiának, 's más tudományra van szükség hogy haladhassunk. Fentebb elő-

jött néhányszor a' psyche' alaprajza, hogy t. i. meg kell lenni a priori bizonyos lelki képnek, ideának, mi szerint fejlődik ki az organismus. Illyen alaprajzot már a' tapasztalati psychologia is föltesz mint szükségest, másképen lehetetlen levén a' sokféle individualitást kimagyarázni. Ezt a' mélyebben járó, és metaphysicába vágó psychologia, még inkább megerősíti. Igen szépen kifejti a' nagy Leibnitz (*Nouveaux essais sur l' Entendement humain*), hogy létünk' kezdetében alapítva vannak bennünk minden fogalmak, érzések, mellyek meghatározott időben 's meghatározott renddel kifejlenek; innen Leibnitz a' lelket több helyeken lelki machinának (*automate spirituel*) nevezi, mellyben t. i. a' mozgások, az alapszisztemnek megfelelőleg elkövetkeznek. Ez az állítás nem teszi szükségtelenné a' külső tárgyak' befolyását, szintugy mint az elszórt magvak, a' nedvességnek világosságnak rájuk hatását, hogy csirába menjenek, 's kizöldüljenek. Babbage' lángesze anyag nélkül nem hozhatta volna fényre, 's nem bámultathatta volna másokkal művének mozdulatit; de azért nincs abban semmi részecske, melly a' geniustól meghatározott módon nem teljesítné rendeltetését. Azonképen a' léleknek kifejlődött 's már mutatkozó tulajdonsági az alaprajz szerint fejlődnek ki, 's képtelenség föltenni, hgy attól eltávozhátának. A' mit Leibnitznek ezen ideológiája ellen Tiedemann mond (*Geist der speculativen Philosophie* 6. B. 479.) semmit sem bizonyít. Hogy esik, így szol Tiedemann: hogy valamelly organumnak elvesztése után azon érzés melly ahhoz volt kötve, elenyésczik? hiszen a' lélek az érzés' benyomását nem vesztette el, és még azokat elő tudja terjesztetni. Igen; de a' lélek, csak anyag által jelentheti ki azt mi benne van eredetiképen; szintugy mint a' machinában a' rugók, kerekék azok, mellyek a' művész' gondolatit mintegy láthatóvá teszik. Hát arra mit felelne Tiedemann,

hogy valamelly elvesztett organumnak munkálatát nem ritkán más pótolja ki, hogy péld. az alsóbb rendű állatokban a' látidegnek hiánya, az 5-dik pár ideg által legalább valamennyire kipótoltatik? Erőködik a' psyche fenntartani az egészet mindenütt, 's annak fogyatkozásait helyrehozni. Lockének ismeretes ellenvetése, melly oda megyen ki, hogy bennünk semmi öntudat azon velünk született ideák felől nincs, elenyészik annak meggondolása által, hogy valaminek lételére öntudat nem szükségképen kívántatik. Ezen okos és helyes értelemben vett idealismus, fölemelkedett gondolatokra nyújt alkalmat a' psychologusnak, az alacsony empirismusnak nyakát szegi; 's láttatja vele, hogy mélyen látott akkor az isteni Plato, mikor azt irta, hogy a' lélek alkotja a' testet; mit azonban betű szerinti értelemben el nem fogadhatunk, 's mire igen elmésen azt mondja egy helyen a' többször említett Dr. Carus, hogy a' csak olyan, mintha azt állítaná valaki, a' Goethe' munkáiban a' betűket, papirost, festéket, Goethe alkotta.

Azon helyes értelemben vett idealismus által továbbá megtanuljuk a' *szükséges igazságokat*, a' csak *tapasztalatiaktól* megkülönböztetni „Les sens (így szól Leibnitz) quoique necessaires pour toutes nos connaissances actuelles, ne sont point suffisans pour nous les donner toutes, puisque les sens ne donnent jamais que des exemples, c'est à dire des verités particulieres ou individuelles. Or tous les exemples qui confirment une verité generale, de quelque nombre qu'ils soient, ne suffisent pas pour la necessité universelle de cette memo verité: car il ne suit pas que ce qui est arrivé, arrivera tomjours de memo.“*) Mellyik görög vagy római állította volna, hogy lehet olyan tartomány a' földnek, hol 24 óra lefolyta alatt

---

*) Nouveaux Essais sur l' Entendement humain. Avantpropos. p. 5.

nem váltja föl nappal az éjt, és éj a' nappalt? és még is ezt tapasztalták Nova-Zemlában 'stb. Azon idealismus az érzékeket mint conductorait a' léleknek szükségeseeknek tartja ugyan, de csak mint némi cselédeket, úgy tekint. Csak azt tudom én bizonyosan, miről okosságom győz meg, mit tulajdon mennyei eredetű szememmel látok; a' külső világot csak érzékeim által ismerem, 's a' bizonyosság' azon fokára mellyen állanak az örök igazságok, a' külső tárgyak' alkatja nem emelkedhetik. És ime itt a' legfölsőbb, de egyszersmind könnyen félre vő oldala azon idealismusnak. *) Ismeretes dolog, milly magas fokra tudott emelkedni az idealismus, 's vele együtt a' skepticismus. Hume azt állítja, hogy ha egyszer elkezdett valaki az érzékeknek bizonyosságán kételkedni, ha elhagyta az instinctust melly vezérli a' külső tárgyak' észrevevésében, 's azoknak létezéséről kétségben van: fog mindenről határtalanul kételkedni **) A' psychológiához kell-e tehát folyamodnunk, hogy a' külső dolgok' nem csak subjectiv, hanem objectiv létéről is meggyőződhezzünk? vagy a' külső tárgyakat vizsgáljuk, és így ki-, nem befelé hatva? Mind a' két úton czélt érhetünk, mint ezt a' philosophia' historiája bizonyítja. A' külső dolgok' lételet tagadó skepticismus (természetesen a' tulságos idealismustól segítve, mert ma-

---

*) Ezen idealismus még Leibnitzet is félre vitte különösen abban, hogy a' külvilág' létezését nem tartotta teljes bizonyosságúnak, hanem csak igen hihetőnek. (L. említett munkáját.)

*) Nerezetes szavai Humének: Az okosság nem talál semmi meggyőző erősséget annak megmutatására, hogy előterjesztésink, valami külső tárggyal vannak kapcsolatban. *Essays and treatises on several subjects* Basel 1793. vol. III. p. 171. A' mi nem áll ugyan; de a' magasított idealismus' rokonságát a' skepticismussal, bizonyítja.

ga a' skepticismus tehetetlen) utoljára magát a' psychét is megtámadta; lételünkről a' fogalmunk (így szóla) csak előterjesztésünktől függ; csak előterjesztésünktől módosítva, attól megváltoztatva, és így nem a' maga valóságában, fogadjuk el a' tárgyakat lelkünkben; csak úgy tudunk valamit, a' mint előterjesztjük azt, nem a' mint van valósággal. De e' volt épen az a' vár mellyben csak igen kevés ideig maradhatott a' skepticismus. Sokkal inkább meggyőződött arról a' lélek, hogy a' létel, és előterjesztés két különböző fogalmak, 's emez csak vitetik amarra, amaz valóságos tőle különböző objectuma emennek, mint hogy sokáig maradt volna bizonytalanságban. Miután pedig magával tisztában volt a' psyche, könnyű volt meggyőződnie arról is, hogy a' külső, nem csupán előterjesztésünk' munkája. Igen nyomos értekezése van ezen tárgyról Benekének (Das Verhältniss von Seele und Leib. Leipzig 1826.)

Meg kell azonban jegyezni, hogy a' külső tárgyak' lételéről meg győződésre nézve, biztosabb út a' ki- mint a' befelé hatás. Mert épen a' határon könnyen túl menő behatása a' léleknek, lesz hajlandóvá kevésbé venni tekintetbe a' külsőt, mint ezt a' Kant praemissáiból nagyon is consequens következtést húzó Fichte' példája bizonyítja. Igen nevezetes szavai vannak erre nézve Herbartnak: „Fichte hat sich wider seinen Willen in Idealismus festgehalten gefunden: weil er glaubte bey der absoluten Position des Ich beharren zu müssen, während er das Nicht-Ich immer nur in der Relation zum Ich, demnach nicht als ein wahres *Ding an sich* dachte. Aber das Ich ist widersprechend, folglich nichts weniger als real, sondern blosse innere Erscheinung, das Substrat dieser Erscheinung, die Seele kommt keineswegs allein durch sich, sondern nur in Verbindung mit solchen Wesen, die von ihr schlechthin unabhängig sind zu dem, was wir Selbstbewustseyn nennen. Warum werden nun

diese Wesen, diese Dinge an sich selbst behauptet? Vermöge einer Reihe von Schlüssen aus dem Gegebenen. *). És imé oda jutottunk hol nem elég borítékjaikkal megelégedni a' tárgyakkal; hanem azoknak lelkébe behatni, ideára törekedni; itt 's ezen az úton nyílik ki előttünk a' külső természet, a' természet' philosophiájának vezérlete alatt. Itt igazítottatik útba az idealismus, még pedig úgy, hogy a' tulságos, scepticismusra törekvő, a' dolgok' substantiája által szégyenítettetik meg; a' mennyiben t. i. az erőt és anyagot mint egymástól el nem maradót, a' polaritást mint állandó törvényét a' természetnek a' tolongó tünetmények között úgy terjeszti elő a' természet philosophia; a' pedig ki csak az ideáknak (t. i. a' belsőknek) ad objectiv bizonyosságot, arra kényszerítettetik, hogy a' belső ideákkal kapcsolja össze a' külsőket; mellyek a' természetben vannak elterjedve. Így fog kezdet egymással a' külső és belső; 's minél szorgalmasabban fejtegeti valaki azon ideákat, annál inkább észreveszi magas állását, annál nagyobb gyönyörűséget talál énjében, annál tisztábban tűnik föl előtte a' halhatatlanság' reménye, annál bámulásra méltóbb rendet lát mindenütt az universumban: következésképen annál kevésbbé lehet isten' létét tagadó. Mert nem az atheus ki talán nagyon is össze láttatik kapcsolni az ideák' örökös forrását, a' kijelentéssel; hanem az, ki rendet, egybeköttetést, isteni sugárokat, sem magában, sem az universumban nem lát. „Hunc (Deum.) cognoscimus per proprietates eius et attributa et per sapientissimas et optimas rerum structuras, et causas finales, et admiramur ob prospectiones“ így szól Newton egy helyen azon munkájában (Principia.) melly Lord Brougham' ítélete szerint

---

*) Lehrbuch zur Einleitung in in die Philosophie 3. Ausg. Künigsberg, 1834. 193. l.

az emberi lélek' legnagyobb szüleménye. L. Gott und Unsterblichkeit von Lord. Brougham Leipzig 1835. S. 113.

47. §.

Kinézések a' jövőendőbe a' psychologia' mezején.

Mint minden tudomány, úgy a' psychologia is lassanként emelkedhetik magasabbra. Ez a' tudomány, ahhoz képest mit várhat jövőendőre tőle az emberség, még csak bölesőjében van. A' természet-tudományok' jóltevő befolyásának köszönheti mostani állását, mint a' mellyek a' lélek és test közötti harmoniára világot gerjesztettek, a' lélek' eltévelyedéseinek okaira rámutattak, a' lélek' tulajdonságait magasabb szempontból nézették. Különösen az összehasonlító psychológiától lehet sok jót várni; csak az a' baj, hogy még első fejlődésében van ez a' tudomány. Fog mindazáltal bizonyosan sebes lépéssel tökéletesedni, nem kevés előmozdítását találván az összehasonlító physiologiában. Más felől a' testi organismus' bővebb ismerete felette fontos a' lelki tehetségek' vizsgálására. Miután az életműszerekről azt tanítja a' physiologia, hogy mindenik azok közül bizonyos meghatározott életet él, miután a' sympathia' törvényei mind nagyobb világosságra jönnek, 's behatásaik az organumoknak az agyra; ennek amazokra tisztábban feltűnek; miután különösen az emberi lélekben is a' jeleneteket nem mint minden összefüggés nélkül eldaraboltakat, hanem mint egymással szoros kapcsolatban levőket, úgy terjesztik elő a' psychologusok: reményleni lehet, hogy némelly lelki nyavalyáknak, némelly még most rendkívülieknek látszó tünetényeknek megfejtésére rövid időn támad világosság. A' psychológiát nem régiben kezdték még csak úgy nézni, mint részét a' physiológiának. Még ez előtt kevésse a' lelki munkálatokat, képzelő, emlékező, ité-

lő tehetséget egymástól eldarabolva adak elő, a' substantiára magára nem ügyeltek, épen mintha valaki csak hangját kívánná hallani a' haragnak, az érczet pedig, honnan az kizengedez tekintetbe sem venné. Még most is irtóznak némellyek mindentől, mi anatomiai vagy physiologiai a' lélektudományban, nem gondolván meg, hogy valaminth akkor ismerhetünk meg valakit mikor annak fejlődését gyermekkorától fogva fokanként kísértük, azokkal kik között élt, kikkel társalkodott összehasonlítottuk: ugy a' lélek csak a' test' 's a' többi életműves lények' társaságában ismerhető. Megtanulhatjuk-e a' categoriákról, térről 'stb. éles logicával, mesterségesen okoskodó psychológiákból a' lélek' fokankénti fejlődését, a' szülők' mineműségének nagy befolyását a' maradékra? meg-e azt, hogy az erkölcsi szabadság miben gyökerezik, 's milly fölséges tulajdona embernek? Nem többet tenne-e ifjainknak, ha végig mehetnének elméjükkel az életműves lények' lajtorjáján az emberig, 's ha láthatnák a' különbséget melly köztök 's az oktalanok között van, mint nem tudom hány, maiorba minorba foglalt erősség, az isten' lételének megmutatására? Azok, mind csak formák; sokszor csak sophismára mennek ki; de a' mit az ember mint anyagot magáévé tesz, megmarad 's gyümölcsöt terem. Nálunk mind addig nem lehet sikeres előmenetelt várni a' lélektudományból, míg azt nem tartják előttök, kiket illet, hogy természet-tudománynak kell útát készíteni a' philosophiára.

48. §.

Mennyit kell a' nemzeti iskolákban, a' lélektudományból tanítás' tárgyául fölvenni?

Mit, mennyit kelljen a' nemzeti iskolákban tanítás tárgyául fölvenni a' psychológiából, erre nézve nézetimet a' következő pontokban adom elő.

1-ször. Fölteszem előre, hogy a' nemzeti iskolában m. e. psychológiát kezdene tanulni a' gyermek, tanult egy kis természet- tudományt. Nevezetesen tanulta első elemeit a' mechanícának; egy keveset a' meteoronokról, tűzről, melegségről, electricitásról 'stb.; a' botanicában 's zoologiában pedig a' növényeknek 's állatoknak megismerésében gyakoroltatott.

2-szor. Fölteszem hogy m. e. psychológiához fogna a' tanuló, a' chemismussal valamennyire megismerkedett. Gyönyörködik a' gyermek, összehasonlítván a' mechanikai munkálattal a' chemiai hatást. Már tud valamit a' nehézkedésről 's azt örömmel látja visszahozva, módosítva a' chemiai vegyületekben.

3-szor Az így psychológiára elkészült ifjúnak, mi előtt csak egy szót is szólana tanítója a' lélekről, Anatómiát kellene tanulni. Ha megkívánjuk ismertetni a' gyermekkel teszem a' régi historiából a' régen elhunyt nemzeteknek legalább neveit 's némelly szokásait: nem tartjuk fontosabbnak, hogy magát is mint a' kihez legközelebb van, ismerni tanulja? Felette könnyen menne a' gyermeki elmének megtanulni a' főbb csontokat; néhány nevezetesebb izmot; némelly főbb idegeket; örömmel hallana némelly értelméhez valót a' tüdőről; különben is már az előtt megtanulta a' physicából a' levegő' részeit, 's könnyen meg értené milly fontos dolog az, hogy a' savítóból kell bizonyos résznek megmaradni az organismusban, hogy azt éleszsze. Már a' mechanicából tanult annyit, hogy a' sziv' lökéséből, a' vérforgásból a' legkönnyebbet megértene; elhagyván természetesen a' terjedettebb boncztudományi ismeretet 'stb. kívánót. Már a' chemiában nem levén egészen idegen, játszva megtanulná a' vér', 's más nevezetesebb nedvességek' alkotó részeit.

4. Megismerkedvén fő részeivel az emberi organismusnak, óhajtanám terjesztetnék elébe röviden, hogy

nem minden állatban vannak meg mind azok a' részek ; hogy vannak igen egyszerű állatok ; tétetnék arra figyelmetessé, hogy a' mint több életművek jönnek elő az állatban, 's azok mesterségesebben össze vannak kapcsolva egymással : az állat annál tökéletesebb.

5-ször. Ezek után beszélné el előttök a' tanító, mi csoda fő tulajdonságok van a' növényeknek ; egy helyhez vannak azok kötve ; az állat ellenben már külső mozgást is gyakorol, érez, 's így az állatok' főbb tulajdonságain által az emberig. — A' tárgy ezen összehasonlítás által érdekessé tétetnék a' gyermek előtt, 's ő arról többet is örömet hallana ; mit lassanként csinálhat is a' tanító, összevetvén az állatok' főbb characterit egymással. De elébb adja elő a' test' befolyását a' lélekre ; most már többet említvén mint elébb a' főbb életművekről ; különösen a' lélek' organumát, az agyat, egy kissé bővebben lehetne elbeszélni, kiterjeszkedvén az összehasonlító boncztudomány' gyermektől is könnyen fölfogható elemeire.

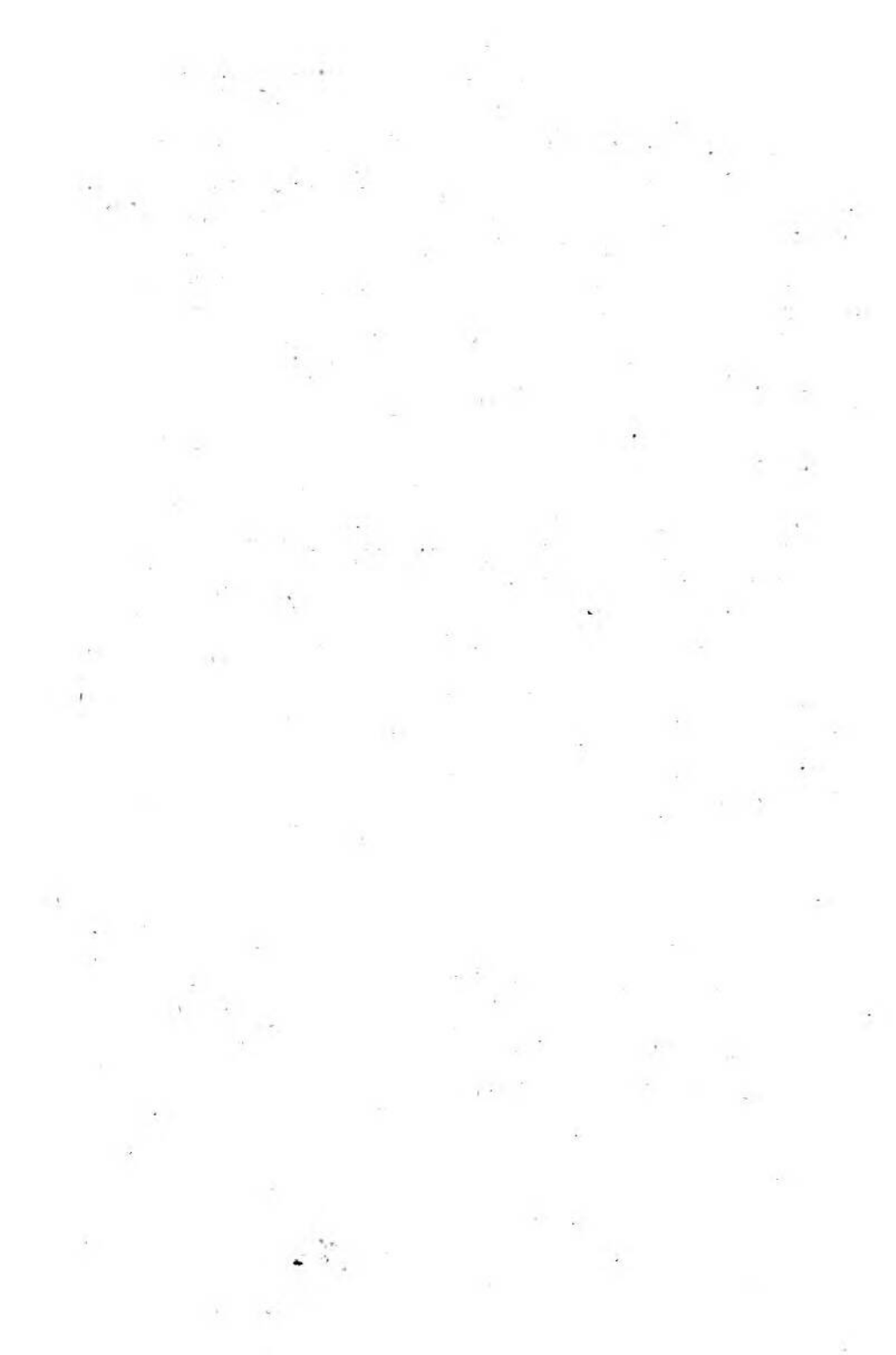
6-szor. Adná elő a' lélek' nagy befolyását a' testre, mennyit tesz a' szorgalom ; milyen nagy munkákat véghez az emberi ész ; a' jó embernek milyen vidámság derül el arczán is ; 'stb.

7-szer. Kezdené el a' tanító a' lélek' különböző hatását a' szép' és igaz' irányának megkülönböztetése által ; mit, már az előbbieik által gyakorlott, 's érettebb eszűekkel, könnyen föl lehetne fogatni. Mind a' kettőnek mik szolgálnak előmozdítására. Különösen az igaz' irányában tenné a' gyermeket figyelmetessé a' ki- és beható erőre ; az utolsó' nagy fontosságára ; de hogy azért az elsőnek meg kell a' nevelésben előzni az utolsót, — az erkölcsiség' fő elemeire a' vallásos érzelemre, figyelmeztetné. Ezzel a' részével a' psychológiának czélirányosan össze lehetne kötni a' historiát ; előadván szomorú következtetéseit az erkölcstelenségnek.

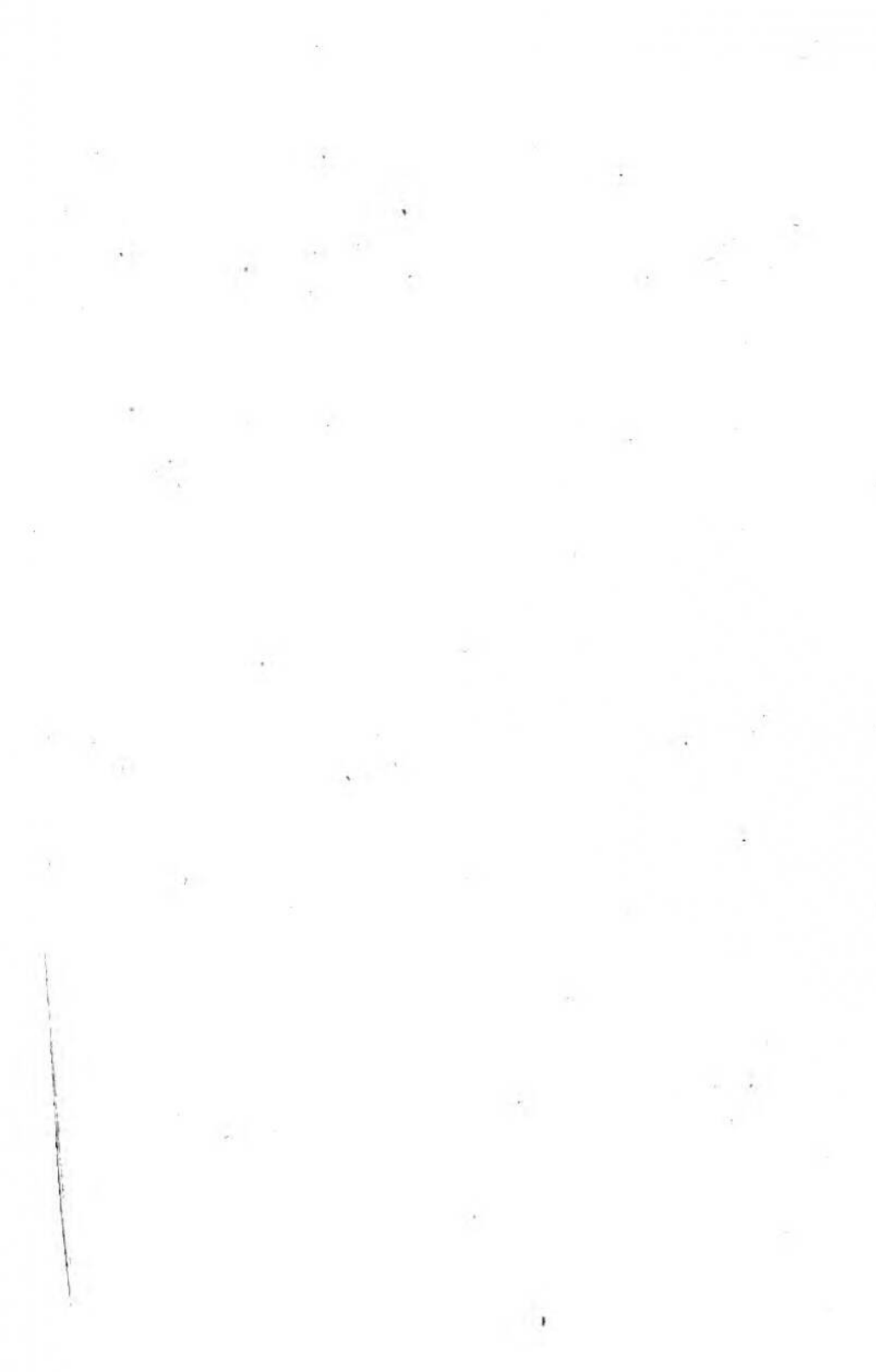
8-szor. A' többi módosításait a' psyche' munkálátinak; az indulatokat; miért oly emésztők azok emberben; mi orvosság van a' méreg ellen, t. i. a' reflectáló erő; milyen nagy fontosságú arra szoktatni magát az embernek hogy valami nemesben, tisztességesben találjon gyönyörűséget, hogy így a' nemtelen inndulatok rajta erőt ne vegyenek. Így tétessenek a' tanulok a' példa' vonzó erejére figyelmetesekké. 'sth.

Természetesen hogy más tanítóknak kellene akkor midőn mindezek czélirányosan kívántatnának, föllépniök, mint a' millyenek rendesen a' mi iskoláinkban nevelnek. De reményleni lehet, hogy ebben a' tekintetben is eljő a' kedvezőbb idő, nagy lelki 's testi hasznára a' növény-
dékeknek, 's virágzására a' hazának.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z174550

